ЦЕНТР СЕМЬИ И ДЕМОГРАФИИ
АКАДЕМИИ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН

ГАИЛӘ – МИЛЛӘТ НИГЕЗЕ

Татар мәгърифәтчеләре гаилә һәм тәрбия мәсьәләләре хакында

3 том
Каюм Насыйри
Тәрбия

СЕМЬЯ – ОСНОВА НАЦИИ

Татарские просветители о семье и воспитании

3 том
Каюм Насыри
Воспитание

Ижевск, 2015

УДК 37.01(470.41)"18"
ББК 74.03(2Рос.Тат)5
С309

Научный редактор: д.с.н. Ильдарханова Ф.А.
Рецензент: д.и.н. Загидуллин И.К.

Подготовка текста и перевод:
кандидат филологических наук
Абызова Резеда Равиловна

С309 Семья – основа нации. Татарские просветители о семье и воспитании. Т. 3. Каюм Насыри. Воспитание. – Ижевск, 2015. – 192 с.
ISBN 978-5-9222-0704-1
ISBN 978-5-9631-0335-7 (т.3)

Настоящее издание, представляющее собой третий том серии «Татарские просветители о семье и воспитании», посвящено татарскому ученому и просветителю Каюму Насыри. В него вошли наиболее значимые по своей воспитательной и образовательной ценности произведения писателя – «Книга о воспитании» и «Трактат о нравственности». Данные литературные труды, несмотря на прошествие с момента их написания почти двух столетий, по сей день сохранили свою познавательную и эстетическую значимость. Они, несомненно, привнесут свой вклад в формирование духовно-нравственного мировоззрения и современного читателя.

Фәнни мөхәррир: с.ф.д. Илдарханова Ф.Ә.
Рецензент: т.ф.д. Заһидуллин И.К.

Текстны эшкәртүче һәм тәрҗемә итүче:
филология фәннәре кандидаты
Абызова Резеда Равил кызы

«Татар мәгърифәтчеләре гаилә һәм тәрбия турында» сериясен дәвам иткән чираттагы өченче том бөек татар язучысы һәм мәгърифәтчесе Каюм Насыйрига багышланган. Әлеге китапка әдипнең әхлак һәм әдәп мәсьәләләрен яктырткан «Тәрбия китабы» һәм «Әхлак рисаләсе» кебек әсәрләре тупланган. Бу әдәби ядкярләрнең язылу вакытыннан алып ике гасырга якын ара үткән булса да, аларның эстетик һәм мавыктыргыч әһәмияте әле дә үз кыйммәтен югалтмаган. Һәм алар, һичшиксез, бүгенге көн укучысының да рухи һәм әхлакый карашларын формалаштыруга үз өлешен кертер дип ышанып калабыз.

ISBN 978-5-9631-0335-7 (т.3)
ISBN 978-5-9222-0704-1
© Центр семьи и демографии АН РТ, 2015
© Изд-во ООО «ПРИНТ», 2015

КАЮМ НАСЫРИ
(1825-1902)

Каюм Насыри – первый из наших мусульман, которого европейское образование, полученное им в Казанском университете, подняло в умственном отношении на такую высоту, что он мог отнестись к нему объективно.

В.В. Григорьев (1816-1881), ученый-востоковед,
профессор Санкт-Петербургского университета

Кереш

2012 елда Татарстан Фәннәр академиясенең «Гаилә һәм демография фәнни-тикшеренү үзәге», XIX гасыр азагы – XX гасыр башында яшәгән татар мәгърифәтчеләре мирасын өйрәнүне, тәрҗемә һәм нәшер итүне күздә тотып, «Гаилә – милләтнең нигезе» исемле проект әзерләде. Әлеге проектны тормышка ашыру нәтиҗәсендә татар халкының күренекле вәкилләре – Габдулла Бубый (1871–1922) һәм Ризаэтдин Фәхретдин (1859–1936) иҗатларына багышланган хезмәтләр дөнья күрде[1].

2015 ел Россия Федерациясендә Әдәбият елы дип игълан ителде. Шул уңайдан «Гаилә һәм демография фәнни-тикшеренү үзәге» тарафыннан басмага күренекле татар язучысы, галим һәм мәгърифәтче Каюм Насыйри (1825–1902) шәхесенә багышланган өченче том әзерләнде.

Габделкаюм Габденнасыр улы Насыйров – Каюм Насыйри – 1825 елның 2 февралендә Татарстан Республикасы Яшел Үзән районы Югары Шырдан авылында укымышлы мулла гаиләсендә туа. Башлангыч белемне туган авылында ала. 1841–1855 елларда Казанда мәдрәсәдә укый. Яшьтәшләре арасында үзенең зирәклеге белән аерылып торучы булачак әдип гарәп, фарсы, төрек телләрен өйрәнә, шулай ук яшерен рәвештә рус телен дә әкренләп үзләштерә башлый.

[1] Гаилә – милләт нигезе. Татар мәгърифәтчеләре гаилә һәм тәрбия турында. Т. 1. Габдулла Бубый. Хатыннар. Казан: Отечество, 2013. – 357 б.
Гаилә – милләт нигезе. Татар мәгърифәтчеләре гаилә һәм тәрбия турында. Т. 2. Ризаэтдин Фәхретдин. Гаилә. Казан: Отечество, 2013. – 240 б.

1855 елда Каюм Насыйри Казанда әүвәл Духовное училищеда, соңрак шуның дәвамы булган семинариядә татар телен укыта башлый, булачак руханиларны татар халкының мәдәнияте, тарихы, әдәбияты белән таныштыра. Үзенең белемен үстерү һәм камилләштерү максаты белән Каюм Насыйри Казан университетына ирекле тыңлаучы булып керә. Бу исә ул чор татар мохите өчен сирәк күренешләрдән санала[2].

Рухани уку йортларында 15 ел эшләгәннән соң, 1871 елда Каюм Насыйри татар балаларына рус телен укыту өчен үз мәктәбен ача. Әмма 1876 елда, консерватив фикерле татарларның галимнең эшчәнлегенә карата тискәре карашлары, шулай ук рус-татар мәктәпләре инспекторы В.В. Радлов белән укыту методикасы мәсьәләләрендә килеп чыккан каршылыклар нәтиҗәсендә, Каюм Насыйри мәктәптәге эшен калдырып, үзенең калган гомерен фәнни һәм әдәби иҗатка багышлый.

Каюм Насыйри – татар әдәбияты тарихында күренекле урынны алып торган шәхесләребезнең берсе. Бу могтәбәр затның эшчәнлеге күпкырлы: аның фәнгә әдәбият, тел белеме, математика, медицина, педагогика, тарих, география өлкәләренә караган хезмәтләре билгеле. Галимнең күпсанлы фәнни хезмәтләре һәм уку әсбаплары арасында «Мәҗмәгыл-әхбар» (1859), «Нәху китабы» (1860), «Хисаблык» (1873), «Зөбдәте мин тәварихе рус» (1890), «Гильме һәндәсә» (1895), «Истилахате джаграфия» (1890), «Джаграфия кабир» (1894–1899), «Әнмүзәҗ» (1895) кебек китапларны атап китәргә мөмкин.

1885 елда Каюм Насыйри Казан университеты каршындагы Археология, тарих һәм этнография җәмгыяте әгъзасы итеп сайлана.

---

[2] Гайнуллин М. Каюм Насыри // Каюм Насыри. Избранные произведения. Казань: Татарское книжное издательство, 1977. – с. 4.

Белгечләр әлеге вакыйганы галимнең фәнни эшчәнлегенең танылуы дип тә билгели[3].

Каюм Насыйриның татар әдәбияты үсешенә керткән өлеше дә зур була. Әдип «Кырык бакча», «Тәрбия китабы», «Әхлак рисаләсе», «Әбүгалисина кыйссасы», «Кырык вәзир» һ.б. күп кенә әсәрләр авторы[4].

Каюм Насыйри үз әсәрләрендә әхлак, иман, гаилә мөнәсәбәтләре, традицияләре, бала тәрбиясе кебек мөһим мәсьәләләрне яктырта. Әдип уңай әхлакый сыйфатларны үзенең укучысы өчен үрнәк итеп куйса, кешенең рухи үсешенә комачаулый торган сыйфатларны мавыктыргыч хикәяләр, әдәби чаралар ярдәмендә тәнкыйтьләп фаш итә.

Мисал өчен, Каюм Насыйриның 113 нәсихәттән торган «Тәрбия китабы» үсеп килә торган буыннарны тәрбияләүдә ярдәм итәчәк төпле киңәшләр җыентыгыннан гыйбарәт. Акыл ияләре һәм гади халык тормышыннан мисаллар китереп, автор төрле вакыйгаларны тасвирлый һәм шулар нигезендә нәтиҗәләр ясый. Ул нәтиҗәләрнең, үгет-нәсихәт формасында булмыйча, тормыштан алынып, гади киңәш кебек итеп бирелүе укучыны әхлакый уйлануларга этәрә.

Каюм Насыйриның «Әхлак рисаләсе» исемле китабы да тәрбия мәсьләләренә багышланган. Биредә әдип кечкенә генә нәсихәтләр ярдәмендә акыл һәм наданлык, тырышлык һәм ялкаулык, тугрылык һәм икейөзлелек, юмартлык һәм саранлык, батырлык һәм куркаклык

[3] Шунда ук. 5 б.
[4] Каюм Насыйриның хезмәтләре дөнья күргән басмалар: Насыйри К. Әсәрләр. Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1971; Насыйри К. Сайланма әсәрләр. Ике томда. Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1974; Насыри К. Избранные произведения. Казань: Татарское книжное издательство, 1977; Насыйри К. Сайланма әсәрләр. 4 томда. Казан: Татарстан китап нәшрияты, 2003-2006 һ.б.

кебек сыйфатлар турында үз фикерен белдерә, укучысына камил әхлак тәрбияләүдә ярдәм итәчәк киңәшләрен, тәкъдимнәрен бирә.

Мәшһүр мәгърифәтченең әсәрләре укытучылар, ата-аналар, балалар өчен өстәл китабы булырга лаеклы. Аларда хәзерге заманда да актуаль булган гаилә кыйммәтләре хакында сүз бара. Гаилә милләтнең терәге һәм байлыгы буларак бәяләнә. Әхлак, тәрбия мәсьәләләре, гаиләдәге мөнәсәбәтләргә зур игътибар бирелә. Каюм Насыйри әсәрләренең язылу вакытыннан алып ике гасырга якын ара үткән булса да, аларның эстетик әһәмияте әле дә үз кыйммәтен югалтмаган. Һәм алар, һичшиксез, бүгенге көн укучысының да рухи һәм әхлакый карашларын формалаштыруга үз өлешен кертер дип ышанасы килә.

Әлеге китап Каюм Насыйриның тууына 190 ел тулуга багышлана.

Ф.Ә.Илдарханова, социология фәннәре докторы,
Р.Р.Абызова, филология фәннәре кандидаты

Каюм Насыйри

Тәрбия китабы

Тәрбия китабы[5]

Ягъни балаларны тәрбия кылмак бәянында бер китаптыр. Әмма тәрбия кылмак вә тәрбия итмәк дигән сүз фәкать ашатып-эчертеп үстермәк мәгънәсендә генә түгелдер, бәлки ашатып-эчертеп үстермәк, вә баланың холкын, фигылен ислях кылмак вә төзәтмәк, вә хайванидан чыгарып, инсаният дәрәҗәсенә китермәк, вә тәгълим бирмәк, вә өйрәтмәк, вә укытмак, вә әдәп нигезе бирмәк мәгънәсендәдер. Ошбу рисаләдә зикер кылыначак хикәятләр, вәгазьләр вә нәсихәтләр һәммәсе, вә бу рисаләнең һәрбер кәлимәсе – бер тәрбиядер, шул җәһәттән «Тәрбия китабы» дип ат бирдек.

Беренче тәрбия. Бер хәким балаларга шундый нәсихәт бирде ки: «Әй җаннарым, угланнарым, нәсихәтне ишетегез, һөнәр өйрәнегез. Дөньяның милкенә вә дәүләтенә ышанырга ярамас. Алтын-көмеш сәфәр кешесенә хәтәрдер, вә йорт-җир кешесенә дәхи хәтәре бар: я угры алып китәр, яки утка янып китәр. Әмма һөнәр – бер агым судыр вә ышанычлы дәүләттер; һөнәр иясе әгәр дәүләттән төшсә дә, кайгы юк. Инде, әй угыл, бу урында максуд бер хикәят түгелдер. Син дә шулай ук һөнәр өйрән, тәрбия өйрән, гыйлем өйрән».

Икенче тәрбия. Мәшәехләрдән бер мәшәехкә бер адәм шикаять кылды ки: «Фәлән кеше, минем бозык эшләремне сөйләп, фәлән җирдә мине яманлаган», – диде. Ул мәшәех әйтте ки: «Син аның яхшы эшләрен сөйләп, аны оятлы ит», – диде. Бу дәхи сиңа бер тәрбиядер. Әй угыл, һәрбер хикәяттән бер мәгънә фәһем иткәйсән

[5] Тәрҗемә 1891 елгы басма нигезендә башкарылды:
Насыйри Каюм. Китаб әт-тәрбия. Казан: Казан университеты табыгханәсе, 1891. – 32 б.

ки, аңсыздан берәү сине бер җирдә яманлаган булса, аңа каршы син аны макта. Шаять ки, ул үзе дә, адәм булса, инсаф итәр вә оялыр.

Өченче тәрбия. Бер падишаһның берничә углы булып, араларыннан берсе – зәгыйфь, кыска буйлы, кечкенә нәрсә иде. Гайреләре озын буйлы, хуб руйлы иделәр, әмма аталары ул углына җирәнү вә кимсетү белән карар иде. Ул углы бер зиһен иясе вә мәгърифәтле бала иде. Әйтте: «Әй ата, гакыллы тәбәнәк надан озыннан яхшырак түгелме? Һәрнәрсәнең кыйммәте күләменә карап йөрмидер. Мунча ташы бик эре, йөге бер тәңкә, энҗе бик вак, мыскалы ун тәңкә», – диде. Аталары вә дәүләтнең зур кешеләре барчасы көлештеләр вә тәхсин кылыштылар... Бәс, әй угыл, гыйлем вә мәгърифәт дигән нәрсә буйга вә кыяфәткә карап булмыйдыр.

Бишенче тәрбия[6]. Локман хәкимнән сорадылар: «Син хикмәтне кемнән өйрәндең?» – диделәр. Әйтте: «Күзсез кешеләрдән өйрәндем, чөнки алар аяк басасы урынны күрмәенчә аяк басалар», – диде... Әй угыл, монда сиңа тәрбия шулдыр ки: Локман хәкимнең сүзен яхшы фәһем итеп кара, ягъни ул: күзсезләр аяк басасы урынны күрмичә, я абыналар, яки төртеләләр, яки егылалар, шулай ук аңы юк кешеләр вә наданнар – сүзнең урынын белми сөйләшәләр вә ахырын уйлап сөйләшмиләр. Аларның наданлыкларын күрдем дә хәким булдым», – диде.

Алтынчы тәрбия. Олуглардан бер адәм үзенең углын бер галим остазга тәгълим вә тәрбия өчен тапшырды. Вә әйтте ки: «Әй остазы камил, ошбу баланы тәрбия кыл вә укыт ки, галим вә гакыйл булсын», – диде. Берничә мөддәт[7] бу баланы остаз тәрбия кылды вә укытты. Әмма һичбер гыйлем әсәр кылмады. Ул баланы атасына

---

[1] Каюм Насыйриның гарәпчә басмаларына ниндидер сәбәпләр белән 4, 32, 47, 101, 109, 110 нчы тәрбияләр кертелмәгән.

[7] мөддәт – вакыт

кайтарып җибәрде. Әйтте: «Бу бала һичбер белемгә сәләтле түгелдер, хәтта үземне дивана кылды», – диде.

Җиденче тәрбия. Бер падишаһ диңгездә бер көймәдә сәфәр кылганда күрде: бер егет бар, моңарчы көймәгә утырганы юк, имеш. Вә көймәнең мәшәкатен күргәне юк, имеш. Куркып егълап утырыр, дер-дер калтырар. Никадәр юатып карадылар, егълаудан һәнүз[8] туктамый. Падишаһ дәхи хафа булды. Анда бер хәким бар иде, әйтте: «Әй әфәнделәр, әгәр боерсагыз, мин бер хәйлә кылам: шаять, сабыр итәр», – диде. Падишаһ әйтте: «Белгәнеңне эшлә», – диде. Бәс, хәким әмер итте. Бу егетне бәйләп дәрьяга аттылар, бер-ике мәртәбә чумдырып, янә көймәгә алдылар. Бу егет үлемнән терелеп кайткан кебек хәйран булып, бер дә дәшмичә утырды, күңеле карар тапты. Падишаһ моны бик тәхсин кылып, хәкимгә әйтте: «Я хәким, монда ни хикмәт бардыр?» Хәким әйтте: «Ул егет әүвәл көймәнең мәшәкатен вә су сәфәрен күргәне юк, янә гаркъ булуны белгәне юк, вә көймәдә сәламәт йөрүнең кадерен белгәне юк, имеш», – диде. Монда сиңа тәрбия шулдыр, әй угыл: шулай ук адәм гафиятьнең[9] вә сәламәтлекнең кадерен бер михнәткә дучар булгач беләдер.

Сигезенче тәрбия. Бер падишаһ углының атасыннан калган күп хәзинәсе бар иде. Кәрим вә юмартлык кулын ачты, вә үзенең гаскәр халкына вә рәгыйятенә[10] ниһаятьсез хәзинәләр түкте. Бер вакытны бер тәдбирсез[11] нәдимләреннән[12] берсе нәсихәт әйтте: «Әй шахзадә, мөкаддәмдәге[13] падишаһлар бу хәзинәне иҗтиһад[14] белән хасил иткәннәрдер, вә бер мәслихәт өчен хәзерләгәннәрдер. Син азрак

---

[8] һәнүз – һаман
[9] гафият – тәннең сәламәтлеге, исәнлек, саулык
[10] рәгыйять – бер дәүләт кешеләре
[11] тәдбирсез – ахырын уйламаучы
[12] нәдим – иптәш
[13] мөкаддәмдәге – элеккеге
[14] иҗтиһад – тырышлык

кысыбрак тот, вакыйгалар алдадыр, хәзинәнең хаҗәт вакыты килер», – диде. Шаһзадә аның мәслихәтен мәгъкуль күрмәде. «Аллаһы Тәгалә миңа бу мөлкәтне бирде, ни була, ашармын, эчәрмен, бирермен, мин ул хәзинәгә каравылчы булганым юк», – диде. Әй угыл, урынсыз саранлык кылырга да ярамый.

Тугызынчы тәрбия. Ике борадәр[15] бар иде. Бере падишаһ хезмәтендә булып гомер кичерер иде. Бере үзенең кул көче белән хасыйл[16] итеп тереклек кылыр иде. Бервакытны ул падишаһ хезмәтендәге бай борадәр әйтте: «Әй борадәр, ник падишаһ хезмәтенә кермисең? Таки каты хезмәтләрдән котылыр иден», – диде. Ул борадәр әйтте: «Син ник кул көчең белән тереклек кылмыйсың? Таки хезмәт хурлыгыннан вә тәнәззелдән[17] котылыр идең. Хәкимнәр әйткәннәрдер ки, үз икмәгеңне ашап өйеңдә утыруың кеше хезмәтендә алтын кәмәр баглавыңнан артыкракдыр»... Үз көчең белән тапкан бер тиенең миннәт[18] белән хасыйл булган мең тиеннән бәрәкәтлерәкдер.

Унынчы тәрбия. Нуширван падишаһ сараенда бер груһ хәкимнәр бер мәслихәт хосусында сөйләшеп утырырлар иде. Ул мәҗлестә Бөзәрҗөмһөр һәм бар иде. Әмма ул һич сүз дәшмичә сөкүт[19] кылып утырыр иде. Әйттеләр: «Я, Бөзәрҗөмһөр, син бу хосуста безнең сүзебезгә бер дә катышмыйсың», – диделәр. Бөзәрҗөмһөр әйтте: «Вәзирләр – табиблардыр, авыру түгел кешегә дару бирмиләр. Мин күрәмен ки, сезнең рәиегез[20] растдыр, бу тәкъдирдә минем катышуымның хикмәте бер дә юктыр», – диде. Әй угыл, Бөзәрҗөмһөрдән сиңа тәрбия шулдыр ки: хәкимнәр булып

[15] борадәр – ир туган
[16] хасыйл – табыш
[17] тәнәззел – кимсетелү
[18] миннәт – ярдәм, булышлык
[19] сөкүт – дәшми тору, сөйләшми тору
[20] рәи – караш, фикер

хәкимнәр урынсыз җирдә кеше сүзенә катышмадылар. Кешенең сөйләшә торган сүзен кисеп сүз әйтмәк мәзмүм[21] холыктыр. Әгәр кеше сүзенә катышмакчы булсаң, мәҗлесдәшләрең сүздән туктаган арада сүзгә катыш.

Унберенче тәрбия. Искәндәр Румидан сорадылар: «Мәшрикъ вә мәгъриб диярен[22] ничек итеп алдың? Мөкаддәмдәге падишаһлар никадәр гаскәр вә акча, вә хәзинә түгеп тә ала алмаганнар иде», – диделәр. Искәндәр әйтте: «Аллаһы Тәгаләнең ярдәме белән алдым, һәр мәмләкәтне алдым, халкын рәнҗетмәдем. Вә элгәре падишаһларын изгелектән гайре нәрсә белән зикер кылмадым», – диде. Әй угыл, имде күрдең, нинди тәрбияле кешеләр бар, имеш. Хилем вә йомшаклык белән бөтен мәмләкәтне тәсхир[23] кылалар; хилем вә йомшак сүзле булырга тиеш, гәрчә дошманың булса да, изгелектән гайре зикер кылма.

Уникенче тәрбия. Олуглардан берәү бер падишаһтан сорады: «Фәлән заһид[24] хакында ни әйтәсең? Бәгъзеләр аның хакында тагына кылалар», – диде. Ул падишаһ әйтте: «Мин заһирән[25] гаеп күрмимен, әмма батыйны[26] гаиптыр[27]. Гаипка хөкем итә алмыймын», – диде.

Әй угыл, фәкать үзеңнең гөманың[28] белән генә бу кеше фәләндер дип, кеше өстенә гаеп исбат итмәк хатадыр. Моны сүи зан[29] диерләр, хәрам эшдер, моннан саклан.

---

[21] мәзмүм – начар
[22] дияр – илләр
[23] тәсхир – яулап алу
[24] заһид – дөнья эшләреннән ваз кичеп, гыйбадәт белән генә шөгыльләнүче ир кеше
[25] заһирән – тышкы яктан
[26] батыйн – эчке як, күңел
[27] гаип – күз алдында булмау, сер
[28] гөман – шик
[29] сүи зан – начар уй, явыз фикер

Унөченче тәрбия. Шәех Сәгъди димешдер ки: «Габделкадыйр Гилянины күрдем. Кәгъбәдә башын ташка куеп әйтәдер ки: «Әй Ходавәндә, гафу кыл, әгәр кыямәттә гокубәткә[30] мөстәхикъ[31] булсам, каберемнән күзсез итеп куптар, таки изгеләр алдында оятлы булмагай идем», – дидер. Әй угыл, дөньяда бер кечкенә генә гаебең булса, кеше күзенә күрсәтергә ояласың. Кыямәттә пәйгамбәрләр, изгеләр вә җәмигъ халык алдында гаебеңне вә гөнаһыңны йөзеңә бәрсәләр, анда качарга урын юк. Инде сиңа тәрбия будыр ки: ахирәттә йөзеңә киләсе гаепне эшләмә. Габделкадыйр Гиляни кебек адәмнәр курыксалар, сиңа, миңа ни сан? Иман китермәк фарыздыр.

Ундүртенче тәрбия. Изгеләрдән бер адәм бер падишаһны төшендә күрде – оҗмахта утырыр. Вә дәхи бер фәкыйрь суфины күрде – җәһәннәмдә газапта, имеш. Сорады: бу падишаһ бу дәрәҗәне ни белән тапты да, бу фәкыйрь суфи бу түбәнлеккә ни сәбәпле төште? Без моның хилафын[32] гөман кыйладыр идек», – диде. Әйттеләр: «Падишаһ фәкыйрьләрне вә дәрвишләрне сөйгән өчен оҗмахлык булды. Әмма бу фәкыйрь падишаһларга якынлыгы сәбәпле җәһәннәмлек булды», – диделәр... Залимнар таифәсенә вә нәфесенә золымлык кылгучыларга якынлык дәхи ислам шәэне түгелдер.

Унбишенче тәрбия. Юнан вилаятендә бер кәрванны талап, хисапсыз малларын алып киттеләр. Сәүдәгәрләр бик еглаштылар, Аллаһы Тәгаләдән ярдәм теләделәр. Ни файда?! Ул кәрван эчендә Локман Хәким бар иде. Берәү әйтте: «Я Хәким, ул угрыларга берничә хикмәт кәлимәләре әйтче, таки малларыбызны кайтарып бирсеннәр», – диделәр. Локман әйтте: «Аларга хикмәт кяр кылмас. Ягъни кара күңелгә хикмәт вә вәгазь әсәр итмәс, ташка кадак кагып

---

[30] гокубәт – азап, җәза, авырлык
[31] мөстәхикъ – лаек
[32] хилаф – каршы, кире, тискәре

булмыйдыр», – диде. Әй угыл, вәгазьләр бар, насыйхлар бар, бәгъзесенең вәгазьләре вә нәсихәтләре әсәрле түгелдер. Вәгазь әсәр итмәгәнлек күп вакытны вәгазь итүченең пәрһиз түгеллегендәндер.

Уналтынчы тәрбия. Локман Хәкимнән сорадылар: «Син әдәпне кемнән өйрәндең?» – диделәр. Локман әйтте: «Әдәпсезләрнең әдәпсезлеген күреп, үземә килешмәгән кебек булды да, һаман андаен фигыльләрдән саклана килдем, әдәпле булдым», – диде. Әй угыл, гакыллы балага атлам саен гыйбрәтләр бар, вәгазьләр бар, мәгърифәт хасил итә күр.

Унҗиденче тәрбия. Хикаять кыйланмыштыр ки, бер заһид кичендә бик күп тәгам ашап, сәхәргә кадәр бер хәтем белән намаз укый, имеш, диделәр. Моны бер гакыл иясе ишетеп әйтте: «Кяшки бичара ярты кадак икмәк ашап ятып йокласа, күп артык булыр иде». Әй угыл, корсакны күп тутырмак хикмәткә мөнафидыр.

Унсигезенче тәрбия. Шәех Сәгъди хикмәт кылмыштыр ки: «Бер сәфәребездә бер кичне уяныр күрдем ки: кәрван эчендә бер адәм бөтен төн нәгъръә белән бәет вә шигырь әйтеп, асла йокламаенча кичне уздырды. Ни хәл дип сорадым. Әйтте ки: «Былбылларны күрдем ки: агачтан агачка очып налә вә фәган кылалар. Киекләр таулардан налә вә фәган кылалар. Бакалар судан налә вә фәган кылалар. Хайваннар урманнардан налә вә фәган кылалар. Бәс фикер кылдым ки: һәммә җан ияләре, киекләр, кошлар йокламастан зикер-тәсбих әйткән бер вакытта минем изрәп йоклап ятуым ялкаулык булмасмы?» – диде.

Унтугызынчы тәрбия. Бик озак заманнар бер урманда үлән вә яфрак белән тәрбияләнеп тереклек кылучы бер заһид бар иде. Бер падишаһ ул заһидка зиярәт барды. Әйтте: «Я шәех, әгәр мәслихәт күрсәң, шәһәрдә тор, синең өчен урын хәзерлим, тыныч вә рәхәт гыйбадәт кылып ятыр идең», – диде. Дәхи дә синең бәрәкәтле

нәфесең белән файдаланыр идек. Вә һәм синең изге гамәлләреңә безләр дә иярер идек, диде. Заһид кабул итмәде. Әркян дәүләт падишаһка әйттеләр: «Мәслихәт шулдыр ки: берничә көннәргә ул заһидне шәһәргә китереп, бераз кунак итеп караек, сафа хатир белән бәлки торырга разый булыр», – диделәр. Бәс, мәзкүр заһидне шәһәргә чакырып китерделәр, бер сарайда үзенә хас бер урын хәзерләделәр. Вә бер мәкам[33] дилкәшә[34] хәзерләделәр ки, әгәр мәет керсә дә хәят табар. Падишаһ ул заһиднең хезмәтенә бер хуб руи[35] кәнизәк җибәрде, янә гүзәл сыйфат бер егет җибәрде. Аннан соң ул заһид ләззәтле локмәләрне тәнавел[36] кыйла башлады. Ләтыйф[37] вә йомшак киемнәрне кия башлады. Вә әнваг фәвакиһә белән, вә хуш исле мивәләр[38] белән тәрбияләнә башлады. Вә кәнизәкнең җәмаленә[39] тамаша кылып күз сала башлады... Бер вакытны падишаһ ул заһидне күрмәгә ирадә[40] кылды. Килеп күрде ки: заһидебез элгәреге заһидлек сыйфатыннан чыкмыш, куллары агармыш, йөзләре кызармыш, үзе вә нәфесе симермеш – җефәк мендәрләргә таянмыш, маһ пәйкәр[41] бер кәнизәк хезмәтенә тормыш, тависдай бер егет баш очында җилпәзә тотмыш. Падишаһ хәйран булды. Әйтте: «Бу ике таифәне, ягъни голяманы вә заһидләрне мин дуст тотадыр идем», – диде. Бер вәзир әйтте: «Әй падишаһым, голямага алтын бир, таки гайреләр һәм галим булырга рәгъбәт итсеннәр. Заһидләргә

---

[33] мәкам – урын
[34] дилкәш – күңелне үзенә тартучы
[35] хуб руи – гүзәл, күркәм йөзле
[36] тәнавел – авыз итү, татып карау
[37] ләтыйф – гүзәл, мөлаем, нәфис
[38] мивә – җиләк-җимеш
[39] җәмал – матурлык, гүзәллек
[40] ирадә – теләк, теләү
[41] маһ пәйкәр – ай йөзле

шундый нәрсә бир ки: урыннарында заһид булып калсыннар», – диде, ягъни ләззәти дөньядан алар хат[42] алмасыннар димәктер.

Егерменче тәрбия. Мисыр шәһәрендә ике әмирзадә бар иде. Берсе гыйлем өйрәнде, берсе мал җыйды, бай булды. Ул берсе голяма булды, бу берсе – финанс министры булды. Бәс, бу бай булганы галим булганына кимсетү күзе белән карар иде вә әйтер иде: «Мин солтанлыкка ирештем, син һаман бер ноктада торасың», – диде. Галим әйтте: «И туганым, Аллаһ Тәгаләгә шөкер итмәк минем тарафымдадыр, чөнки мин пәйгамбәр мирасын таптым, әмма син фиргавен мирасың алдың», – диде.

Әй угыл, бу кыйссадан сиңа тәрбия шулдыр ки: канәгать кирәк. Гыйлем, әлбәттә, пәйгамбәр мирасыдыр.

Егерме беренче тәрбия. Гаҗәм падишаһларыннан бер падишаһ бер оста табибны пәйгамбәр галәйһиссәлам хезмәтенә җибәрде. Ул табиб ничә еллар гарәб илләрендә торды. Һичбер кеше моңар: «Миңа дәва кыйл», – дип, янына килмәде. Бер көн ул табиб пәйгамбәр галәйһиссәлам янына килеп шикаять кыйлды. «Фәлән кадәр көннәр монда торамын, һичкем миңа илтифат кыйлган кеше юк», – диде. Пәйгамбәр галәйһиссәлам әйтте: «Бу халыкның гадәтләре шулдыр ки: ашыйсылары килми торып – һич тәгам ашамаслар, вә тамаклары туймас борын тәгамнән кул тартырлар, ягъни тәгам туйганчы ашамаслар», – диде. Табиб әйтте: «Сыйхәтне булдырмак нәрсә шул лабаса», – дип, җир үпте дә китте. Инде, әй угыл, бу хикәят тәрбияңне җиткердеме? Инде корсагың тулганчы ашама, сыйхәттә булырсың, аз белән канәгать кыйл.

Егерме икенче тәрбия. Бер адәм гомерендә ничә мәртәбә тәүбә кыйлды, һаман тәүбәсен сындырды. Аксакаллардан берәүгә моны шикаять кыйлды: «Тәүбәмне тота алмыймын, гаҗизмән», – диде. Ул

[42] хат – юнәлеш

аксакал әйтте: «Мин шундый гөман кыйламын ки: син күп ашарга гадәтләнгәнсең, нәфесне җиңмәк бик читен эшдер. Син нәфесне тәрбия кыйлсаң, ул сине шундый зынҗырлар ки, бервакыт сине егар», – диде. Бәс, әй угыл, нәфсең симергән саен, ул сине һәлакәткә тартыр. Дөньяда баһадир шул кешедер ки: нәфесен җиңәр.

Егерме өченче тәрбия. Ишеттем ки, бер фәкыйрь дәрвиш ачлык утына көйгән, бер-берсе өстенә җамаган кием кигән... Дустларыннан берсе әйтте: «Ник утырасың? Ошбу шәһәрдә фәлән кеше бар, мохтаҗларның хаҗәтен үтидер. Әгәр синең дә халеңне белсә, халеңә шәфкать кыйлыр иде», – диде. Ул фәкыйрь әйтте: «Тик тор. Фәкыйрьлектә үлмәк, кешегә хаҗәт белән бармактан хәерлерәкдер», – диде.

Егерме дүртенче тәрбия. Хорасан вилаятендә ике дәрвиш бар иде, бер-беренә юлдаш булып сәфәргә чыктылар. Бере бик зәгыйфь иде, руза тотып ике көнгә бер мәртәбә авыз ачар иде. Бере куәтле иде, көн дә өч мәртәбә тәгам ашар иде. Бер шәһәргә керделәр. Ул шәһәрдә боларны, сез шымчыларсыздыр дип, тотып хакимнәренә илттеләр, бер ханәгә яптылар. Ике җомга тикшергәннән соң белделәр ки, гөнаһсыз адәмнәр, имеш. Чыгарып җибәрергә әмер булды. Зинданханәнең[43] ишеген ачып керделәр, күрделәр ки: куәтле дигәне җан тәслим кыйлмыш. Зәгыйфьне карадылар, зәгыйфь дигәне – җанын сәламәт асрамыш. Моңар бик гаҗәпкә калдылар. Бер хәким әйтте: «Әгәр моның хилафы вакыйг булган булса, гаҗәп булыр иде. Чөнки ул берсе – күп ашаучы икән, озак ачлыкка тәкать тота алмаган, үлгән. Әмма икенчесе – бер сакланучан адәм, имеш, үзен саклаган вә сабыр кыйлган, сәламәт калган», – диде. Әй угыл, нәфесен бик тәрбия кыйлган кеше катылыкка чыдамыйдыр.

[43] зинданханә – төрмә

Егерме бишенче тәрбия. Хәкимнәрдән бер адәм үзенең углын күп ашаудан тыйды. Әйтте: «Әй угыл, күп ашау кешене сырхау итәдер, күп ашама», – диде. Углы әйтте: «Әй ата, ачлык кешене үтерәдер, фәлән кеше ач үлгән диләр, күп ашап үлде дигәнне ишеткәнем юк». Атасы әйтте: «Алай да, углым, үлчәү белән ашамак кирәк. Күп ашау адәмне үтермәсә дә, күп яхшылык та күрмәйдер. Вә исраф буладыр, исраф хәрамдыр», – диде. Бу кыйссадан сиңа бер тәрбия хасил булсын ки, китап әйткән сүзне күңелеңә сеңдер.

Егерме алтынчы тәрбия. Бер фәкыйрь бер вакытны бик мохтаҗ булып калды. Дусларыннан берсе әйтте: «Фәлән кеше бик бай вә нигъмәт иясе адәмдер, әгәр синең мохтаҗ икәнеңне белсә, шаять шәфкать кылыр», – диде. Бу фәкыйрь әйтте: «Бәлки шулай булыр иде, әмма мин аны белмим», – диде. Ул кеше әйтте: «Әйдә, мин үзем күрсәтәм аны сиңа, – диде. Бергә бардылар. Бу фәкыйрь барып җиткәч, ишегалдында берәүне күрде: иреннәре салынган, күңелсез вә хафа утырыр. Бу фәкыйрь бер сүз әйтмичә кайтып китте.

Егерме җиденче тәрбия. Муса галәйһиссәлам бер фәкыйрьне күрде: ялангач, киеме юклыктан комга кереп яткан. Әйтте: «Я Муса, дога кыл, Аллаһе Тәгалә миңа байлык бирсен, фәкыйрьлеккә такатем[44] калмады», – диде. Бәс, Муса галәйһиссәлам дога кылды. Аз заманда Аллаһе Тәгалә аны бай кылды. Муса галәйһиссәлам берничә заманнан соң аны янә күрде. Бер җирдә халык күп җыелган. Муса галәйһиссәлам сорады: «Ни хәл булды?» – диде. Әйттеләр: «Бу фәлән кеше хәмер эчеп исергән, сугышкан, бер кешене үтергән. Халән[45] аны кыйсас кылалар[46]», – диделәр. Муса галәйһиссәлам Аллаһе Тәгаләнең хикмәтенә икърар кылып: «Баксәнә, ашыгып дога

[44] такать – көч, чыдамлык
[45] халән – хәзер
[46] кыйсас кылу – җәза бирү

кылдым», – дип үкенде вә истигъфар[47] кылды... Әй угыл, Аллаһе Тәгаләнең хикмәте бар: берәү бай, берәү фәкыйрь, әмма бай булмак, фәкыйрь булмак адәмнең үз фигыленнән түгелдер. Канәгать кирәк.

Егерме сигезенче тәрбия. Шәех Сәгъди хикаять кылмыштыр ки: «Замананың инкыйлябыннан[48] һәнүз еглаганым вә шикаять кылганым юк иде. Мәгәр бер вакытны аягыма кияргә юк иде, аякларым ялангач, Күфә мәсҗеденә килдем. Бер аяксызны күрдем, вә Аллаһе Тәгаләгә шөкер вә сәна кылдым, вә аягым ялангачлыгына сабыр кылдым», – диде. Имде, әй угыл, бу кыйссадан сиңа бераз тәрбия бирәм.

Егерме тугызынчы тәрбия. Бер бик зәгыйфь балыкчының кармагына бик куәтле олуг балык эләкте. Ул балыкны тартып чыгарырга балыкчының куәте җитмәде. Балык кармакны өзеп качты. Икенче балыкчылар моны күреп мәлямәт[49] вә шелтә кылдылар: «Кармагыңа мондаен кыйммәтле балык эләккән иде, ычкындырдың, һай начар», – диделәр. Балыкчы әйтте: «Әй егетләр, миңа насыйп булмаса, мин ничек итим, дәхи балыкның көне бетмәсә, мин ни кылыйм», – диде. Балыкчы насыйп булмаган балыкны тоталмый. Балыкның әҗәле җитмәсә, кармакка керә алмый. Шулай инде, халык арасында гел фәкыйрь шелтәгә тарый.

Утызынчы тәрбия. Бер сәүдәгәр үзенең сәүдәсендә мең алтын зарар итте вә углына әйтте: «Әй угыл, бу серне кешегә әйтергә кирәкмәс», – диде. Углы әйтте: «Әй ата, фәрман сәнеңдер. Вә ләкин бу серне яшерүдән безгә ни файда булыр?» Атасы әйтте: «Таки ике кайгы булмасын дип әйтәмен ки, бер кайгы – сәрмаябыз[50] кимүе,

[47] истигъфар – гафу үтенү, ярлыкауны сорау
[48] инкыйляб – алмашу, үзгәрү
[49] мәлямәт – шелтә, орышу
[50] сәрмая – капитал, акча

икенче кайгы – күршеләребезнең шәматәсе[51]», – диде. Әй угыл, шәматә дигән нәрсә мәзмүм[52] холыктыр, шәматәдән саклан, ягъни берәүнең кайгысын яки зарарын күреп, яки ишетеп сөенмәкне шәматә диерләр.

Утыз беренче тәрбия. Гакыл иясе вә фазыйләтле[53] бер егет бар иде. Әмма ничә мәртәбә галимнәр вә данишмәндләр[54] арасында утырыр, бер сүз сөйләмәс иде. Атасы әйтте: «Әй угылым, белгәнеңне ник сөйләмисең? – диде. Углы әйтте: «Куркамын ки, әгәр белгәнемне кешегә белдерсәм, галим икән дип, минем белмәгән нәрсәмне сорарлар да оятлы булырмын», – диде. Әй угыл, хикәяттән сиңа файда шулдыр ки: бернәрсәне тәмам көнһенә[55] ирешеп белмәсәң, телеңә китермә.

Утыз өченче тәрбия. Бер падишаһ үзенең углын остазга гыйлем укымага бирде. Остаз күп иҗтиһад белән падишаһның углына тәгълим бирде, вә яман нәрсәләрдән мәнгы кылды[56], вә кайчак кыйнады. Бу бала тәкатьсезлегеннән атасына кайтып шикаять кылды, тәнен ачып күрсәтте. Атасы моңар хафаланып остазны чакыртты, әйтте: «Әй остаз, гавам[57] балаларын бу кадәр җәфа кылмыйсың икән, безнең балабызга бу кадәр җәфа вә җәбер күрсәтәсең, ни сәбәптер? – диде. Остаз әйтте: «Әй падишаһ, аның өчен ки, гавам балаларына игътибар юктыр, әмма падишаһ балалары җәфа ни нәрсә, җәбер ни нәрсә икәнен белеп үссеннәр. Таки падишаһ булганнан соң, җәбер вә золым ни икәнен белеп, саклансын. Әгәр падишаһтан вә падишаһ балаларыннан җәбер вә

---

[51] шәматә – кеше кайгысына сөенү
[52] мәзмүм – начар, хурланган
[53] фазыйләтле – белемле, мәгърифәтле
[54] данишмәнд – белгеч, галим, белем иясе
[55] көнһ – бер әйбернең нигезе, төбе, асылы
[56] мәнгы кылу – тыю, рөхсәт бирмәү
[57] гавам – халык, кара халык

золым садир булса[58], илдән илгә йөртерләр». Вә кәзалик[59] олуг кешеләрнең вә байларның балаларын тәрбия вә тәртип бирүдә гавам балаларыннан артыграк карарга тиеш, ягъни мәзһәбне[60] киңәйтмичә, тыгызрак тотып, тәрбия кылырга тиеш, бай дип, иркенлек кылырга ярамый.

Утыз дүртенче тәрбия. Әй угыл, балаларга тәгълим бирсәң, кечерәк вакытта бик иҗтиһад кыл. «Әл-гыйльме фи с-сәгүри кәнәкаши фи л-хәҗәри»[61] мазмунынча чыбыкны нечкәрәк чагында бөгү сәһелрәккә киләдер. Кечерәк вакытта күп фәннәргә төшендермәк кирәк, гыйлем риязияттән[62] аз-аз белдермәк тиеш. Әмма бу балаларга сабак укыту хосусында сиңа яхшырак тәрбия бирәсем бар.

Утыз бишенче тәрбия. Бер падишаһ углын бер остазга бирде, әйтте: «Әй остаз, бу бала синеңдер, үз низамынча яхшы тәгълим биргәйсең», – диде. Бәс, остаз бу падишаһ баласына башка балалар кыйтарәсендә иҗтиһад белән тәгълим бирде. Ләкин падишаһ баласы гавам балалары җиткән дәрәҗәгә җитмәде. Бәс, падишаһ җәза кылмакчы булды. Остаз әйтте: «Әй падишаһ, тәрбия бердер, ләкин истигъдад[63] башкадыр», – диде. Бәс, әй угыл, гавам балалары күбрәк бай балаларыннан чабегрәк[64] вә зирәгрәккә киләдер. Мин сиңа шуның өчен әйтәмен: бай балаларына артыграк иҗтиһад сарыф кылмак кирәк, алар бик иркә булалар.

---

[58] садир булу – башлану, барлыкка килү
[59] кәзалик – шуның кебек
[60] мәзһәб – бара торган юл
[61] «Яшь чакта алган гыйлем ташка чокып ясалган бизәккә охшаш»
[62] риязият – математика
[63] истигъдад – сәләтлелек, зирәклек, үткенлек
[64] чабек – өлгер, җитез

Утыз алтынчы тәрбия. Бер гарәп үзенең углына әйтте: «Бак, угыл, кыямәт көнендә синнән: «Син кем углы дип сорамаслар, бәлки ни гамәл китерден?» дип сорарлар», – диде.

Утыз җиденче тәрбия. Шәех Сәгъди риваять кылмыштыр ки, бер фәкыйрь адәм бар иде, гомерендә бала күрмәде, Аллаһе Тәгаләдән сорады: «Әгәр углым булса, ошбу өстемдәге хиркамыннан[65] башка милкемдә нәрсә юктыр, аны сатып фәкыйрь-фокарага өләшер идем», – дип нәзер кылды. Аллаһе Тәгалә аңа бер угыл рузи кылды. Бик шатланып, әйткән нәзерен үтәде, фәкыйрьләргә ингам-ихсан кылды[66]. Берничә елдан, янә Шам сәфәреннән кайтканда, юлым шул шәһәргә тугры килеп, ул кешене сораштым. Әйттеләр, зиндандадыр. «Ни сәбәпле зинданга төште?» – дип сорадым. «Углы бер вакытны хәмер эчеп сугышып, бер адәмне үтергән иде, һәм шәһәрдән качкан иде. Углын тапмагач, углы урынына атасын зинданга салдылар».

Әй угыл, ошбу заманабызда да моңар охшашлы вакыйгалар бардыр ки, ниндәен байлар бар, балалары яшь вә кечкенә заманда, кырык-илле мең, йөз мең белән сәүдә кылучылар бар. Балалары үсеп җиткәч, фәкыйрь вә мохтаҗлыкка калалар. Ул нидәндер? Әлбәттә, кечкенә вакытта балаларын яхшы тәрбия кыла белмәгәнлектәндер.

Утыз сигезенче тәрбия. Бер галим әйтте: «Һәрбер дошман ки, ихсан кылсаң, дуст тотадыр, мәгәр нәфес ки, морадын[67] никадәр бирсәң, шулкадәр зиядәне[68] эстәйдер», – диде.

Утыз тугызынчы тәрбия. Хикмәт мал дигән нәрсә – гомерне тынычлык белән кичермәк өчендер; түгелдер ки, фәкать мал җыймак өчең. Бер гакыл иясеннән сорадылар. «Изге бәхетле кемдер, дәхи

---

[65] хирка – дәрвишләрнең өс киеме
[66] ингам-ихсан кылу – ярдәм, булышлык, изгелек итү
[67] морад – теләк, теләнгән әйбер
[68] зиядә – артык, артыграк

явыз бәхетле кемдер?» – диделәр. Ул кеше әйтте: «Изге рәхәтлелекнең галәмәте шулдыр ки: дөньяда сакланучан булыр, ахирәтне онытмас, гыйбадәтчән булыр... аз сүзле булыр... хәрамнан сакланыр, изгеләргә мәхәббәт итәр, кече күңелле булыр, юмарт булыр, шәфкатьле булыр. Әмма явыз бәхетле шулдыр ки, мал җыярга хирыс булыр, нәфесенә иярер, күп сөйләшер... явызларны яратып, явыз холыклы булыр, хәйләкәр булыр, шәфкатьсез булыр, саран булыр, үлемне онытыр».

Әй угыл, бу урында сиңа яхшы бер тәрбия бардыр ки, изге бәхетле бул, явыз бәхеттән саклан, монда сиңа изге бәхет галәмәтләрен санап китерүдән максуд: сине изге бәхетле кыйлмактыр.

Кырыгынчы тәрбия. Муса галәйһессәлам Карунга мондый нәсихәт бирде: «Аллаһ Тәгалә сиңа ихсан кылды – сине бай итте. Инде син дә ихсан һәм изгелек кыл»,— диде. Карун Мусаның сүзен тыңламады. Малы-мөлкәте белән аны җир йотты. Әй угыл, берәү сиңа изге нәсихәт кылса, җаның-тәнең белән аны тыңла – ул өйрәткәнчә гамәл кыл.

Кырык беренче тәрбия. Әй угыл, ике төрле таифә бардыр ки, файдасызга вә мәгънәсезгә зәхмәт чигәрләр. Бере шулдыр ки: акча вә мал җыяр, үзе файдаланмас. Янә бере шул галимдер ки: гыйлем өйрәнде, гамәл кыйлмады. Бу ике таифә җөмләсеннән була күрмә, әй угыл.

Кырык икенче тәрбия. Һәрбер сереңне дустыңа әйтмә, чөнки кайдан беләсең, бервакытны дошман булып китәр. Дошманыңа, кулыңнан килсә, зарар итмә, бәлки бервакытны, үзеңә дус булыр. Дустыңның дустына да ышаныч юк, аң бул. Әмма ике дошман арасында сүз сөйләсәң, белеп сөйлә: әгәр дуслансалар, үзеңә оят килмәсен.

Кырык өченче тәрбия. Дустың белән сөйләшкәндә акрын сөйләш, сөйләшкән сүзең дошманыңа ирешмәсен. Хәтта бер дивар янында сөйләсәң дә, гакыл белән сөйләш, таки дивар артында колак булмасын. Әмма дошманның нәсихәтен кабул итмәк хатадыр. Ләкин ишетмәкнең гаебе юк, чөнки гыйбрәт алып гамәл кыласың.

Кырык дүртенче тәрбия. Куәте барында изге гамәл кыйлмаган кеше зәгыйфь вакытында катылык күрер.

Кырык бишенче тәрбия. Әй угыл, җиде төрле кешегә киңәш итмә. Әүвәл, надан кешегә киңәш итмә, чөнки надан кеше, үзенең наданлыгына булышып, сине азгынлык юлына салыр. Икенче, дошманыңа киңәш итмә, чөнки дошман кеше сине һәлакәткә тартыр. Өченче, хасидкә вә көнче кешегә киңәш итмә, чөнки көнче кеше синең нигъмәтеңә зыян килүен теләр. Дүртенче, икейөзле кешегә киңәш итмә. Чөнки ул кеше һәркайчан адәмнең ризалыгын гына карап торыр. Бишенче, куркак кешегә киңәш итмә, чөнки куркак кеше сиңа һичбер мәслихәт бирергә җөрьәт кыйлмас. Алтынчы, саран кешегә киңәш итмә, чөнки саран кеше мал җыярга хирысдыр, анда дөрес киңәш юктыр. Җиденче, малга комсыз кешегә киңәш итмә, чөнки нәфес арзуына ияргән кеше нәфесенә каршылык кыйла алмас.

Кырык алтынчы тәрбия. Халыкка икмәк-тоз күрсәтмәгән кешенең үлгәч тә исемен телгә алмаслар. Тереклеге белән сөендермәгән кешенең үлеменә дә бик кайгырмаслар.

Кырык сигезенче тәрбия. Әй угыл, үзеңнең сихәтеңә[69] вә үткән көннең сәламәтлегенә мәгърур булма[70] вә алданма. Чөнки гомереңнең мөддәте[71] аздыр, даимән сихәттә булмагың мөхальдер[72].

[69] сихәт – исәнлек, сәламәтлек
[70] мәгърур булу – масаю, горурлану
[71] мөддәт – вакыт
[72] мөхаль – булмый торган, мөмкин булмаган

Бәс, сихәтнең кадерен бел, үзеңне хайван дәрәҗәсеннән чыгар. Ләкин хифыз сихәтнең[73] шартлары күптер.

Кырык тугызынчы тәрбия. Әй угыл, чәчкәнеңне урырсың, кылганыңны күрерсең, ягъни изге эш кылсаң, гыйкаб-газапка[74] мөстәхикъ булырсың.

Илленче тәрбия. Әй угыл, саран кеше фәкать үз малының каравылчысыдыр вә варисларының хәзинәчеседер, ягъни үзенең малына бары каравыл тора вә варисларына тапшырмак өчен бары вакытын көтәдер. Бу хикмәтләрнең гарәпчәсе «Фәвакиһелҗөләса»дә[75].

Илле беренче тәрбия. Әй угыл, әхлак сәйеә иясенә[76] вә явыз холыклы кемсәнәгә әфгаль хәсәнәңне вә изге холыкларыңны күрсәтмәк белән вәгазь вә нәсихәт кыл, телең белән нәсихәт кылганчы, фигылең белән нәсихәт кыл димәктер. Шаять ки, бу сүзне бәян кылмасам да, фәһем итсәң кирәк.

Илле икенче тәрбия. Әй угыл, яхшылыкның кадерен белмәгән кешедән ерак булган яхшы. Берәүгә бер яхшылыгың тисә, миннәт[77] итмә, берәүдән яхшылык күрсәң, фаш кыл, онытма.

Илле өченче тәрбия. Әй угыл, һәрникадәр җисмеңдә сихәт вә затыңда яшьлек вә егетлек булса да, тәүбәсез вә васыятьсез ятып йоклама. Адәмнең әҗәле күз белән каш арасындадыр.

Илле дүртенче тәрбия. Әй угыл, күршеләрен хур вә зәлил[78] тоткан кеше газиз вә хөрмәтле булмас. Вә карендәшләрен мәхрүм

[73] хифыз сихәтнең – сихәтне, исәнлекне саклауның
[74] гыйкаб – җәза, газап
[75] Каюм Насыйриның хезмәте
[76] әхлак сәйеә иясе – әхлагы начар кеше
[77] миннәт – берәүгә иткән яхшылыкны һаман искә төшереп сөйләү
[78] хур вә зәлил – игътибарсыз, кадерсез

куйган кеше малының рәхәтен табалмас. Саф күңелле вә күркәм фигыльле булган кешене ригаять[79] вә ихтирам кылмак важибдер[80].

Илле бишенче тәрбия. Әй угыл, бер кеше сине явыз холкы белән рәнҗетсә, хилемең[81] белән аңа вәгазь кыл, ягъни аннан интикам[82] алаем дип мәшәкать чикмә... Интикам вә мөҗазатка[83] кадәр була торып гафу кылмак – җәмигъ изге холыкларның күркәмрәгедер.

Илле алтынчы тәрбия. Мохтаҗ адәмнәрнең дә ингам вә ихсанга мөстәхикъръәге[84] вә бирергә тиешлерәге сөальдә пәрһизрәгедер[85], ягъни берәүнең мохтаҗ икәнен беләсең икән, вә һәм миннән хаҗәт теләр дип тә гөманың[86] бар икән, үзе сорамас борын, тизрәк бирә күр.

Илле җиденче тәрбия. Әй угыл, берәүгә иткән ингам вә ихсаныңны вә аңар иткән яхшылыгыңны әйтеп: «Мин сиңа фәлән яхшылыклар кылдым», – дип миннәт итсәң, адәм тарафыннан рәхмәт вә Аллаһы Тәгалә тарафыннан савап өмет итмә. Син миннәт итмәсәң дә, ул кеше үзе дә белә вә Аллаһы Тәгалә дә синең кылган изгелегеңне беләдер.

Илле сигезенче тәрбия. Әй угыл, тар холыклы кешенең ризыгы да тар була, имеш. Киң холыклы вә сабырлы булырга тиеш. Тугры сүзле кешенең җәмалы артык булыр, ягъни сүзендә вә фигылендә тугры кешегә халык мәхәббәт итәдер...

---

[79] ригаять – олылау, игътибар итү, хөрмәтләү
[80] важибдер – үтәлергә тиешле дини эш
[81] хилем – йомшаклык, ачусызлык
[82] интикам – үч алу, ачу кайтару
[83] мөҗазат – җәзалау, җәза
[84] мөстәхикъ – мохтаҗ
[85] сөальдә пәрһизрәге – сораудан сакланучы
[86] гөман – уй

Илле тугызынчы тәрбия. Хәерле мал шулдыр ки: хәлялдән килер, изге юлга сарыф кылыныр. Вә хәерсез мал шулдыр ки: хәрамнан килеп, фисык[87] вә фәсад[88] юлына сарыф кылыныр... Хәлялдән килгән акча асла[89] хәрамга китмәс һәм ул мал иясендә карар кылыр[90], үлгәнче ул кеше дәүләттән чыкмас. Вә хәрамнан килгән мал иясенә йокмыйдыр. Ул хәрамнан килгән, имеш, янә хәрамга китә-китә китеп бетәдер, китә башласа, иясе дә аны туктата алмыйдыр, тиз заман мохтаҗ булып каладыр.

Алтмышынчы тәрбия. Әй угыл, агяһ бул[91] ки, сиңа изгелек кылган кешегә яманлык кылма, вә сиңа нигъмәт биргән кешегә иһанәт[92] кылма, вә хәкарәт нәзары[93] белән карама. Залимлыгы күп булган кеше тиз һәлак буладыр вә һәм дошманнары күп буладыр. Залимлыктан зиядә сакланмак кирәк.

Алтмыш беренче тәрбия. Залимнарга носрәт[94] вә ярдәм бирүче кеше – залимнарның берседер вә адәмиләрнең явызрагыдыр. Әмма, әй угыл, залимлык дигән нәрсә акча вә гайре нәрсә хакында гына түгел, бәлки сүздә вә фигыльдә һәм залимлык буладыр.

Алтмыш икенче тәрбия. Халык арасында берәүне вәгазь вә нәсихәт кылмак аны башына сукмак кебектер. Һичшиксез, ул кеше сиңа дошман булды. Ул синең нәсихәтеңне тоту кая, хәтта синең һәлякеңә[95] тарикъ эзләр. Халыкка сыпыйлыгыңны[96] күрсәткән булып, булыр-булмас җирдә нәсихәт кылган булып маташма.

---

[87] фисык – начарлык
[88] фәсад – бозыклык, әшәке эш
[89] асла – һич тә
[90] карар кылу – бер урында тору, даимилек, урынлашу
[91] агяһ бул – белеп тор, хәбәрдар бул
[92] иһанәт – кимсетү, хурлау
[93] хәкарәт нәзары – кимсетү карашы
[94] носрәт – ярдәм, өстенлек
[95] һәляк – бетү, үлү
[96] сыпыйлык – суфилык

Алтмыш өченче тәрбия. Әй угыл, карендәшләрчә мәгашәрәт[97] кыл, ятларча мөгамәлә кыл, ягъни алышта-бирештә бу карендәш кеше дип ригаять кылма. Вә дәхи алышта-бирештә: «Мин карендәш кеше ләбаса, азрак ригаять кыл», – димә, чөнки мал башка, карендәшлек башка. Бу хосуста ригаять кылышу гадавәт[98] вә дошманлыкка мөәдди[99] буладыр...

Алтмыш дүртенче тәрбия. Тел җәрәхәте кылыч җәрәхәтеннән ачырактыр вә яманрактыр, ягъни телдән садир булган[100] ачы вә кабахәт сүзләрнең адәмгә әсәре тәнеңне пычкы белән кискәннән дә ачырактыр. Әй угыл, һичбер кешегә телең белән җәрәхәт салма, ягъни яман сүз әйтмә. Адәмнең җанына тия торган сүз әйтмә. Әмма бер сүзне син сәһелгә хисаплап әйтерсең дә, кешенең күңеленә бик каты тияр. Әй угыл, каты сүзле булма. Изге холык белән вә йомшаклык белән татлы сүзләр сөйләшмәк ризыкның ачкычыдыр, димешләр. Яхшы вә йомшак сүзгә адәмнең күңеле эреп китәдер. Кешегә ашыгып сүз әйтсәң вә ашыгып җавап бирсәң, һичбер хата сүз садир булмаенча булмас.

Алтмыш бишенче тәрбия. Һәр эшнең ахырын фикер кылып вә уйлап эш кылган кеше бәла вә кайгыдан имин булыр. Вә сәламәт калыр. Уйламаенча, ашыгып эш кылган кеше һичбер нәдамәт[101] вә үкенеч тартмай калмас.

Алтмыш алтынчы тәрбия. Әй угыл, бер җиргә керсәң, әүвәл ничек итеп чыгасыңны уйламак кирәк... Бер ишекне ачсаң, ничек итеп ябармын дип уйламак кирәк. Ягъни бурычка керсәң, ничек итеп түләрмен дип, әүвәл түләвеңне искә төшер. Вә дәхи бер эшкә

[97] мәгашәрәт – аралашу
[98] гадавәт – ачу саклау, нәфрәт
[99] мөәдди – сәбәпче, алып баручы
[100] садир булу – барлыкка килү
[101] нәдамәт – үкенү, тәүбә

шөругъ кылсаң[102], ничек итеп тәмам кылырмын дип, тәмам кыласыңны искә төшер.

Алтмыш җиденче тәрбия. Ялганчылык белән мәгъруф булган[103] кеше һәрникадәр тугры сүз әйтсә дә, төһмәтледер[104]. Бер мәртәбә ялганчылыгың сизелсә, һич сүзеңә дә ышанмас булырлар...

Алтмыш сигезенче тәрбия. Әгәр зәбун[105] вә пәст[106] кемсәнәләр вә җаһилләр[107] олуглар дәрәҗәсенә ирешсәләр, олуглар вә фазыйлле[108] адәмнәр һәлак дәрәҗәсенә төшәрләр, ягъни фазыйләтле адәмнәрнең кадере калмас. Әй угыл, яман холыклы вә тар холыклы кемсәнәләрдән кач вә ерак кит, күркәм холыклы кемсәнәләрдән аерылма вә әхлагы хәмидә белән монсыйф бул.

Алтмыш тугызынчы тәрбия. Әй угыл, әйткән сүз аткан ук кебектер. Һәрбер сүзне уйлап сөйләшергә кирәк, авызыңнан чыккан кире кайтмас. Гөнаһлы була торып та тәүбәгә ашыкмаган кеше гөнаһысы, сагыйрә[109] булса да, кәбирәгә[110] әйләнәдер.

Җитмешенче тәрбия. Тәдбир белән тотсаң вә сарыф кылсаң, аз нәрсә дә бәрәкәтле буладыр, вә тәдбирсез тотып исраф кылсаң, күп нәрсә дә җитмидер... Әй угыл, гакыллы кеше шулдыр ки: кулындагын саклар, бүгенге эшен иртәгә калдырмас.

Җитмеш беренче тәрбия. Гыйззәтлелек вә олуглык һиммәт[111] беләндер, чергүче туфрак белән иңмәстер, ягъни озын буй вә олуг сакал, вә җуан корсак белән түгелдер. Болар барысы да череп туфрак

---

[102] шөругъ кылу – керешү
[103] мәгъруф булу – танылу
[104] төһмәтле – шикле
[105] зәбун – вак, хурлыклы
[106] пәст – түбән
[107] җаһил – надан, белемсез
[108] фазыйль – яхшы холыклы, инсафлы, кешелекле
[109] сагыйрь – кечкенә
[110] кәбир – зур
[111] һиммәт – тырышлык

буласы нәрсәдер, олуглыкка дәлаләт кыла торган[112] нәрсә түгелдер. Һимметтән вә мәкярим[113] әхлактан ялангач булып та, буй белән вә җәмал белән, вә кыяфәт белән олуглыкны эстәмәк гаять ахмаклыктыр. Вә дәхи олуглык вә фазыйләт дигән нәрсә гыйлем вә әдәп беләндер вә мәкярим әхлак беләндер. Югыйсә күл өстендә яхшы атлар юргалату бер дә олуглыкка вә фазыйләткә дәлаләт кылмайдыр. Әй угыл, адәм булаем дисәң, мондаен юк эшләргә ихлас куйма.

Җитмеш икенче тәрбия. Гакыл ияләре белән вә гыйлем әһле белән мәгашәрәт вә мосахәбәт кылмак күңелләрне тергезер. Вә гыйлем вә мәгърифәт әһле белән мосахәбәт кылмак гатыр[114] сатучылар янында тормак белән бәрабәрдер ки, гәрчә сиңа ул гатыр бирмәсә дә, хуш исе борыныңа керәдер. Наданнар вә явызлар белән мосахәбәт кылмак тимерчеләр янында тормак белән бәрабәрдер: очкыннары сиңа килеп сачрар. Кәзалик наданның наданлыгы әсәр итәдер. Әй угыл, мөэмин карендәшеңдә булган гаепне мөмкин кадәр яшерергә тырыш, хосусән[115] ки, ул гаеп үзеңдә дә булса.

Җитмеш өченче тәрбия. Әй угыл, кешенең эшендә яки сүзендә хата күрсәң: «Һай, хата кылдың, болай кирәк», – дип хатасын төзәтмә, зирә ки синнән гыйлем һәм алыр, сине дошман һәм тотар. Бу эш үз башыма күп килгәне бар, вә ничә мәртәбә кешенең хатасын өйрәтеп үкенгәнем бар.

Җитмеш дүртенче тәрбия. Адәмнең табигате шулайдыр ки: мәнфагатен күргән кешегә мәхәббәт, вә зарарын күргән кешегә гадавәт итәр[116]. Әй угыл, кешегә мәнфәгать итәргә кулыңнан килми

---

[112] дәлаләт кыла торган – илтә торган, юл күрсәтә торган
[113] мәкярим – мактаулы, күркәм
[114] гатыр – ислемай, хушбуй
[115] хосусән – бигрәк тә
[116] гадавәт итү – дошманлык, ачу итү

икән, бары зарарыңны ирештермә. Ачык йөзле, татлы сүзле бул, дустың күп булыр.

Җитмеш бишенче тәрбия. Әмма әй угыл, мал кәсеп кылуның тарикы бик күптер. Ни тарикъ белән булса да, хәлялдән кәсеп кылмак фарыздыр. Хәлялдән килгән мал бәкальрәк буладыр. Хәрам мал адәмгә йокмыйдыр, тиз кулыңнан китәр, әмма вәбале[117] сиңа калыр. Әмма хәлялдән кәсеп иткән малыңны саклап тот, хәрам җиргә сарыф итмә. Малны сакламак малны җыймактан мөшкелрәктер. Саклап тота белмәгәнлек сәбәпле ни бай кемсәнәләр дәүләттән мәхрүм калдылар.

Җитмеш алтынчы тәрбия. Әй угыл, малның килүенә карап хәраҗатеңне тот, килүенә караганда хәраҗатең кимрәк булсын, дөньяда һич мохтаҗ булмассың. Һәр көн күпме-азмы хәраҗатеңнән артканы сәрмаяңа кушылсын, дәүләтең һаман артыр. Имде малың күп булган тәкъдирдә, фәкыйрь вакытыңны онытма. Ягъни фәкыйрь вакытыңда: «Бу нәрсә бу көнгә җитсен», – дип сарыф кыладыр идең, бай булгач, кәзалик хисап белән тот. Хәраҗатен үлчәү белән тоткан кеше мохтаҗ булмыйдыр.

Җитмеш җиденче тәрбия. Вә әгәр бер дустың яки карендәшең малын яки хезмәтен сиңа тапшырса вә әманәт[118] итсә, үз малың кебек итеп сакла, вә үз хезмәтең кебек итеп әда кыл. Ул сәбәпле Аллаһе Тәгалә синең малыңа бәрәкәт бирер вә халык арасында әманәт дарлык белән мәшһүр булырсың. Әмма, әй угыл, малыңнан бер нәрсәне бер кешегә әманәт куям дисәң, мөсриф[119] адәмгә әманәт куйма. Дәхи комарбазга[120], ягъни отыш уен уйнаучы кешегә вә хәмер эчкүчегә әманәт куйма.

[117] вәбал – гөнаһ, язык, авырлык
[118] әманәт – сакларга бирелгән әйбер
[119] мөсриф – әрәм-шәрәм итүче, исраф итүче,
[120] комарбаз –отыш уенын бирелеп уйнаучы

Җитмеш сигезенче тәрбия. Вә дәхи, әй угыл, бурыч итәргә һәвәс итмә. Вә файда белән алма, вә рәһен[121] белән акча алма, чөнки бу эшләр адәмне хурлыкка төшерер, чөнки кемгә бурычлы булсаң, аңар кол булырсың. Вә дәхи кешегә бурычка акча бирмә, хосусән дустыңа бирмә. Чөнки дустың вакытында үзе белеп бирмәсә, тәкрар[122] сорамак лязим килер, сорасаң, рәнҗер, арагызда дуслык бетәр. Дустыңны дошман итмәк җаһилләр эшедер.

Җитмеш тугызынчы тәрбия. Әй угыл, әгәр бер кеше сиңа әманәт куймак теләсә, кабул итмә вә үзеңә бәла йөкләмә. Чөнки әманәт сакламак бер бәладер, өч хәлдән хали[123] түгелдер. Бере будыр ки: әманәт нәрсәне үз малыңнан артыграк итеп сакламак белән зәхмәт[124] чигәрсең вә иясенә тапшырырсың. Яки тамгы кылып[125], синнән әманәт алганым юк дип инкяр кылырсың. Яки ул әманәт заегъ[126] булыр, ихтималдыр аннан соң оятка калырсың. Каза ирешеп заегъ булды дисәң дә, ышынмас. Бәс[127] әманәт сакламак сәһел эш түгелдер. Әмма әгәр дә әманәтне кабул итсәң, яхшы сакла вә хыянәт итмә. Вә әгәр берәү үзеңә сатарга бер нәрсә әманәт куйса, сатканнан соң тәвәкъкыфсыз[128] акчасын иясенә тапшыр. Әмма моны да әда кыла[129] алмасаң, әманәт итеп алма...

Сиксәненче тәрбия. Һөнәрле кол үлмәс. Әй угыл, һөнәрең кайсы булса да, үзең яхшы булсаң, акча китерәдер. Әмма һөнәрләрнең яхшысы, әгәр дә азрак сәрмаяң булса, сәүдә кылмак яхшы кәсептер.

[121] рәһен – заклад, закладка салу
[122] тәкрар – кабат, кабатлау
[123] хали – буш, азат
[124] зәхмәт – борчу, мәшәкать
[125] тамгы кылу – кешедә булган әйберне үзеңә алырга теләү, һаман кешедән өмет итү
[126] заегъ – югалган, юкка чыккан, һәлак булган
[127] бәс – димәк
[128] тәвәкъкыфсыз – тоткарлыксыз
[129] әда кылу – үтәү

Ләкин хәлял сәүдә кылмак бик читен эштер. Әмма иҗтиһад кыл, әй угыл, хәлялдән сату ит. Хәлял сәүдә белән хасил иткән бер тиенең ун тиен хәрамыңны бәреп егар. Сәүдә малы алсаң, малның яхшысын ал, чөнки яхшы нәрсәдән файда өмете бардыр, начар нәрсәң сатылмый калса, зарар булыр.

Сиксән беренче тәрбия. Вә дәхи, әй угыл, адәм вә һайван ризыгы булган нәрсә белән алу-сату итмә. Ягъни икмәк-ашлыкны арзан вакытта алып, кыйммәтләнгәч, яки ачлык вә кахт[130] елда сатармын дип ашлыкны җыеп асрамак хәрамдер, моны ихтикяр[131] диерләр. Вә дәхи, әй угыл, сату-алуда ялган сөйләшмә вә ант итмә. Әмма сату-алуны җиңел кыл. Әмма кешегә шәрик[132] булып сәүдә кылудан саклан, чөнки дөньяда гадел кеше аздыр, низагътан башын чыкмас. Сынамаган вә тәҗрибә кылмаган мал белән сату итмә, үзеңнең өйрәнгән сәүдәңне ташлама.

Сиксән икенче тәрбия. Әй угыл, «Гәдүүе гакыйл хәер мин садыйки җаһий»[133]. Ахмак вә надан адәм дуслыкка вә дошманлыкка һәм ярамас. Вә һөнәрсез кеше дуслыкка ярамас. Саклан шул кешедән ки, үзе бернәрсә белмәс, үзен галим вә белекле санар. Бер эшне бер мәртәбә эшләп тугры килмәсә, икенче мәртәбә ул эшкә тотынма, вә кулыңнан килмәгән эшкә тотынма.

Сиксән өченче тәрбия. Әй угыл, гәрчә тугры сәйләмәк ачыдыр, әмма тугры сөйлә. Әгәр дошман серемне белмәсен дисәң, дустыңа да сереңне әйтмә, таки дошманыңа барып әйтмәсен. Олугларны олуг ит, кечеләргә шәфкатьле бул. Надан вә һөнәрсез кешеләрне терекә сайма, мәет дип бел. Бер эшне ике мәртәбә эшләмә.

---

[130] кахт – яңгырсызлык, корылык
[131] ихтикяр – спекуляция
[132] шәрик – иптәш, катнашучы, бер эшне бергәләп алып баручы
[133] Акыллы дошман надан дустан яхшырак.

Сиксән дүртенче тәрбия. Эшлексез кешенең икмәген ашаудан ач тормак артыкдыр. Сынамаган вә тәҗрибә кыйлмаган кешегә таянма, мең төрле түбәнчелекләр кыйлса да. Үзеңнән түбән дәрәҗәдәгеләргә мохтаҗ булудан бик саклан ки, моннан кыен эш юкдыр. Бурычтан бик саклан, әй угыл, кешегә бурычлы булдың, аңа кол булдың.

Сиксән бишенче тәрбия. Әй угыл, урланган нәрсәне алмактан бик саклана күр. Кирәк үзең урла, кирәк белә торып урлаган нәрсәне ал, икесе бәрабәрдер. Аңсыздан урланган нәрсә кулыңа керсә, үзеңдә калдырма, иясенә тапшыра күр.

Сиксән алтынчы тәрбия. Әмма, әй угыл, тышыннан дуслык күрсәтеп, эчендә дошманлык вә хөсед яшереп йөргән кешедән бик саклан. Бу заманның дусларына да ышанма. Берәү сине алдыңда мактаса, әлбәттә, белгел ки, һичшиксез, сине артыңда яманлый торгандыр. Тәҗрибә кыйлмый торып алданма.

Сиксән җиденче тәрбия. Әй угыл, яхшы сүз белән усалны юлга салырмын димә. Ахмак үз-үзенә кыйлган кадәр зарарны гакыллы адәм дошманына да кыйлмас. Әгәр, әй угыл, сине алдыңда мактасалар вә яхшылыгың өчен сиңа рәхмәт кыйлсалар: «Һай рәхмәт! мине мактыйсыз икән ләбаса», – димә, эчеңнән тын. Әгәр дусларым күп булсын дисәң, кеше эшенә катышма вә һичкемгә бәйләнмә – һәммә халык сиңа дус булыр.

Сиксән сигезенче тәрбия. Әй угыл, кулга керүе мөмкин булмаган нәрсәне өмет итмә. Гамәлең микъдарынча гына өмет ит. Мәсәлән, ун тиенлек гамәл кыйлып, ун сум өмет итәргә урын юк. Сынамаган вә тәҗрибә кыйлмаган эшеңә тотынма. Һаман үзеңнең белгән эшеңне эшлә.

Сиксән тугызынчы тәрбия. Әй угыл, кешенең күңеленә хилаф кылә торган сүзне телеңә китермә. Бер сүзне син пәйвайсыз әйтеп

җибәрерсең, ишеткән кешенең күңеле җәрәхәтләнә торган сүз булыр, күңеле рәнҗер. Кеше күңелен рәнҗетүдән бик саклан.

Туксанынчы тәрбия. Әй угыл, кешенең пәрдәсен ертма, ягъни халык алдында аның гаебен йөзенә әйтмә, халык алдында аны оялтма, бу бик яман холыкдыр. Кешенең гаебен вә килешмәгән эшен халык алдында әйтү – башына тукмак белән сукканнан да яманракдыр. Үзеңнең гаебеңне халык алдында үзеңә сөйләсәләр, яхшымы булыр?

Туксан беренче тәрбия. Үзеңнең кул астыңдагыларыңны һәркайчан разый кыйл: ягъни җәмәгатеңне вә хезмәтчеләреңне рәнҗетмә. Хезмәт хаклары булса, кулыңда асрама, хезмәт иткән өчен шунда ук акчасын бир, разый кыйл. Һәрбер күңелеңә килгән эшне эшләргә ашыкма, таки соңыннан үкенерлек булма, уйлап эш кыйл.

Туксан икенче тәрбия. Әй угыл, халык каршында гыйззәтем вә хөрмәтем артык булсын дисәң, ачык куллы вә икмәкле-тозлы, юмарт бул. Юмартлык белән дәүләт кимемәс, бәлки, дәүләтнең артуына сәбәпдер. Садака, хәер һичкайчан кешене бөлдермәс. Кешенең ярдәменә мохтаҗ булудан саклан. Әй угыл, кешенең миннәтен муеныңа йөкләмә, үзеңнең хәзинәңдә барына канәгать кыйл.

Туксан өченче тәрбия. Кешедән көтәргә нәрсә алып, бурычлы булма. Кешегә бурычлы булдың – аның колы булдың. Ахмак вә наданнар эшенә катышма, таки үзеңне хәкарәт вә тәхкыйрь кылмасыннар. Вә алар белән бәхәс кылышма, сүз көрәштермә, Локман хәким җавабын хәтереңдә тот.

Туксан дүртенче тәрбия. Әй угыл, ашаганда вә дәхи күп әдәпләр бардыр. Инсан булган адәмгә ул әдәпләрне ригаять кылмак ләземдер. Ашың хәлялдән булсын. Тәгам ашарга утырганда, кулыңны җу, вә дәхи тәгамнан бушагач, кулыңны җу, ашың

бәрәкәтле булыр. Әмма ашны бик кайнар ашама, кайнар ашта бәрәкәт кимдер. Хайван шикелле, ашаганда тәгамны иснәп карама. Кайнар булса, өреп ашама, өреп эчмә – болар әдәпсезлектән саналыр.

Туксан бишенче тәрбия. Аш алдыннан бисмиллаһ әйт, әй угыл, нигъмәтең хәлял булса. Әмма хәрам нигъмәткә бисмиллаһ әйтү нәһи эштер[134]... Әмма аш башлаганда бисмиллаһ әйтмәк җәһрән[135], ягъни тавыш белән әйтмәк тиеш, чөнки бергә ашагучыларга да тәнбия[136] булыр. Әмма ашап туйгач, әлхәмделиллаһ дип хәфиән[137] әйтергә кирәк, таки гайреләр туктамасын.

Туксан алтынчы тәрбия. Дәхи тәгамны, әй угыл, уң кулың белән аша, ләкин авызыңны тутырып капма. Вак-вак чәйнәп аша, ашың сеңешлерәк булсын. Дәстәрханга[138] ашны китергәч, дәррәү ашарга утыр, ашны көттермә. Дәхи ашап туйгач, дәстәрханнан ашны алмас борын торып китмә. Янә, күбрәк кеше килгән булып, бер генә кеше килмәгән булса, бер кеше өчен күп кешене көттермә.

Туксан җиденче тәрбия. Ашаган вакытта уңга-сулга карама, алдыңа гына карап утыр. Кешенең локмәсенә[139] вә кешенең кашыгына күз салма. Тәгамның уртасыннан алма, бәлки табакның үзеңә таба ягыннан вә читеннән алып аша. Вә алдыңа түкмичә вә тамызмыйча аша. Хосусән, мәҗлестә олуг адәмнәр булса, оят булыр. Эт ялаган шикелле, шапырдатып ашама. Дәхи дә тарелканың өстенә ятып ашама, мәҗлестә бу гаеп эштер.

Туксан сигезенче тәрбия. Әй угыл, мәҗлесендә олуглар булса, алардан элгәре ашка кул сузма, бу әдәпсезлек булыр. Дәхи гайреләр

[134] нәһи эш – тыелган эш
[135] җәһрән – кычкырып, тавыш белән
[136] тәнбия – искәртү
[137] хәфиән – яшерен, сиздермичә
[138] дәстәрхан – табын
[139] локмә – өлеш

ашап туйгач, кешедән калып ашап утырма. Күп ашамак мәзмүм эштер, хайван фигылеледер, күп ашаудан төрле авырулар пәйда буладыр. Аз ашамакта файда бардыр, җисмең сәламәт булыр, зиһенең саф булыр, хифызың[140] куәтле булыр.

Туксан тугызынчы тәрбия. Әй угыл, әгәр кунак чакырып зыяфәт кылсаң[141], кунагың аз булса, бергә утырып аша, әгәр кунакларың күп булса, үзең хезмәт ит. Әмма кунакларыңны ташлап китеп йөрмә. Дәхи гаҗиз итәрлек кадәр кунакларыңны кыстама. Ма хәзер[142] нигъмәтеңне кунакларың алдына ачык йөзең белән куй. Кунакларың барында җәмәгатеңә вә хезмәтчеләреңә ачуланма, орышма. Дәхи кунаклар белән мөгамәлә кыл, ят кеше кебек булып йөрмә.

Йөзенче тәрбия. Әй угыл, бинагяһ[143] кунаклар чакырып зыяфәт кылсаң, бер-беренә дошман кешеләрне бер мәҗлескә җыйма, бер табынга утыртма. Кунакларны танып, тиешле урыннарына утырт. Гыйлем әһелен бер җиргәрәк, вә гавам халкын янә үз алдына, вә байларны кәзалик һәр каюсын тиешле урыннарына утырт.

Йөз икенче тәрбия. Әй угыл, белмәгән вә тәҗрибә кылмаган кешеңнән саклан. Хосусән, әхлак бабында кеше белән кеше арасында аерма бик күптер. Изгелекнең кадерен белмәгәннәргә изгелек итмәгең әрәмдер. Чөнки күркәм холык ияләренә икрам[144] кылсаң вә изгелек кылсаң, алар сиңа кол булырлар. Вә әгәр изгелек кадерен белмәгәннәргә хөрмәт вә икрам кылсаң, тәмәрредләрен[145] арттырырлар вә шөкер итмәсләр. Андаен адәмгә изгелек итсәң:

[140] хифыз – хәтер
[141] зыяфәт кылу – кунак итү, сыйлау
[142] ма хәзер – нәрсә, ни бар
[143] бинагяһ – көтмәгәндә
[144] икрам – хөрмәт
[145] тәмәрред – үзсүзлелек, каршылык

«Бакчы, мин мондаен изгелеккә мөстәхикъ икәнмен ләбаса. Әле бу гына аз, аннан миңа фәлән кирәк иде, төгән кирәк иде», – дияр.

Йөз өченче тәрбия. Имде, әй угыл, кешесенә карап могашәрә вә мөгаләмә кылмак лязимдер. Һәркем янында ачык йөз белән йомшак сөйләш, яхшы кешеме, яманмы, мөселманмы яки гайре диндәме – һич тәфрикъ[146] кылма. Нитәкки, Аллаһе Тәгалә Муса галәйһессәламга әмер кылды: «Фиргавен белән йомшак сөйләш», – диде. Картларны хөрмәтләмәсәң, яшькә шәфкать кылмасаң, син өммәт түгел. Гарәпчә укый башлагач, бу сүзләрне хәдис китапларында күрерсең, әй угыл.

Йөз дүртенче тәрбия. Карендәшләрең белән, дусларың белән һәмишә йөреш, әмма ташлашып җибәрмә. Ягъни бик сирәк тә барма, таки сине онытмасыннар, көн саен да барма, таки синнән туймасыннар... Әй угыл, йөрешсәң, яхшы кешеләр белән йөреш, катышсаң, яхшы кешеләргә катыш.

Йөз бишенче тәрбия. Бер хәким үзенең углына әйтте: «Әй угыл, кемне теләсәң, аның белән мосахәбәт кыл, мөгамәлә кыл, йөреш, кунакка чакыр, үзең бар. Әмма биш төрле кемсәнә белән мосахәбәт кылма. Әүвәл ялганчы кеше белән мосахәбәт кылма, чөнки ялганчының сүзе су өстенә язган язу кебектер, сәбаты[147] юктыр, якынны ерак кылыр, еракны якын итәр. Дәхи ахмак вә надан белән мосахиб[148] булма, чөнки ахмак кеше сиңа файда иткән кебек күренсә дә, вакыйган, зарардыр. Вә дәхи тамгы[149] иясе белән мосахиб булма, чөнки тамгылы кеше мөттасил[150] синнән өмет итеп кенә торыр. Янә дәхи саран кеше белән юлдаш булма, чөнки саран

[146] тәфрикъ – аеру, бер-береннән аерым итү
[147] сәбат – ныклык, даимилек
[148] мосахиб – иптәш
[149] тамгы – комсыз, саран
[150] мөттасил – өзлексез, туктаусыз

кеше сиңа һичбер зарардан хали булмас. Әгәр дә аңар хаҗәтең төшсә, сине хур вә хәкарәт кылыр. Хосусән, сәфәрдә саран кеше белән юлдаш булма. Дәхи дә куркак вә җебегән кеше белән мосахиб булма, чөнки куркак кеше белән һич имин булмассың.

Йөз алтынчы тәрбия. Әй угыл, бер кавемне күрсәң, сәлам бир, ягъни бер җирдә күп кеше булса, яки күп кешегә очрасаң, аларга син сәлам бир. Чөнки бер кешенең күп кешегә сәлам бирмәге әүвәлидер, сәлам кайтармак, аларга фарыз эштер... Дәхи ат белән барган кеше җәяүлегә, җәяү барган кеше утырып торгучыга сәлам бирер. Әмма, әй угыл, сәлам бирсәң, ишеттереп бир, сәлам алсаң, ишеттереп ал. Ягъни сәламне ишеттереп бирмәсәң, гүяки син сәлам бирмәдең, әгәр ишеттереп алмасаң, кәзалик сәламне алмаган кебек буладыр.

Йөз җиденче тәрбия. Әмма балаларга сәлам бирү хосусында ихтиляф[151] бардыр. Ләкин балалар булса да, сәлам бирмәк артыктыр.

Йөз сигезенче тәрбия. ...Имде кием бабын да әйт дисәң, әй угыл, киемең бәһале булучылыкта вә арзан булучылыкта үзеңнең әмсалең вә мокариннарның[152] киеме кебек булсын, ягъни сиңа мәсәл кемсәнәләр ни бәһадә кием кияләр, син алар киеменнән бәһалерәк киемне кимә, чөнки ихтималдыр ки, аларда хөсед зоһур[153] итәр дә шикаятьтән хали булмаслар. Уртача кияргә кирәк, ифрат вә тәфрыйт[154] та ярамый...

Йөз унберенче тәрбия. Әй угыл, йорт салдырсаң, бик олуг итмә, бик биек итмә, үзең урнашып торырлык булса кифаядер[155]. Бик олуг йортның кобыхы[156] шулдыр ки: дөнья бер карарда

[151] ихтиляф – каршылык
[152] мокарин – якын
[153] зоһур – барлыкка килү
[154] тәфрыйт – чиктән тыш түбәнәйтү, киметү
[155] кифая – җитәрлек
[156] кобых – начарлык

тормыйдыр, ихтимал ки, эшең артка китсә, рәһен куярсың яки сатарсың, бәһа җиткереп алучы табылмас.

Йөз уникенче тәрбия. Әй угыл, өч нәрсә күңелне шатландырыр вә гакылны саф кылыр: гүзәл хатын, кифая кадәр ризык вә мунис[157] карендәш. Дәхи дүрт нәрсә бардыр ки, адәм аны ифрат вә хәддин тәҗавез күп кылса, һәлак буладыр. Әүвәл хатын белән күп маташса, адәм һәлак буладыр. Янә саед артыннан күп йөри торгач, адәм һәлак буладыр. Дәхи күп отыш уйнаса, адәмнең һәлакате андадыр. Дәхи дә күп хәмер эчсә, һәлак булмый калмыйдыр.

Йөз унөченче тәрбия. Әй угыл, берәү азгыннарга иярсә, ул кешенең дине бөтен булмас. Әгәр берәү бер фасикъны[158] мәдех кылса, халык арасында кыйммәте бетәдер.

[157] мунис – ияләшкән, өйрәнгән
[158] фасикъ – әхлагы бозык кеше

Каюм Насыйри

Әхлак рисаләсе

Әхлак рисаләсе[159]

Бисмилләһи-рахмани-рахим...

Ошбу «Әхлак рисаләсе», балаларга явыз холыктан сакланып, изге холык илә холыкланмак өчен, ата-ана нәсихәте мәнзилендә нәсихәттер. Мәгълүм ула ки, адәмне башка хайваннан аера торган сыйфат нотыктыр, ягъни сүз сөйләшүдер. Аның өчен, камил адәм булмак өчен, гыйлем эстәмәк вә белмәгәнне өйрәнмәк, изге холык илә явыз холыкны белмәк, вә изге холык илә холыкланып, явыз холыктан сакланмак ляземдер.

Адәм ашар, эчәр, йоклар... Башка хайваннар адәм кебек ашар, эчәр, йоклар... Моның кебек сыйфатларда адәм илә хайван икесе дә бердер. Имде адәмнең башка хайваннардан аермасы шулдыр ки: адәмнең гакылы бар, фикерли белә, теле бар, сөйләшә белә. Ошбу тел вә сөйләшә дигәнебез дәхи гыйлем илә вә белмәгән нәрсәләрне белгән кешеләрдән өйрәнеп белмәк илә, вә китаптан укып фәһемләмәк илә булыр. Әмма адәм бу мәзкүр сыйфат илә башка хайваннардан аерылгач та, һәнүз камил адәм булмыйдыр. Камил адәмилек дәхи изге холыклы булмак вә явыз холыктан сакланмак илә хасыйл булыр. Ошбу җәһәттән балалар акны-караны аерып белә башлаган вакытларында, яхшы вә яман нәрсәләрне дәхи аңлатмага иҗтиһад вә гайрәт итмәк бик лязем нәрсәдер. Чөнки балалар яшь агач кебектер: яшь агач һәр никадәр кәкре булса да, төзәтмәк асаттыр. Шуның кебек адәм дәхи кечкенә вә яшь вакытта тәрбияне кабул итмәге җиңел булыр. Ләкин үсеп җиткәч, хосусан хәрам вә мәкер нәрсәләрдән ләззәт алып, явыз вә

[159] Тәрҗемә 1911 елгы басма нигезендә башкарылды:
Насыйри Каюм. Әхлак рисаләсе. Казан: Өмет, 1911. – 24 б.

яман холыкларга гадәтләнгәннән соң, аны шундый яман холыклардан аерып изге юлга күндермәк гаять мөшкел эштер.

Әй газиз бала! Агяһ бул: сиңа бераз нәсихәтем бар. Әүвәл сиңа белмәк лязем ки, бу дөньяны юктан бар иткүче вә безләргә ризык биргүче ул Аллаһы Тәгалә булган өчен, кичә-көндез аның пакь затына гыйбадәт итмәк вә нигъмәтләренә шөкер итмәк, вә аннан куркып явыз холыклардан вә яман фигыльләрдән тыелмак, вә даимән изгелек кылмак динебезгә вә гакылыбызга бинаән өстебезгә фарыздыр.

Галимлек вә наданлык

Әй газиз бала! Агяһ бул: адәмгә иң әүвәл бигрәк кирәк вә бигрәк лязем нәрсә – гыйлемдер. Вә гыйлем дигәнебез белмәгән нәрсәне өйрәнеп вә сорашып белмәктер. Вә наданлык дигәнебез белмәклеге лязем булган нәрсәне белмәссезлектер. Бу наданлык кешене игътибардан чыгара торган нәрсәдер, вә хайван дәрәҗәсенә кертә торган сыйфаттыр. Кайда барса да, надан кешенең кадере юктыр. Имде гыйлем өйрәнүгә ниятеңне яхшы дөресләп, укырга-язарга вә һөнәр вә мәгърифәт хасыйл итәргә иҗтиһад кыл. Чөнки гыйлем вә мәгърифәт иясе һәр җирдә хөрмәтле булып, халык арасында кадере зур булыр, наданлык һәркайчан сине үкендерер. «Һай, гомерем үтте, сабак укымадым, надан калдым» диярсең, хәтта тикшереп сорашып карасаң, шулай дип үкенүчеләр бик күптер. Үкенсәләр дә, ни файда! Наданлык шундый бер сыйфаттыр.

Әмма наданлык сыйфаты бик начар сыйфаттыр. Надан кала күрмә, сабак укыганда белмәгән вә аңламаган сүзеңне хәлфәңнән сора, кеше укып кына белми, сорашып күбрәк гыйлем хасыйл була. Ни укысаң да, сабак алган вакытта белми китәргә бер дә ярамас,

белмәгән сүзеңне хәлфәңнән, я башка кешедән сорарга да оялма... Хәлфәңне борчып бетер, вә бу тугрыда хәлфә сиңа бер дә рәнҗемәс. Имде һәркайчан мәсьәлә сорасаң, ашыгып сорама, үзгә гыйбадәткә вә мөгамәләгә тиешле мәсьәләне сора, урынсыз ашыгып сорасаң вә тиешсез мәсьәләне сорасаң, оятка калырсың, наданлыгың беленер...

Ригаять вә ата-ана хакы

Кеше атасына, анасына вә остазына хөрмәт итмәк вә гыйззәтләмәк[160], вә аларны олугламак, вә һәр урында ригаять[161] итмәк бик лязем эштер. Вә аларны хәкарәт кылмак[162] вә хурламак гөнаһ эштер. Ата-анаңа хөрмәт итмәсәң вә хәлфәләреңне ригая кылмасаң, гомердә изгелек күрмәссең. Ата-анаңа каршылык итмә, телең вә фигылең илә аларны рәнҗетмә, һәр тугрыда аларга мотыйг[163] бул. Сүзләрен тыңла, вә аларга акаеп карама, кычкырып әйтмә. Ата-анаңа хитаб кылсаң[164], «әти, сез», «әни, сез» диген, «әти, син», «әни, син» дип әйтмә, бу әдәпсезлек булыр. Атаң-анаң каршында вә хәлфәң янында әдәп илә генә торырга тиеш, вә һәр хосуста аларга ригая кылмак кирәк. Ата-анаң вә остазларың хакы бик зурдыр, ата-ананы рәнҗеткән кеше оҗмахка кермәс. Һәр заман яман холыклардан вә явыз фигыльләрдән бик саклан. Әгәр хидмәт[165] бирсәләр, «ләббәйкә»[166] дип, җан вә күңелеңнән разый булып, хидмәт ит, ниттәки борынгылар әйткәннәр:

[160] гыйззәтләмәк – кадерләү
[161] ригаять – хөрмәтләү, олылау
[162] хәкарәт кылу – хурлау, кимсетү
[163] мотыйг – буйсынучы, баш июче
[164] хитаб кылу – эндәшү, мөрәҗәгать итү
[165] хидмәт – йомыш, эш, хезмәт
[166] ләббәйкә – боерыгыз, йомышыгызга хәзермен, баш өсте

Ата берлән анаңа хидмәт иткел күп-күп,
Иртә торып һәр көндә аякларын үп-үп,
Һәр ни әйтсә, аларның сүзен күргел җөп-җөп,
Сабыр кылгыл аларга, кыйнасалар дөп-дөп.

Кязиб[167]

Ягъни ялган сөйләшмәк вә алдамак бу дәхи бик яман холыктыр вә хәрам эштер. Ялганчы Аллаһы Тәгаләнең дошманыдыр, моннан бик сакланмак тиештер. Башың китсә дә, ялган сөйләшмә. Тугрылык аркасында баш китә торган эшләрдән котылырсың, ялганчылык сыйфаты олуглар каршында вә изгеләр янында зур гаеп эштер. Ялган сөйләшергә гадәтләнгән кеше, күп вакытта ялганчылыгы заһыр булып, оятка каладыр, вә изге адәмнәр каршында әсла кадере булмыйдыр, аның чын сүзенә дә ышанмыйлар. Ялган сөйләшмәгә вә кешене алдамага телеңне өйрәтмә, тугры сүзле бул. Бер мәртәбә ялганчылык илә атың чыкса, мең мәртәбә дөрес сүз әйтсәң дә, ышанмаслар.

Нәмимә вә нәммамчылык[168]

Ягъни сүз йөртмәк дигән нәрсәдер. Бу һәм ялганчылык шикелле, бәлки зиядә кабахәт сыйфаттыр, вә шәригатебездә гаять мәзмүм вә гөнаһ эштер. Сүз йөртү дигәнебез, мәслә, бер кеше икенче бер кеше хакында яман сүз сөйләсә, яки яман эш кылса, тиз үк аны ул кешегә барып сүз илә, яки хат илә ирештереп, фәлән кеше синең хакында шулай әйтте, болай әйтте, яки шулай кылды, болай кылды

[167] кязиб – ялган
[168] нәммамчылык – әләк, яла, сүз йөртүчелек

дип сөйләмәктер. Кирәк ни җәһәттән булсын, ягъни ул кешедән бер файда өмед итеп, яки ул кешегә якынлыкны арада кылып сөйләсен, моны нәммамчылык диерләр, бик явыз холыктыр. Мондый эштән тәнең, җаның илә саклан. Бу сыйфатларга алыша күрмә, бу сыйфат илә исмең чыкмасын.

Нифак[169] вә монафикълык

Ягъни икейөзлелек диерләр, бу һәм явыз холыкларның берседер. Монафикълык[170] диерләр, ике дус кеше арасына кереп, яки ике дошман кеше арасына кереп, һәрберсенә бер төрле сүз сөйләп, дуслыкларын китәргече яки дошманлыкларын арттыргучы бер сыйфаттыр. Үзең мондый холык илә холыклану түгел, хәтта мондый холыклы адәмнәр янына да барма, аларның кәсафәте[171] сиңа да тияр. Шәригатебездә бу бик кабахәт сыйфаттыр. Аллаһы Тәгалә сөймәгән эштер. Бу сыйфатларга вә мондый хәрам эшләргә гадәтләнмә. Монафикъ дип исмең чыкса, бер мәҗлестә дә кабул итмәсләр.

Хәсәд вә көнчелек

Хәсәд, ягъни көнчелек диерләр, берәүдә булган мәртәбә вә дәрәҗәне күреп, яки яхшы нәфис кием, яки ат, яки йорт, яки боларга охшашлы башка бер, үзенең нәфесенә муафикъ яхшы нәрсәләрне күреп көнләшмәк, вә ул кешедән бу нигъмәтләр китсә иде дип теләмәктер. Бу дәхи әхлак зәмимәнең, ягъни явыз холыкларның олугыдыр вә мәзмүм сыйфаттыр. Вә көнче кешенең үзенә бик

169 нифак – икейөзлелек
170 монафикъ – ике йөзле, эчкерле
171 кәсафәт – начарлык, зыян

зарарлы булган бер авырудыр. Мондый көнчелек сырхавы берәүнең башына керсә, теге кеше үлми торып, яки ул нигъмәтләр аннан китми торып, көнчелек авыруыннан айнымас. Бу холыктан бик саклан, һичкемгә, һичнәрсә хакында көнчелек кылма. Чөнки син аның нәрсәсенә көнчелек кылсаң да, ул нәрсә сиңа килмидер. Болай көнчелек итүнең бер файдасы юктыр. Мәгәр кешедә андаен яхшы нәрсәләр күреп, көнчелек кылмыйча, һәр кеше шундый нәрсәне Аллаһы Тәгалә миңа да бирсә иде дип, сәбәбенә керешмәк кирәк. Кибетче булсын яки һөнәрче булсын, күршең яхшы сату иткәнен күреп яки һөнәр кылганын күреп, ул файда итә, мин файда итә алмыйм дип көнчелекне күңелеңә китермә. Ул миннән артык файда итмәсен дип аның зарарына касд[172] кылма. Көнче булсаң, булмасаң, Аллаһы Тәгалә үлчәп биргәннән артыкны ала алмассың.

Ялкаулык

Бу ялкаулык һәм балалар хакында һөнәрсез вә надан калмагына сәбәп була торган бер сыйфаттыр. Мәсәлән, балалар хакында мондый сыйфат: мәктәпкә бармаска вә укымаска, вә язмаска бер хәйлә табып, сабак вакытында буш калмактыр, вә файдасыз нәрсәләр илә шөгыльләнеп, вакытны буш уздырмактыр. Бәгъзе вакытта сабак укый торган баланың ялкау булмагына атасы-анасы да сәбәпче буладыр. Я «бүген мәктәпкә бармасаң да ярар, кунак бар», я «бүген бармасаң да ярар, фәлән җиргә барасы бар, фәлән эш бар», я «бүген бармасаң да ярар, бүген Ташъаякка барасы бар» дигән шикелле бәһанәләр[173] хосусан ялкау балаларны сабак укудан буш калдыра торган сәбәплләрдер. Ялкау бала моның кебек сәбәпләрне

[172] касд – явыз ният
[173] бәһанә – сылтау, ялган сәбәп

көтеп кенә торса кирәк, сабак баласын тиешсез урында иркәләмәк һәм ялкау булмагына сәбәптер.

Имде, әй газизем, мөбарәк бала! Сабак укыган вакытыңда юк-бар эшләр илә шөгыльләнеп, кыйммәтле вакытыңны бушка уздырсаң, бервакытны «һай, укыр вакытымда буш уздырдым, бер һөнәр өйрәнмәдем, бер нәрсә дә белми калдым» дип бик үкенерсең. Син, гакыллы бала, аны белерлегең бар. Гыйлем вә һөнәр өйрән, сабак укы, язу яз, гомереңне буш уздырма. Бәет булсын, җыр булсын, хикәят булсын, укы. Укырга теләк күнсен, һәр ни булса, укы. Гакылың тулып җиткәч, үзең кирәкле гыйбадәтеңә вә мөгамәләгә тия торган китапларны укымага асат булыр.

Хәйләкәрлек

Бу сыйфат һәм балалар хакында ялкаулык маддәсеннәндер. Ягъни ата-анасын вә хәлфәсен, вә башка адәмнәрне төрле ялган сүзләр илә алдап, сабак укудан, язу язудан котылып, үзенең күңеленә килгәнен эшләмәк өчен бер хәйлә эзләмәктер. Мәсәлән, ата-анасына кайтып, хәлфә өйдә юк яки ашка китте, яки хәлфәнең кунагы бар, яки кәгазем юк, карам юк, яки мәдрәсә малайлары миннән көләләр, мыскыл итәләр дип егълап, сабак укудан котылмак өчен, ялкаулыктан бер кыйсемдер[174]. Ата-анасы вә хәлфәсе мондый эшләрне тикшермәк кирәк. Балалар хакында бу мәзмүм сыйфаттыр. Мондый балаларның дистәсе бер тиендер, ягъни асла кадере юктыр. Имде, әй газизем, бу сүзләрне ишеттең, гакылың булса, аңларсың, алай хәйләкәр булма.

[174] кыйсем – өлеш, бүлек, бүлем

Шаянлык

Бу һәм балалар хакында гаять әшәке эштер вә ярамас сыйфаттыр. Үзеңә генә түгел, моның башка сабак балаларына да зарары бардыр. Мәсәлән, малайларны көлдерәм дип, төрле-төрле кыяфәтләргә кермәк, төрле нәрсәләр кылмак, вә теленә килгән юк сүзләрне сөйләп, балаларны көлдермәк кебек сыйфатлардыр.

Имде, әй газиз бала, мондый фигыльләр илә шаян малай дип исемең чыкса, берәү янында да кадерең булмас. Башка сабак балалары да, уйнап-көлдереп, безнең сабагыбызны укытмый дип, атаңа-анаңа шикаять кылсалар, хәлфәңә әйтсәләр, атаң-анаң кыйнар, хәлфәң кыйнар, ничек чыдарсың! Мәктәпкә баргач, үзеңне сабак балалары да яратмас, урамда очрасалар да, әнә әлеге шаян малай дип, үзеңә төртеп күрсәтерләр, оятлы булырсың. Мондый эшләр сабак баласына килешмәс, бик саклана күр.

Бәдзәбанлык

Ягъни әшәке вә кабахәт сүзләрне сөйләүчелек. Балалар хакында бу һәм гаять сакланачак сыйфаттыр. Үзенең иптәшләре булгучы сабак балаларына вә гайре адәмнәргә кабахәт сүз әйтмәк, сүкмәк, син-каф хәрефләрен телдә күп йөретмәк гаять гөнаһ эш булмак җәһәтеннән, берәүгә дә кабахәт сүз әйтүчән булма. Мондый кабахәт фигыльләр илә иптәшләреңне рәнҗетмә, дәхи мәктәпкә барганда-кайтканда, китап Коръәнеңне куеп, башка балалар илә сүгелешеп, тәүбәләшеп уйнап йөрмә. Хосусән мәктәптә сабак укыган вакытта мондый нәрсәләр бик гаеп эштер.

Угрылык

Бу дәхи динебездә вә шәригатебездә иң олуг явыз холыклардандыр вә һәм угрылык бик олуг гөнаһ вә хәрам эштер. Бу угрылыкка салынган кеше, вә угырлап тотып, угрылыгы заһыр булган кеше шәригатьтә дә олуг җәзага мөстәхикъ буладыр. Төрмәгә ябалар, Себер җибәрәләр, мондый фигыльләргә күңеленне салма. Мәктәптә укыганда да кемнең каләмен, кемнең кәгазен сорамыйча алма. Һәм кешенең нәрсәсен уйнап кына да алма, вә уйнап яшереп тә куйма. Үзеңнән һәмма сабак балалары бизәр, берсе дә дус күрмәсләр. Бу малай угры дип карак исемең чыкса, халык арасында хур булырсың. Әгәр бу сыйфатка өйрәнсәң, әүвәл каләм угырларсың, аннан соң кешенең яулыгын угырларсың, бара торгач ат угырларсың. Ахырында тотылып, Себер китәрсең. Бу бик яман эштер, саклана күр, кешенең тузан кадәр нәрсәсенә хыянәт кылма.

Ифшаэ сер

Ягъни авызда сүз тормаганлык, бер яшерен нәрсәне күргән вакыт вә яшерен эшне ишеткән вакыт аны сакламыйча, һәр кешегә сөйләп йөрмәк, белдермәк, яман вә ярамас сыйфаттыр. Хосусән бу нәрсәне яки бу сүзне кешегә әйтмә, вә сөйләмә дисәләр, аны яшермичә сөйләп йөрмәк гаять яман эш булганга күрә, моннан бик сакланмак кирәк. Әгәр дә мондый фигыльнең барын белсәләр, янында берәү дә сер сүзне сөйләшмәс булыр. Сөйләшеп торган вакытларында барсаң, фәлән килде дип сүзләрен туктатырлар, һичкем каршында игътибарың вә кадереӊ калмас, аның авызында сүз тормый дип, бер мәҗлескә дә кертмәсләр.

Хәкарәт вә хурлау

Бу дәхи һәркем хакында яман вә ярамас фигыльдер. Олуг вә кечкенә булуына карамыйча, кешене хәкарәт кылмак вә хурламак адәмилек җәһәтеннән вә әдәп мөрәүвәт[175] җәһәтеннән һичбер вакытта бер кеше хакында лаек түгелдер. Үзеңнән кечкенә булса да, фәкыйрь булса да, вә теләнче булса да, һичкемне хәкарәт кылма вә һичкемнән мәсхәрә кылма, вә мыскыл сүзләр сөйләшмә, вә хәкарәтне белдерә торган ляфызлар илә вә кабахәт сүзләр илә берәүгә дә хитаб кылма. Вә әгъзасында гаебе булган адәмнәргә таз, аксак, чулак дигән кебек сүзләрне әйтеп кычкырма. Бу бик яман фигыльдер. Болай булсаң, үзеңне һичкем яратмас. Һәркемгә – байга, фәкыйрьгә, олугка, кечкенәгә – тәвазыйглыклы[176] вә түбәнчелекле бул, тәмле-татлы сүзле бул, әдәпле бул.

Интикам

Ягъни үч алмак вә нәфесәнияткә булышмак. Бу сыйфат дәхи һәркем хакында явыз холыклар җөмләсеннәндер. Ягъни бер кеше синең хакында җаныңга тиярлек бер сүз әйтсә яки бер-бер эш кылса, аны онытмыйча, күңелеңдә саклап, уңае килгәндә аннан үч алмак, яки бу хосуста аның бер дә гөнаһысы булмаса да, үч итеп аның хакында бер яман эш кылмак адәмилеккә асла ярый торган эш түгелдер. Явызлык иткәнгә мөмкин кадәр изгелек итәргә тырыш. Кешегә үч итмәк вә кешедән үч алмак ирлек вә мөселманлык эше түгелдер. Явыз холыклардан бик саклан. Яман кеше дип исемең чыкмасың.

[175] мөрәүвәт – кешелек, галиҗәнаплык

[176] тәвазыйглык – түбәнчелек, түбән дәрәҗәле итеп күрсәтү

Сәдакать[177]

Ягъни тугрылык чын мөселманлык галәмәтедер, фигылендә вә сүзендә тугры булмак гаять күркәм вә изге холыктыр. Кешенең затында, сүзендә вә фигылендә тугрылык булса, ул кеше һәртөрле халык каршында кадерле буладыр. Мондый кешенең бәһасе юк. Әгәр мыскаллап сатсалар, мыскалына бер алтын тәңкә бирерләр. Имде, әй газизем, бу мәдех сыйфатны ишеттең, мондый сыйфат үзеңә хасыйл итә күр. Тугрылык дигән сүзнең ляфызында гына да нинди хасыять[178] бар! Ике мокабил[179] сыйфатка каршы торадыр. Ялганчы түгел, кешене дә тугры диерләр, угры түгел, кешене дә тугры диерләр.

Вафадарлык

Ягъни кылган вәгъдәңгә вафа кылмак, вәгъдәдә тормак сыйфаты. Бу дәхи кешедә камил адәмилек вә мөселманлык галәмәтедер. Вә гаять изге сыйфаттыр. Вәгъдәсендә тормаган вафасыз кешене һичкем дус тотмас. Шуның өчен:

Әгәр ирмен дигәннең вәгъдәсе төз,

Әгәр төз булмаса, андыйдан өмед өз, –

дигәннәр. Вафалы вә мөрәүвәтле булырга кара. Һәркем каршында дус күренерсең. Кулыңнан килгән кадәр дусларыңа вә карендәшләреңә изгелек кыл. Вафа вә мөрәүвәт иясе булган кеше һәртөрле халык каршында мәкъбүл вә мөгтәбәр кешедер, вә һәр каюсы мактаулы буладыр. Мондый мактаулы сыйфатлар илә

[177] сәдакать – тугрылык, дуслык, туры сүзлелек
[178] хасыять – үзлек, үзенчәлек
[179] мокабил – кара-каршы

сыйфатланмасаң, син адәм дә түгел, әгәр адәм булсаң, кара илә акны, яхшы-яманны аерып белергә тиеш. Шуларны аерырлык кадәр генә синдә гакыл бар. Үскән саен бишеккә кермәссең.

Канәгать

Канәгать дигән нәрсә дәхи кешегә рәхәт вә игътибар китерә торган бер изге сыйфаттыр. Ягъни ашамак, эчмәк, кимәк, салмакта вә дәхи моңа охшашлы нәрсәләрдә Аллаһы Тәгаләнең биргәне кадәресенә разый булып шөкер итмәктер. Канәгать иясе булган адәм, дөньяда күп зәхмәт чикмичә вә мал күбәйтмәк дәрденә[180] төшмичә, газиз гомерен рәхәтлек илә тынычлык илә кичерер. Канәгатьсез булган кешене ач күзле диерләр, ач күзле булмак һәм мөселманлыкка лаек эш түгелдер. Азга канәгать кыл, канәгатьсез булып Аллаһы Тәгалә үлчәп биргәннән артыкны ала алмассың. Канәгать олуг байлыктыр. Әмма һиммәт[181] вә мөрәүвәт иясе булып, изге эшләрдә вә изге ният илә үзең өчен вә һәм якыннарыңа вә башка адәмләргә файдасы гам[182] булсын өчен гыйлемлек эстәп, һөнәр вә сәнәгать өйрәнеп, вә сату-алу кылып, хәлял мал кәсеп итмәк яхшы эштер. Фәкать хирыслык вә саранлык илә мал арттырмак ниятендә булмак яман сыйфаттыр. Хирыс кешене дөнья малы да туйдырмас.

[180] дәрд – теләк, омтылыш, кызыгу
[181] һиммәт – теләккә омтылу, тырышлык
[182] гам – гомуми, һәркемгә караган, күмәк

Изгеләргә якынлык

Ягъни һәрдаим изге адәмнәр илә катнашып, яман вә явыз адәмнәрдән ерак булмак вә явыз холыклардан сакланмак, яхшы вә изге сыйфаттыр. Чөнки кеше һәрзаман яхшы кешеләр илә, изге вә галим адәмнәр илә катнашып, кичә-көндез аларның мәҗлесендә булса, аларның фигыле вә холкы илә холыклана вә аларның табигатен отып аладыр. Ягъни берәүнең мәҗлесенең берәүгә әсәре бар, вә берәүнең табигатен икенче берәү отып аладыр. Моннан лязем булып килде ки, яманнар вә явызлар мәҗлесендә булсаң, алар шикелле булмый хәлең юк. Яманнарга катнашудан вә яманнар мәҗлесендә булудан бик саклан. Бара-бара аларның мәҗлесе әсәр итеп, үзең дә яманга үрелеп китәрсең, вә яман юлга кереп китеп, азгыннар җөмләсеннән булырсың.

Гаҗәлә вә ашыгу

Ягъни ашыкмак вә эшнең ахырын тикшермичә эш кылмак дәхи мөселманлыкка килешми торган сыйфаттыр. Ашыкмак шәйтан фигыледер, һәрбер囲 эштә тәэнни[183] вә вәкар кирәк, ягъни акрынлык вә ашыкмаслык кирәк. Сүз сөйләсәң, ашыгып сөйләмә, эш кылсаң, ашыгып кылма. Кешедән бер нәрсә сорасаң яки бер мәсьәлә сорасаң, ашыкма. Әүвәл сорыйсы нәрсәңне вә сорыйсы сүзеңне күңелеңә беркет. Килешерме, килешмәсме дип уйла. Вә мәсьәлә сораганда да үзеңә кирәклерәк мәсьәләне сора. Бер галим күргәч тә «тукта, бер мәсьәлә сорыйм» дип ашыгып сорама. Сүзне әйткәч, кире кайтарып алып булмыйдыр. Урынсыз сорауның мәгънәсе юк, соңыннан оятка калырсың. Укып кына кеше галим булмый, мәҗлес күрә-күрә,

[183] тәэнни – ашыкмау, уйлап эш итү

гыйбрәтләр ишетә-ишетә галим буладыр. Бер мәсьәлә ишетеп аңламый калсаң, кайтарып сорамак гаеп эш түгелдер. Кешенең сүзен вә сөален ишетер-ишетмәс, аңлар-аңламас, ашыгып җавап бирмә.

Гыйнад вә каршылык

Ягъни атаң-анаңның нәсихәтен вә сүзләрен вә хәлфәләреңнең нәсихәтен тыңламыйча, вә изге адәмнәрнең нәсихәтен кабул итмичә, карышып тормак вә аларга каршы сүз кайтармак иң яман холыктыр. Һаман үзең теләгәнне генә кылмак адәмлек сыйфатыннан тыштыр. Атаң-анаң изге булса, алар угыл дисә, ул изге ата-ана яманлыкка боермас, нинди явыз ата-ана да угырла, зина кыл димәс. Әгәр ата-анаң бу сыйфатта булса, хәлфәнең нәсихәтен тот, һичкайчан хәлфә яманлыкка боермас. Шуның өчен хәлфә хәтта ата-ана хакыннан олуграк димешләр.

Нәзафәт вә пакьлек

Ягъни пакьлек динебездә вә шәригатебездә вә гакылыбыз каршында игътибар кылмага лязем булган бер сыйфаттыр. Һәртөрле нәҗасәттән[184] пакь булмак бик лязем нәрсәдер. Пакьлек мәмдух нәрсәдер вә табигатьнең хушлыгына сәбәптер. Моның зыяды шакшылыктыр, ягъни тәнеңне вә киемеңне кабахәт вә шакшы йөртмәктер. Кешенең киеме иске булмак гаеп түгел, әмма шакшы вә пычрак булмак олуглар каршында бик гаептер. Өсте-башы, авызы-борыны вә куллары пакь булган балаларны һәркем күрсә, аннан хушланыр вә аның табигатенә мөлаем тоелыр. Әгәр өсте-башы,

[184] нәҗасәт – пычраклык

тирә-ягы шакшы вә нәҗес булса, вә табигатькә мәкруһ[185] яман исләр булса, андый балалардан яхшы кешеләр җирәнәдер, яннарына якын да китермәсләр. Бер баланың чәче җиту булса, тырнагы җиту булса, борыныннан маңкасы чыгып торса, киеме шакшы булса, үзең дә яратмассың. Кешедә бер ярамаган яман сыйфатны күрсәң, аннан гыйбрәтләнеп үзең дә саклан. Синнән дә шулай көлерләр, өстеңне-башыңны пакь итмәк лязем булган шикелле, югарыда мәзкүр явыз холыклардан күңелеңне һәм пакьләмәк бик лязем эштер. Аллаһы Тәгалә синең күңелеңә карый, өстеңә-башыңа карамый. Аллаһы Тәгалә карый торган җирне бигрәк пакьләмәк тиеш. Аллаһы Тәгаләгә мәһабәтле күренер өчен эчеңне пакьлә. Дөнья әһеленә мәһабәтле күренер өчен тышыңны пакьлә. Кече яшьтән үк даим таһарәт илә йөрергә гадәтлән. Даим таһарәт илә йөргән кешенең ризыгы киң булыр дигән китапта.

Сәхавәт вә юмартлык

Юмартлык изге холыкларның иң яхшысыдыр, ягъни үзеңдә вә мөлкеңдә булган нәрсәләрдән тиешле вә шәригать кушкан вәҗһе үзрә миннәт кылмыйча, күңелең хушлыгы илә вә көчләнмичә, камил ихтыярың илә гайрегә бирмәкне юмартлык диерләр. Берәүгә хәрам исерткеч эчәргә акча бирсәң, бу шәригать кушкан вәҗһе үзрә булмады, әлбәттә, юмартлык димәсләр, явызлыкка ярдәм биргән өчен үзең гөнаһлы булырсың. Берәүгә гөнаһ кылырга сәбәпче булган кеше дәхи гөнаһлыдыр. Аллаһы Тәгалә биргән һәртөрле нигъмәтләрдән мөрәүвәтең кадере башка карендәшләреңә, дус-ишләреңә, исраф кылмыйча, биреп, ингам вә икрам итмәк мөселманлык шартларыннандыр. Мәсәлән, бари акча вә бүләк

[185] мәкруһ – начар күрелгән, ямьсез

бирмәк вә якын дусларыңны мәхәббәт йөзеннән зыяфәт итмәк вә һәркемне дәрәҗәсенә күрә хөрмәт итмәк дуслык вә мөселманлык шартларыннан. Һәр адәм каршында мәкъбүл вә мәмдүх эштер вә изге догага сәбәп булгучыдыр.

Саранлык

Саранлык диерләр кулыңда вә мөлкеңдә булган ма хазәрә нәрсәдән берәү сораганда үзеңнең мөрәүвәтеңә карап вә аның зарурәтенә карап бирмәссезлек сыйфатыдыр. Вә бу саранлык әхлак зәмимәдәндер. Вә мөселманлыкта ярамый торган сыйфаттыр. Әгәр каты вә хәсис[186], вә саран булсаң, һичбер дустың да булмас, догачың да булмас. Юмартлык малны киметмәс, саранлык ризыкны арттырмас.

Ярдәм вә шәфкать

Дәхи изге холыклардандыр, ягъни башкаларга ярдәм вә шәфкать итмәк вә кызганып мәрхәмәт итмәк мөселманлыкның олуг шартларыннандыр, вә мәдех сыйфаттыр. Берәүнең бер көче җитми торган вә үзенең кулыннан килми торган бер мәслихәте булса, вә синнән ярдәм эстәсә, урынына күрә, кодрәтеңнән килгән кадәр аның диненә карамаска кирәк. Мөселман булсын, кирәк кайсы халыктан булсын, ярдәм вә шәфкать ит. Кирәк кул илә вә көч илә, кирәк акча илә, вә кирәк телең илә булсын, ярдәм вә шәфкать итмәк динебездә вә шәригатебездә гаять изге эштер. Бу рәвешчә берәүгә ярдәм итсәң, бер көн синең дәхи хаҗәтең төшкән вакыт сиңа да ярдәм итүчеләр булыр. Саранлык кылып, мондый хосуста мөрәүвәт кылып, ярдәм

[186] хәсис – әшәке, түбән, саран кеше

итмәсәң, бер тарлык көнеңдә сиңа да ярдәм вә иганәт итүче табылмас. Мәктәп балаларыннан берәү бер ярдәм эстәсә, кулыңнан килгән кадәр ярдәм ит. Бу фәкыйрь, мин бай баласы димә, замана хәле бик тиз үзгәрүчәндер. Дүрт-биш ел эчендә байлар фәкыйрь була, фәкыйрьләр баеп китәдер. Хәзердә ярдәмнәре тимәсә дә, бәлки ахыр көнеңдә шул балаларга ихтыяҗың төшәр. Берәүнең бер яхшылыгы тисә, үлгәнче аны онытырга кирәкмәс. Чын мөселманлык эше шулдыр. Олуг димә, кече димә һәркемгә хидмәтчән бул, берсе дә кулыңа ябышып калмас. Рәхмәт, кулың-аягың сызлаусыз булсын дисәләр дә, кабул булса, шул сиңа җитәр.

Өлфәт вә хәсән мәгәшарә

Ягъни кеше бер-бере илә күрешеп мосахәбәт кылышканда вә мөгамәлә кылышканда көләч йөзле вә татлы сүзле булып утырышмак изге холыкларның берседер. Күңел рәнҗетә торган сүзләрне вә адәмнең җанына тиярлек сүзләрне әйтүдән бик саклан. Һичвакытта кешенең хәтерен калдырма, телең илә вә фигылең илә, ягъни тиешсез сүз әйтеп вә тиешсез эш кылып, берәүнең дә хәтерен калдырма. Берәү шулай үз хәтереңне калдырса, гомердә онытмассың. Кеше янында ачуланып торган шикелле тормак, вә сүз сөйләшкәндә кешенең башына суккан шикелле каты-каты сөйләшмәк, мөселманлыкка хилафтыр. Мондый эшләр үзен кешедән әгъла[187] тотудан вә тәкәбберлектән киләдер.

[187] әгъла – югары

Әдәп мәгашарәт

Әмма өлфәтнең вә дус-иш илә мәҗлестәш булып сөйләшеп утырмакның әдәбе ошбудыр ки: кеше сөйләшкән вакытта тыңлап торып, сиңа бер-бер сүз әйтергә нәүбәт итсә, ашыкмыйча җавап бир, сүзеңне һәркем аңларлык итеп аерып-аерып әйт, сүзеңне бере артыннан берсен ашыгып-ашыгып әйтмә. Сүзеңне тыңлап торган адәмнәргә авыр килерлек озын-озын гыйбарә илә сөйләмә, әйтәсе сүзеңне әүвәл башында тәртип кылып, кыскалык илә морадыңны аңлатырга тырыш. Мөнәсәбәтсез вә кешене көлдерә торган сүзләр сөйләмәк әдәпсезлектәндер. Сүзеңне ишеткән адәм бу ахмак бала икән димәсен, вә дәхи мәҗлестә кеше сөйләшкәндә тыңлап тор, алар сүз әйтеп бетермәс борын сүз башлама, болай булсаң, берәү дә сүзеңә игътибар кылучы булмас.

Әдәп вә хөрмәт

Бу сыйфатлар дәхи олугка-кечегә вә барча адәмнәргә бик лязем булган сыйфатлардыр вә бала вакытыңнан ук гадәтләнә килергә тиешле сыйфатлардыр. Ягъни үзеңнән олуг кешеләргә һәрзаман кадер вә хөрмәт ит, бер олуг вә галим адәм янына барсаң, әдәп илә тор. Утыр дисә, әдәпнең шартларын ригая кылып утыр, сөйләшсәң, әдәп илә сөйләш, кулың илә, борының илә, авызың илә уйнама, кашынып-тырнанып торма, намазда торган шикелле тик тор. Колак илә вә бармагың илә ишарәт кылып сөйләмә, мондый фигыльләр олуглар каршында килешмәс. Һәр хосуста тәмам әдәп илә бул. Торышыңны-утырышыңны күргән адәмнәр «бакчы, бу бала олуглар кебек» дип мәдех вә тәхсин кылсыннар.

Гыйффәт вә пәрһизлек

Бу дәхи изге холыклардан булып, һәркемгә, хосусан үсеп килә торган балаларга, бик лязем булган нәрсәдер. Ягъни кеше үзенең намусын саклап вә нәфесен тыеп, төрле-төрле вә гөнаһка төшүдән сакланмактыр, вә халык арасында рисвай була торган хәрам эшләрдән, вә явыз фигыльләрдән сакланмактыр, моны гыйффәт вә пәрһизлек диерләр. Хосусан үсеп буйга җиткәч, галим вә мулла булсаң, яки олуг бай булсаң, яки мәртәбә иясе булсаң, сиңа бу сыйфат бигрәк кирәк. Чөнки олуг вә мәртәбә иясе адәмдә гыйффәт булмаса, ягъни ул адәм үзен-үзе хәрам нәрсәләрдән вә төрле гөнаһларга төшүдән саклый белмәсә, һичбер адәм каршында аның кадере юктыр. Кечкенә башыңнан үзеңне гөнаһка төшүдән саклый кил. Нигә өйрәнсәң, аңар китәрсең. Кирәк изге, кирәк явыз холык булсын, кечкенә вакытыңнан гадәтләнә килгән булсаң, ул холык синнән картайганчы да калмас. Үзеңнең намусыңны җаның кебек сакла, үзең гөнаһ кылу түгел кешенең гөнаһка төшүенә сәбәпче булма.

Карендәшлек хакы

Бу дәхи изге холыклар җөмләсеннәндер, карендәшлек вә туганлык хакын бик ригаять кылмак тиеш. Ягъни карендәшең вә туганың, яки карендәшең мәнзәлендә күрә торган адәмнәр булсын, мәхәббәт күрсәт, артларында гайбәтләренә төшмә, агай-энең илә тату бул вә башка изге мөселман карендәшләрең илә тату бул. Карендәшеңә вә якыннарыңа бер-бер төрле шатлык килсә, син дә шатлан, күңелеңдә көнчелек тотма, вә дәхи аларның башына бер-бер төрле бәла вә мәшәкать килсә, мөмкин кадәр ул бәлане вә мәшәкатьне аннан китәрергә вә ярдәм кылырга тырыш. Һичбер

карендәшең илә, башка мөселманнар илә каты-каты сөйләшмә, кычкырып сөйләшмә, йомшак кына әдәп илә сөйләш, дусларың күп булыр. Агай-эне, карендәш, олуг вә гайре мөселманнар илә өлфәт вә мәхәббәт итеп, бер-берегезгә изгелекләрегез тигәннән соң, арагызда кечкенә генә бер хәтер кала торган эшләр вакыйг булсалар, ул әүвәлге изгелекне онытырга ярамас. Бер мәртәбә изгелеге тигән адәмне һичкайчан онытма, мөмкин кадәр аның бәрабәренә изгелек кылырга тырыш. Үзеңнең балалыгыңа булышып, һичкемгә хәтер калырдай сүз әйтмә. Ике ага-эне яки ике дус арасы бозылган булса, мөмкин кадәр араларын төзәтеп килештерергә иҗтиһад кыл, бу бик гаять изге эштер.

Гайбәт

Ягъни бер кешенең артында йөзенә әйтелергә ярамый торган вә үзенә хилаф төшә торган сүзне сөйләшмәк динебездә вә шәригатебездә хәрам эштер, явыз холыкларның олуграгыдыр. Җәмигъ әдъян (диннәр) каршында гайбәт хәрамдер, телеңне вә фигылеңне гайбәттән сакла. Гайбәт кылынмыш кеше хакында бу гайбәт сүз аның үзенә ишетелгәндә, ул кеше ачуланырлык вә рәнҗерлек сүз булу җәһәтеннән, яки аңа хурлык китерә торган сүз булу җәһәтеннән хәрамдыр вә дөрес түгелдер. Гәрчә үзе ишетмәсә дә, мөрәүвәт вә инсаф түгелдер, мөселманлыкка хилафтыр. Вә ул могатәб[188] адәм, ягъни ул гайбәтен сөйләнмеш адәм, моны үзе ишеткән вакытта, ихтимал, синнән интикам алмак вә ул ачуны синнән чыгармак эстәр. Телеңне вә фигылеңне гайбәттән сакламак түгел, гайбәтне күңелеңә дә китермә вә гайбәтне колагың илә һәм тыңлама да – барысы да гайбәткә язылыр.

[188] могатәб – хурланган

Әнаниять вә тәкәбберлек

Ягъни мин-минлелек вә үзен югары тотмак вә башкалардан үзен артык күрмәк вә һаваланмак бик яман холыктыр вә һичбер мәзһәбтә тәкәбберлек сыйфаты мәмдух вә мәкъбүл түгелдер. Әгәрчә үзең вә мәгърифәттә, вә байлыкта, вә муллалыкта вакыйган кешедән әгъла булсаң да, тәвәзыйглыклы булмак вә үзеңне кешедән түбән тотмак ляземдер. Әгәр хасыятең булса, син кечелек кылсаң да, сине югары күтәрерләр. Күп кешеләр, үзен болай түбән тотып тәвәзыйглык иткән адәмнәр, бик олуг дәрәҗәләргә җиттеләр. Вә тәкәбберлек итеп үзен олуг тоткан кешеләр хур вә хәкыйрь булдылар. Тәкәбберлек бик яман холыктыр вә шәйтан фигыледер. Кече яшьтән үк тәвәзыйглыклы була күр. Һәркайда тәвәзыйглыклы кеше кадерле буладыр, тәкәбберләнгән вә һаваланган кешене берәү дә яратмыйдыр. Имде изге вә явыз холыкларның бәгъзеләрен сиңа бераз белдергәннән соң, мәгълүм улды ки, югарыда мәзкүр сиңа тиешсез мәсьәләне сорарга ашыкма дип әйткәнемнән морадым ошбудыр ки: динебездә вә шәригатебездә мәшруг булган вә нәмәшруг булган фигыльләрнең тәртибе вә дәрәҗәсе бардыр. Гыйбадәттә вә мөгамәләдә иң әүвәл Коръән аяте илә сабит булган фарыз эшләрне белмәк кирәк. Вә голямадан мәсьәлә сораганда да, фарыз эшләргә мөтәгалликъ[189] булган мәсьәләне сорамак кирәк. Аннан соң важиб эшләрне, аннан соң сөннәтләрне, мөстәхәбләрне[190], аннан соң мөбах[191] булган нәрсәләрне белмәк тиешле. Фарыз эшләрне белми торып мөбах эшләрдән мәсьәлә соравының ни файдасы бар! Мәслә, өстеңдә фарыз эшләр өелеп ятсын, нәфел[192] шөгыльләнүнең вәҗһе юк бер дә. Вә кәзалик

[189] мөтәгалликъ – бәйле, мөнәсәбәтле, караган
[190] мөстәхәб – яхшы күрелә торган эш
[191] мөбах – тыелмаган да, кушылмаган да эш
[192] нәфел – яхшы эшләр

гыйбадәттә вә мөгамәләдә иң әүвәл Коръән аяте илә сабит булган хәрам эшләрне белеп сакланмак кирәк, аннан соң шөбһәле нәрсәләрнең хөкемен белергә тиеш. Белмәгәнлектән, олуг хәрам булган нәрсәләрне кылып, кечкенә генә шөбһәле нәрсә хосусында мәсьәлә сорамакның ни мәгънәсе бар?!

Нәсихәт

Инде әй газиз бала! Әгәр югарыда мәзкүр холыкларны укып фәһемләгән булсаң, сиңа тәкрар нәсихәт кылаем, әле син хәзердә кечкенә бала, үсәрсең, зур булырсың, фарыз вә ваҗиб эшләр өстеңә йөкләнер. Әгәр дә фасикъ булсаң, гөнаһ камытлары муеныңа киертелер. Мондый эшләрне белгәннән соң, кечкенә вакытыңнан ук изге юлга аяк бас. Имде агяһ бул: коры тел илә генә шөкер дип әйтү шөкер түгелдер. Ходай Тәгалә биргән нигъмәтнең вә һәрбер әгъзаның шөкере бардыр. Малыңнан тиешле урынга ингам-ихсан кылмак, вә садака-хәер бирмәк мал шөкередер. Гаҗизләргә ярдәм итмәк вә булышмак кул шөкередер. Дусларга зиярәт кылмак аяк шөкередер. Күз шөкере Аллаһы Тәгаләдән куркып егъламак вә Коръәнгә карап укымактыр. Коръән укыганны тыңламак колак шөкередер. Ходай Тәгаләнең дәрденә мөштак[193] булмак күңел шөкередер. Вә дәхи Коръән укымак тел шөкередер. Ходай Тәгаләгә шөкер кыл, Ходай Тәгалә үзе нигъмәтеңне арттырыр. Сүзне сөйләсәң, уйлап сөйләш, сүз авызыңнан чыккач, кире кайтарып ала алмассың. Авыздан чыккан сүз җәядән аткан ук кебектер. Вә дәхи Ходадан килгән казаны кире кайтарып җибәрә алмассың. Каза килсә, сабыр итмәк кирәк. Каза килмәс борын саклап агяһ булмак кирәк. Үткән гомерең һәм кире

[193] мөштак – омтылучы

кайтмас, аны яхшы бел, гомереңне һич файдасыз заегъ[194] уздырма. Бигрәк адәмне дүрт нәрсә картайта вә сыныклык китерәдер ки: күп дошман, күп бурыч, күп гөнаһ, күп бала-чага. Бурыч итмә, мөмкин кадәре. Тапсаң, аша, тапмасаң, ач тор. Бурычың булмасын. Рәхәт булырсың, халык арасында йөз суың китмәсен, абруйлы булырсың. Ялган сөйләшмә, кеше бер сүз әйтсә, җиңеллек кылып, тиз үк ачуланып китмә, кадереӊ булмас. Әйткән вәгъдәңә хилафлык кылма, хыянәттән ерак бул, халык сине кадер итәр. Халык арасында изге исмем булсын дисәң, һичкемгә яман вә кабахәт сүз әйтмә, азрак кына малың булса да, юмартлык кыл, юмартлыгың илә дәхи халык арасында кадереӊ артыр. Һичкемнең гаебен халык арасында йөзенә әйтмә, пәрдәсен ертма, үгет-нәсихәт кылмакчы булсаң, аулакта үгет бир. Халык арасында аның гаебен әйтеп оялтма, шулай башкалар да сине оялтмаслар. Һәркемнең гакылына күрә сүз сөйләш вә дәрәҗәсенә күрә кадер ит, берәүне дәрәҗәңнән артык кадер итсәң, үз кадереӊ җуелыр. Канәгатьсез кешене бөтен дөнья малы да туйдырмас, азга канәгать кыл, канәгать зур байлыктыр. Канәгатьсезлегеӊ сәбәпле ризыгың артмас. Көн-төн Ходай Тәгаләдән куркучы бул. Ходай Тәгалә сиңа күңелеңә килмәгән рәхмәтләрен салыр. Кече күңелле бул, үзеңнән олугларга түбәнчелек кыл, тәкәбберлек кылма. Тәкәббер кешене һичкем яратмас, байлыгың өчен тәкәбберләнмә. Байлыкка ышаныч юк, иртә килер, кич китәр. Матурлыгың өчен тәкәбберләнмә, матурлык һәм бер чәчәк кебек иртә илә ата, өйләгә кадәр җомылып корып китә. Гыйлемеӊ илә тәкәбберләнмә, синнән артык галимнәр бар... Изгеләр сохбәтеннән аерылма, үгет-нәсихәтне колагыңа алучан бул, олуг димә, кече димә, һәркемнән бер гыйбрәт ал. Гыйлем әһеленең сохбәтеннән вә галимнәрдән ерак булма, алар сиңа үзләре өйрәтмәсәләр дә,

[194] заегъ – әрәм

сөхбәтләренең әсәре сиңа тияр. Ислемай сатучы катында торасың, ул сиңа бер тамчы да бирми, бирмәсә дә, хуш исе борынга керәдер. Наданнар катында тормак, наданнар илә сөхбәт кылмак, тимерче катында тормак илә бәрабәрдер. Тимер сукканда очкыннары сиңа чәчрәп тияр, кәзалик наданның кәсафәте[195] һәм тими булмас. Галим бул, әүлия бул, суфи бул, бай бул, һөнәр иясе бул, үзеңне ким күр, изгелеге булмаган кешене үлек илә бәрабәр дип бел. Берәү синең гаебеңне аулакта үзеңә әйтсә, аңар рәхмәт әйт. Ул сиңа юл күрсәтә, караңгылыктан сине яктылыкка чыгарадыр. Изгелеккә юл күрсәткән кешене газиз тот, кеше кулындагы малга көнчелек кылма. Кешенең нәрсәсенә көнчелек кылган кешенең борынына оҗмах исе кермәс. Сиңа ни-нәрсәне Ходай Тәгалә хәрам кылды, барчасыннан ерак бул, шәригатьтә нинди килешми торган эш бар, ул эш тирәсендә әйләнмә. Ачык йөзле, татлы сүзле бул. Күп фикер, сагыш илә үзеңне бетермә. Изге гамәл кыл, ләкин гамәлеңә таянма. Гамәл кылмак синнән, кабул кылмак Аллаһы Тәгаләдән. Гамәл кыл, Ходаның үзенә тапшыр. Чытык йөзле егълак кешедән хаҗәт теләмә, фәкыйрь-фокарадан, хәерчеләрдән икмәк сатып алма, фәкыйрьлек китерер. Берәүгә ачуың килсә, ачуыңны йот, үч алам дип әйтмә. Ачуың басылмыйча бер эшкә дә керешмә. Ачу йотмак падишаһлар һөнәредер. Юкка-барга ачуланучан булма. Һич өндәмәгән, чакырмаган җиргә, зыяфәткә барма, кунак булма, бу сиңа хурлык китерер. Бер мәҗлестә синең сүзеңә колак салып тыңлаучылар булмаса, алтын кебек сүзең булса да, әйтмә. Сүзең мәкъбүл булса, әйт. Дошманнан хаҗәт теләмә, фәкыйрьдән хаҗәт теләмә, үзеңә хурлык китерерсең. Ни теләсәң, Ходайдан телә. Халык кулында һичнәрсә юктыр. Халык кулыннан сиңа файда да зарар да килмәс. Һәр ни килсә, Аллаһы Тәгалә кыладыр. Һәр эшеңне Аллаһы Тәгаләгә тапшыр: бәндәнең Ходайдан

---

[195] кәсафәт – начарлык, зарар

гайре һич ярдәмчесе юк. Һәркайсы бәндәсен Ходай Тәгалә үзе ярдәменнән аермасын. Һичвакыт дәүләтеңә таянма, мал дигәннең иртә килер, кич китәр. Үзең вә барча мал-мөлкәтең Ходай Тәгалә кулындадыр. Ходай Тәгалә казасыннан һич кача алмассың. Һәр ни Ходайдан каза килсә, разый бул. Ходай Тәгалә сиңа һич золымлык кылмыйдыр. Аның үз мөлке: теләсә бирер, теләсә, биргәнен кире алыр. Мәшәкать вә хәсрәтле көннәреңдә кем сиңа ярдәм кылса, шатлык вакытында да син аны онытма. Рәхәт вакытында берәүнең изгелеген күрсәң, нигъмәтен ашасаң, ул кешегә бер-бер бәла килгәндә, син аңар ярдәм ит. Кулыңнан килгән хидмәтне һичкемнән кызганма. Кылган хидмәтең Хода юлына китсә, Хода үзе сиңа хидмәтче булыр. Изгеләргә хидмәт кылсаң, Ходай Тәгалә халык арасында хөрмәтеңне арттырыр. Сиңа берәү кунак булса, кунагыңа хидмәт күрсәт, мәхәзер нигъмәтеңне куй, аның өчен Ходай сине оҗмахта кунак итәр. Кунагыңа көлеп, ачык йөз илә күрен, Ходай Тәгалә сиңа оҗмах ишеген ачар. Кунакны кадер-хөрмәт итүчегә Ходай Тәгаләнең рәхмәте инәр. Кунак килде дип дәхи хәзинәңдә юк нәрсә илә тәкәффеләнмә[196], ягъни үзеңдә юк нәрсәне сорарга кешегә йөгермә, урам буенча савыт күтәреп. Мондый яхшы сүзләрне син азрак ишет, таифәсеннән булсаң, сиңа михраб турында олуг чалмалы имамнарның вәгазе вә нәсихәте дә әсәр итмәс.

Дөньяга килгән кеше берсе дә үлми калганы юк, син дә үләрсең. Имде, сиңа бер мәсәл китерәм: синең дөньяда өч дустың бар, әмма икесен бигрәк дус күрәсең. Өченчесен дә дус күрәсең, әмма ул кадәр түгел. Дөньяда өч дустың булсын, хуш, синең башыңа бер каты бәла төшә. Сине мәхкәмәгә чакыралар. Инде синең мәхкәмәгә бармый хәлең юк, ләкин ялгыз бара алмыйсың. Баягы дустың янына барасың: «Әйдәсәнә, мәхкәмәгә чакыралар, миңа ярдәм итсәнә», – дисең, ул

[196] тәкәффеләнү – берәү өчен җаваплылыкны өскә алу

бик дус күргән кешең әйтә: «Минем барыр хәлем юк. Бар, гаеп итмә, мин бара алмыймын», – ди, урыныннан да кузгалмый, өендә утырып кала. Син аннан чыгып китәсең, икенче дустың катына барасың йөгереп. Аңар дәхи шулай әйтәсең, ул дустың һәм барасы килмәенчәрәк торып: «Хәер, барсам, барыйм», – дип синең белән мәхкәмәгә барырга чыгып, мәхкәмә ишеге төбенә җиткәч, «миннән булмый», – дип кайтып китә. Ахыр өченче дустың катына барасың. Аны күңелең илә ул кадәр бик дус күрмәсәң дә, синең илә мәхкәмәгә барып, сиңа ярдәм итешеп, сине зур бәладән коткара. Инде синең бар бик дустың, дөнья малы, йортың-җирең. Син үлеп китәсең, берсе дә синең илә бергә бармый. Икенче дустың, бала-чагаң, карендәшләрең, син үлгәч, синең илә кабергә чаклы баралар да, сине кабергә күмгәч, кайтып китәләр. Ахыр синең өченче дустың, аны бик дус күрмәгән кебек булсаң да, ул синең илә кабергә керә, кабер фетнәсеннән сине коткара, сине Ходай Тәгалә рәхмәтенә илтә, ул синең изге гамәлеңдер. Дусларың арасында сиңа иң кирәклеседер. Изге гамәлең булмаса, кабереңдә ни кылырсың? Бак, бала, яхшы бул, бу өч көнлек дөньяда нәфес тозагына төшмә. Шәригать буенча йөр.

«Әхлак рисаләсе» тәмам. Вәссәлям.

Предисловие

В 2012 году Научно-исследовательским центром семьи и демографии АН РТ был разработан проект «Семья – основа нации», одно из направлений которого – изучение, перевод и издание литературного наследия татарских просветителей конца XIX – начала XX веков. В рамках реализации данного проекта увидели свет издания, посвященные творчеству таких татарских мыслителей, как Г. Буби (1871–1922) и Р. Фахретдин (1859-1936)[197], в чьих трудах освещаются самые актуальные проблемы, касающиеся взаимоотношений в семье, духовных ценностей, воспитания детей, религиозности и нравственности.

В 2015 году, объявленном в Российской Федерации Годом литературы, Научно-исследовательским центром семьи и демографии АН РТ был подготовлен к изданию третий том, который посвящен татарскому писателю, ученому и просветителю Каюму Насыри (1825–1902).

Габделкаюм Габденнасырович Насыров – Каюм Насыри – родился 2 февраля 1825 года в деревне Верхние Ширданы ныне Зеленодольского района Республики Татарстан. Получив начальное образование в родной деревне, Каюм Насыри в 1841 году переезжает в Казань, где до 1855 года учится в медресе. Во время учебы будущий писатель, выделявшийся среди сверстников своими

[197] Семья – основа нации. Татарские просветители о семье и воспитании. Т. 1. Габдулла Буби. Женщины. Казань: Отечество, 2013. – 357 с.
Семья – основа нации. Татарские просветители о семье и воспитании. Т. 2. Ризаэтдин Фахретдин. Семья. Казань: Отечество, 2013. – 240 с.

способностями, осваивает турецкий, арабский, персидский языки, а также втайне от других изучает русский язык.

В 1855 году Каюм Насыри начинает преподавать татарский язык в Казанском духовном училище, а позже – в Казанской духовной семинарии, приобщая будущих служителей церкви к татарской культуре. Стремясь еще более пополнить и усовершенствовать свои знания, он поступает в Казанский университет на правах вольнослушателя, что было весьма редким явлением среди татар того времени[198].

Проработав 15 лет преподавателем татарского языка в русских духовных учебных заведениях, в 1871 году Каюм Насыри открывает свою собственную школу, желая обучать татарских детей русской грамоте. Однако через некоторое время, столкнувшись с непониманием со стороны консервативно настроенной части татарского населения, а также вследствие расхождения в вопросах методики обучения с инспектором русско-татарских школ В.В.Радловым, в 1876 году уходит из этой школы и всю свою дальнейшую жизнь посвящает научной и творческой деятельности.

Каюм Насыри – автор многочисленных научных трудов и учебных пособий, таких как «Мәҗмәгыл-әхбар» («Сборник вестей», 1859), «Нәху китабы» («Синтаксис», 1860), «Хисаблык» («Арифметика», 1873), «Зөбдәте мин тәварихе рус» («Краткая история России», 1890), «Гильме һәндәсә» («Геометрия», 1895), «Истилахате джаграфия» («Терминология географии», 1890), «Джаграфия кабир» («Большая география», 1894–1899), книга по татарской грамматике – «Әнмүзәҗ» («Образец», 1895) и др.

[198] Гайнуллин М. Каюм Насыри // Каюм Насыри. Избранные произведения. Казань: Татарское книжное издательство, 1977. – с. 4.

В 1885 году Каюм Насыри был избран действительным членом Общества археологии, истории и этнографии при Казанском университете. Это стало официальным признанием его научных заслуг[199].

Наконец, необходимо отметить, что Каюм Насыри внес огромный вклад и в развитие татарской художественной литературы. Его перу принадлежат такие объемные литературные труды, как «Кырык бакча» («Сорок садов»), «Тәрбия китабы» («Книга о воспитании»), «Әхлак рисаләсе» («Трактат о нравственности»), «Әбүгалисина кыйссасы» («Повесть об Абу-али-сине»), «Кырык вәзир» («Сорок визирей») и др[200].

Непреходящая ценность средневековой татарской литературы проверена веками и самой жизнью. Почетно и значительно место в истории художественного слова корифеев татарской литературы: Кутба, Хисам Кятиба, Сайфа Сараи, Мухаммедъяра, Мауля Кулый, Г.Утыз Имяни, Г.Кандалый, чьи произведения пронизаны идеями добра и справедливости, любви и милосердия, уважения и взаимовыручки, а живописный и неиссякаемый по своему богатству язык их сочинений служит образцом уже для многих поколений поэтов и писателей. Среди художественных произведений этого времени, сохранивших до наших дней воспитательную, познавательную, эстетическую ценность и отличающихся многообразием тем и идей, видное место принадлежит литературным произведениям Каюма Насыри.

---

[199] Там же. – с. 5.

[200] Издания, в которых были опубликованы труды Каюма Насыри:
Насыйри К. Әсәрләр. Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1971; Насыйри К. Сайланма әсәрләр. Ике томда. Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1974; Насыри К. Избранные произведения. Казань: Татарское книжное издательство, 1977; Насыйри К. Сайланма әсәрләр. 4 томда. Казан: Татарстан китап нәшрияты, 2003-2006 и др.

Для многих памятников средневековой татарской литературы характерна следующая особенность: в них автор воссоздает тот идеальный облик человека, который он хотел бы видеть в каждом своем читателе. Такая идеализация была одним из способов художественного обобщения в Средние века. Писатель вкладывал в создаваемый им образ человека свои представления о том, каким должен был быть этот человек, и эти свои представления с должным отождествлял с сущим. Средневековый принцип идеализации человека в словесном искусстве отмечен исследователями как татарской, так и русской литератур. Человек всегда составляет центральный объект литературного творчества. И воспитание высоконравственной личности – главная задача художественного слова.

Каюм Насыри также желает увидеть в своем читателе благородного человека, воплотившего в себе все наилучшие моральные качества. Его произведения «Книга о воспитании» и «Трактат о нравственности», вошедшие в настоящий том, посвящены вечным темам человеческого бытия и литературы – вопросам этики и морали. Вера и совершение добрых дел, терпение перед жизненными невзгодами, скромность в существовании, справедливость, ответственность за совершенное деяние – вот ключевые положения этих литературных памятников. Неравнодушие к человеческим судьбам, стремление к знаниям, уважение к иным верованиям и обычаям – высшее предназначение человека, его земная обязанность, – так считает автор. Каюм Насыри выступает против мира низости, призывает своего читателя совершать только добрые деяния, быть достойным творением Всевышнего. Ценность его произведений в высоконравственном

характере. По сей день идеи Каюма Насыри имеют общечеловеческое звучание.

Главное отличие произведений Каюма Насыри – это афористичная острота и эмоциональность в повествованиях автора. Этические принципы в произведении преподнесены в увлекательной художественной форме. Писатель не только морализирует, но и рассказывает, представляя читателю самому сделать естественно вытекающий из повествований вывод.

Каюм Насыри с целью воспитания у человека высоких нравственных качеств приводит краткие, но содержательные по своему смыслу рассказы. Писатель избегает прямых нравоучений, назидательный элемент не лежит на поверхности, перед читателем разворачивается занимательная картина, он сам наблюдает за действиями главных героев, а затем делает необходимый морализирующий вывод. Каждый повествовательный сюжет в его произведениях служит освещению определенного морального принципа – скромности, честности, верности, справедливости, терпеливости – его книги, таким образом, составляют как бы энциклопедию этических норм. И несмотря на то, что сюжеты таких повествований иногда были были основаны на выдумке, Каюм Насыри, как нам кажется, сумел вселить в своего читателя глубокую веру в реальность описываемых событий. Высокое литературное мастерство мыслителя проявилось в том, что в его произведениях, казалось бы простые человеческие истины, пройдя через призму неиссякаемого воображения писателя, смогли приобрести глубокий философский смысл.

Иной раз Каюм Насыри «вкладывает» нравственные проповеди в уста легендарных персонажей. Так, в некоторых его рассказах речь идет о мудреце-Лукмане, имя которого известно в мусульманском

мире с доисламских времен, о его таланте, долголетии и мудрости сложены многочисленные сказания, о нем говорится в многочисленных произведениях письменной литературы и фольклора, с его именем связывают многие изречения и пословицы. Он же на Среднем Востоке и у народов Средней Азии прославлен как искусный лекарь, целитель, врач – Лукман-хаким. В позднее Средневековье Лукмана считали еще и автором басен, мотивы которых часто аналогичны мотивам басен Эзопа. Каюм Насыри с помощью художественного слова стремится воспитать в читателе высокоценимые человеческие качества. Автор хорошо понимает, что мир и спокойствие на земле будут лишь тогда, когда каждый из нас сможет послужить нравственным примером для других.

«Блажен писатель, если творением своим мог просветить хотя единого, блажен, если в едином хотя сердце посеял добродетель», – писал известный русский писатель А.Н. Радищев (1749 – 1802) в своем литературном труде «Путешествие из Петербурга в Москву». Эти благородные слова достойны и татарского писателя и просветителя Каюма Насыри. Ведь по сей день его произведения по своей философичности остаются недосягаемыми образцами для духовно-нравственного совершенства. Каюм Насыри благодаря своей высокой образованности и таланту смог оставить после себя бесценное наследие, вписав свое имя в летопись татарской культуры.

Данное издание посвящено 190-летию со дня рождения Каюма Насыри.

Ф. А. Ильдарханова, доктор социологических наук

Р. Р. Абызова, кандидат филологических наук

Каюм Насыри

Книга о воспитании

Книга о воспитании[201]

Воспитание это не только лишь заботы о пропитании и росте детей, это и совершенствование их в деяниях и поступках, образование, обучение ребенка, воспитание в нем тех человеческих качеств, которые отличали бы его от других живых созданий, наконец, это привитие ему добропорядочности и благородства. Каждая притча, наставление и нравоучение, каждое слово этого произведения служат целям воспитания, именно поэтому мы решили назвать наш труд «Книгой о воспитании».

Наставление первое. Один мудрец дал поучение: «Милые дети, прислушайтесь к моим словам! В этом мире не стоит полагаться на мирские блага и богатства. Обучайтесь ремеслу. Так, золото и серебро опасно для путника, но и дома оно несет угрозу для своего хозяина: его может украсть вор или огонь. А ремесло – надежное богатство, словно полноводная река. Умелец, если даже потеряет все свое состояние, не познает невзгод. Поэтому, сын мой, обучайся ремеслам, воспитывай себя, приобретай знания.

Наставление второе. Однажды некто пожаловался мудрейшему из старцев: «Один знакомый оскорбил меня. Он рассказывал людям о моих порочных деяниях». На что мудрец ответил: «А ты сообщи людям о его хороших делах, пусть ему станет совестно». Это одно из моих наставлений, сын мой. Если тебя

[201] Перевод выполнен по изданию 1891 года:
Насыйри Каюм. Китаб әт-тәрбия. Казан: Казан университеты табыгханәсе, 1891. – 32 б.

кто-то обидит, ты, напротив, похвали его. Ежели он благоразумный человек, то непременно опомнится и ему будет стыдно.

Наставление третье. У одного падишаха было несколько сыновей. Один из них был хилым и низкорослым. Остальные – сильными и высокими. Отец с презрением и унижением относился к слабому ребенку. Однако этот сын отличался от других своим смекалистым умом и образованностью. Однажды он обратился к своему родителю: «Отец мой, умный малый не лучше ли рослого глупца? Не всегда ценность вещи определяется ее размерами. Так, банный камень очень большой, однако целый воз стоит только одну монетку. Жемчуг так мал, но лишь за один мискаль придется заплатить десять монет». После этого падишах и его приближенные рассмеялись и похвалили его за такую находчивость. Запомни, сын мой, знание и образованность не измеряются внешностью и ростом.

Наставление пятое[202]. Однажды мудреца Лукмана спросили: «Кто научил тебя мудрости?» На что мудрейший старец ответил: «Слепцы, которые идут по дороге, не зная куда ступает их нога». Сын мой, задумайся над этими словами. Слепые люди не видят своего пути, поэтому спотыкаются, на что-то натыкаются и даже падают. Так и невежественный человек, словно находясь во мраке, не следит за своими словами, не к месту заводит разговор, не задумывается о последствиях своих речей. Вот и мудрец Лукман хотел сказать, что постиг мудрость, наблюдая за поведением глупцов.

Наставление шестое. Один уважаемый человек решил отдать своего сына для обучения и воспитания наставнику. Он обратился к нему с просьбой: «О совершеннейший из учителей, дай знание и

[202] В изданиях Каюма Насыри, вышедших на основе арабской графики, по какой-то причине отсутствуют наставления 4, 32, 47, 101, 109, 110.

воспитание этому ребенку, пусть он вырастет умным и образованным». Учитель некоторое время воспитывал и обучал мальчика, стараясь привить ему основы знаний. Однако вскоре был вынужден признать, что все его труды напрасны. Тогда наставник отправил мальчика назад к отцу, заметив при этом: «Ребенок настолько не способен к знаниям, что я сам начал чувствовать себя глупым, стараясь обучить его».

Наставление седьмое. Один падишах во время своего путешествия по морю увидел юношу, который до этого никогда не бывал на корабле и поэтому сильно боялся воды. Сколько бы не старались его утешить, все напрасно: дрожа от страха, он непрерывно плакал. Падишах был сильно огорчен. В его окружении был мудрец, который наблюдал за происходящим. Он сказал: «Мой повелитель, я знаю одну хитрость. И если вы позволите, я успокою мальчика». «Поступай, как знаешь», – ответил падишах. Мудрец распорядился связать юношу и бросить за борт, где его пару раз окунули в воду и подняли обратно на корабль. Теперь, пережив страх перед смертью, юноша сидел очень тихо. Падишах был удивлен случившимся. «В чем заключается твоя хитрость?» – спросил он мудреца. На что последовал ответ: «Этот юноша до этого никогда не был в море, он не знал как тонут люди, а поэтому не ценил радость от благополучного плавания».

Так и в жизни, сын мой, человек начинает ценить свое здоровье и благополучие только тогда, когда судьба преподносит ему серьезные испытания.

Наставление восьмое. Сыну одного падишаха досталось огромное наследство. Он был очень щедр и великодушен. Не жалея своих богатств, раздавал их всем, кто служил ему. Однажды один из ближайших советников падишаха по неосторожности решил

предостеречь его: «О царевич, все это состояние было накоплено усердием прежних правителей, может не стоит быть столь расточительным, а приберечь его для будущих времен?» Однако царевич не оценил такой совет. «Богатство Всевышним мне дано. Я буду есть и пить, дарить свое добро людям. Зачем же мне беречь его?» – ответил он. Отсюда следует, что проявлять излишнюю скупость, сын мой, также не стоит.

Наставление девятое. Жили два брата. Один нес службу у падишаха и был богат. Другой, напротив, был беден, добывая себе на жизнь собственным трудом. Однажды состоятельный родственник спросил брата: «Почему ты не идешь на службу к падишаху? Это избавило бы тебя от бедности и столь тяжелой работы». Брат ответил: «А почему ты не живешь своим трудом? Это избавило бы тебя от позора и унижений, которые приходится испытывать на твоей службе? Ведь как говорили мудрецы, лучше сидеть дома и есть свой кусок хлеба, чем прислуживать кому-то в расшитом золотом поясе»... Поэтому копейка, заработанная своим собственным трудом, дороже тысячи копеек, которые достались с легкостью при чьей-то помощи.

Наставление десятое. Во дворце Нуширвана шел совет мудрецов. Среди них был и визир по имени Бозаржумхур. Однако он сидел тихо и хранил молчание. Его спросили: «Почему ты не принимаешь участия в нашем разговоре, нам хотелось бы услышать и твое мнение?» На что мудрец ответил: «Визири словно лекари, они не дают лекарство здоровому человеку. Я вижу, что ваши мысли правильны, поэтому нет необходимости для моего вмешательства».

Сын мой, тебе урок такой: даже мудрецы не встревают в разговор без надобности. Ведь это неприлично перебивать

собеседника на полуслове. Поэтому, если тебе хочется что-то сказать, сперва дождись, когда закончит говорить твой собеседник.

Наставление одиннадцатое. Александра Македонского спросили: «Как тебе удалось добиться покорения Востока и Запада? Прежние предводители не жалели для этого своих войск и богатств, однако не смогли достичь твоих побед». Александр Македонский ответил: «Все мои успехи стали возможны благодаря помощи Всевышнего. Я завоевывал страны, но никогда не обижал покоренный народ. А прежних правителей вспоминал лишь добрым словом».

Сын мой, посмотри, насколько может быть благочестивым человек. Добротой и кротостью покоряют страны. Будь всегда добрым и благодушным. Не стоит говорить плохо даже о своих врагах.

Наставление двенадцатое. Один из великих спросил падишаха: «Что ты скажешь о таком-то дервише? Люди отзываются о нем плохо». Падишах ответил: «В его внешности нет ничего предосудительного. А что скрывается за душей – не видно. Я не могу судить о том, чего не вижу».

О сын мой, ошибочно обвинять человека, опираясь лишь на свои домыслы. Это безнравственно. Избегай поспешных суждений.

Наставление тринадцатое. Шейх Саади сказал: «Я видел в Мекке Габделькадыра Гиляни. Прислонив голову к Каабе, он слезно причитал: «О Всевышний, прости меня! А если решишь, что я заслуживаю наказания геенны, изгони меня в Судный день из могилы слепым, чтобы я не смог лицезреть себя опозоренным перед безгрешными». О сын мой, в этом мире, совершив даже небольшой проступок, ты стыдишься взора людей. А в Судный день, когда все

твои прегрешения и провинности станут известны святым и пророкам, где ты сможешь укрыться от всеобщего позора?!

Пусть и для тебя это станет уроком: не совершай таких деяний, за которые тебе будет стыдно в загробном мире. Если такие праведники как Габделькадыр Гиляни страшатся Судного дня, что остается мне и тебе? Нужно всегда оставаться праведным и благоверным.

Наставление четырнадцатое. Один из святейших, увидев однажды сон, в котором падишах оказался в раю, а старый дервиш – в мучениях ада, вопрошал: «За что падишах был удостоен такой чести, и почему старец заслужил такого наказания? По-нашему, должно было быть наоборот». Ему ответили: «Падишах был награжден благами рая за свою любовь и снисхождение к бедным. А тот дервиш оказался в аду за свое стремление быть ближе к дворцу падишаха».

Наставление пятнадцатое. В провинции Юнань грабители напали на торговый караван и похитили несметные богатства. Купцы были сильно огорчены случившимся несчастьем. Они молили Всевышнего о помощи. Однако что толку?! В этом караване был и мудрец Лукман. Один из купцов попросил его: «О мудрейший, обратись к этим разбойникам со своими мудрыми речами, может они прислушаются к тебе и вернут нам ограбленное». На что Лукман ответил: «Мудрые слова не возымеют на них действия. Как бы ни стараться, нельзя забить гвоздь в камень. Так и мои проповеди не смогут повлиять на их очерненные души».

Наставление шестнадцатое. Мудрейшего Лукмана спросили: «У кого ты научился нравственности?» Мудрец ответил: «Наблюдая за грубостью невежд, я понимал чуждость их поведения. Не

совершая подобных поступков сам, я прививал себе нравственность и благородство».

О сын мой, посмотри: для умного ребенка вокруг столько мудрости и морали. Приложи все усилия, чтобы извлечь из этого пользу.

Наставление семнадцатое. Рассказывают, один подвижник, с вечера наевшись досыта, в течение всей ночи возносил молитвы Богу. Один мудрейший человек, прослышав об этом, заметил: «Если бы он, вечером поев совсем чуть-чуть, ложился спать, было бы намного лучше».

О сын мой, чревоугодие или неумеренность в еде, противоположно человеческому разуму.

Наставление восемнадцатое. Шейх Саади повествовал такую историю: «Однажды во время нашего путешествия я проснулся посреди ночи от шума: один из моих спутников очень громко читал стихи и напевал песни. Я спросил его удивленно: «Что это значит?» На что мой товарищ ответил: «Я наблюдаю за соловьями: перелетая с ветки на ветку, они заливаются звонким пением. В горах трубят дикие звери. В воде голосят лягушки. В лесах шумит дичь. И я подумал: не грешно ли мне будет спать в то время, когда все животные и птицы, не замолкая ни на миг, превозносят свои молитвы?»

Наставление девятнадцатое. В одном лесу на протяжении долгих лет жил праведный отшельник, который питался лишь листвой и травами. Однажды падишах этих земель решил отправиться в лес, чтобы навестить его. «О почтеннейший, – обратился к нему падишах, – если тебе угодно, ты мог бы жить в городе. Я создал бы все условия, чтобы ты возносил свои молитвы в тишине и спокойствии. В свою очередь и для нас была бы польза:

стремясь к совершенству своих нравов, мы брали бы с тебя пример и следовали твоим благодеяниям». Однако подвижник не согласился с предложением падишаха. Тогда придворные падишаха посоветовали пригласить отшельника в город на несколько дней. Вдруг ему понравится и он останется здесь жить. Так, подвижника доставили в город и разместили в одном из дворцов. Ему отвели настолько уютную комнату, что даже мертвый воспрянул бы от восхищения. Прислуживать поставили красивую девушку и прекрасного юношу. Не прошло и много времени, как наш отшельник пристрастился к изысканным яствам, начал вкушать только самые вкусные плоды, носить дорогие одежды, а также заглядываться на красивую невольницу. Однажды падишах решил навестить святого праведника. И что же он увидел: от прежнего аскетизма не осталось и следа, руки его белы, на лице румянец, а сам он заметно округлился. Недавний праведник теперь сидел, развалившись на шелковых подушках, ему прислуживали красавица невольница, а в изголовье стоял с веером-опахалом прекрасный юноша. Падишах, сильно удивившись, произнес: «Я с одинаковым почтением относился к мудрецам и отшельникам». На что один из визирей ответил: «О мой падишах, для ученых ты не жалей ни золота, ни любых других благ, чтобы и другие тянулись к знаниям. А отшельники пусть так и остаются затворниками, роскошь – не их удел».

Наставление двадцатое. У египетского эмира было двое сыновей. Один из них посвятил свою жизнь получению знаний, в то время как другой – накоплению богатства. Первый стал ученым, второй – министром финансов. Богатый посматривал на своего ученого родственника свысока, а однажды заявил ему: «Я уже стал султаном, а ты все топчешься на одном месте». «О брат мой, я

получил наследие пророка, а ты – наследие фараона[203]», – ответил мудрый родственник в защиту знаний.

О сын мой, запомни: человек должен быть сдержанным и благодарным. А знание – это, безусловно, наследие пророка.

Наставление двадцать первое. Один персидский царь отправил своего лучшего лекаря на услужению пророку в Аравию. Этот лекарь долгие годы прожил в арабских краях. И за все время ни один человек не обратился к нему с просьбой об исцелении. Тогда он в отчаянии решил пожаловаться пророку: «Я живу здесь на протяжении длительного времени. Однако моя помощь так никому и не понадобилась: никто не обратил на меня внимания». Пророк ответил: «Люди этих краев никогда не едят, пока не проголодаются, и отводят руку от трапезы раньше, чем насытятся, то есть никогда не насыщаются досыта». «Так вот почему здесь нет болезней!» – воскликнул лекарь и, поклонившись пророку в ноги, удалился.

О сын мой, ты понял смысл этой притчи? Никогда не наедайся вдоволь, тогда ты всегда будешь в здравии. Учись в этой жизни довольствоваться малым.

Наставление двадцать второе. Один человек в своей жизни много раз давал клятвы, но всякий раз нарушал их. Однажды он решил пожаловаться мудрейшему старцу: «Я не могу держать своих обещаний». На что мудрец ответил: «Я думаю дело вот в чем: не зная меры, ты привык много есть. А подчинить себе свои желания – дело не из простых. Но если ты и впредь не сможешь их усмирить, то вскоре они с легкостью обуздают тебя самого».

Поэтому, сын мой, чем больше давать волю своим ненасытным желаниям, тем сильнее они будут увлекать тебя к погибели. Ведь истинно силен тот, кто может воспитать свою волю.

---

[203] Фараон, по поверьям – олицетворение алчности и злобы.

Наставление двадцать третье. Рассказывают, один дервиш был настолько беден, что жил впроголодь и носил старые заштопанные одежды. Его знакомый предложил ему: «В этом городе есть человек, который всегда помогает бедным. Если он прознает про твое положение, то и тебе окажет помощь». «Не суетись, – ответил дервиш, – лучше умереть в нищете, чем протягивать другим руку о помощи».

Наставление двадцать четвертое. Однажды два дервиша из провинции Хорасан пустились в дальнее странствие. Один из них был очень слаб, он все время постился и ел не чаще, чем раз в два дня. Другой, напротив, был крепок и силен, питаясь трижды в день. В одном городе, через который проходил их путь, дервишей приняли за лазутчиков, их схватили и на время суда посадили в тюрьму. Однако через две недели выяснилось, что путники ни в чем не виноваты. Был приказ их освободить. Когда открыли двери темницы, увидели: здоровый путник умер, а слабый и немощный был жив. Все были очень удивлены. И тут один из судей разъяснил: «Было бы странно, случись все наоборот. Привыкший много есть не смог выдержать длительного голода, поэтому и погиб. Второй привык подолгу обходиться без еды, был терпелив и потому остался жив». О сын мой, человек, излишне потакающий своим желаниям, не может противостоять жизненным трудностям и испытаниям.

Наставление двадцать пятое. Один мудрый человек, желая отучить своего сына от излишней прожорливости, поучал его: «О сын мой, не ешь много, неумеренность в еде привлекает болезни». На что последовал ответ сына: «Отец мой, это голод губит людей. Ведь обычно говорят, что такой-то умер от голода, но мне ни разу не приходилось слышать, что кто-то умер от изобилия еды». Отец ответил: «И все же, сын мой, надо быть умеренным в еде. Если даже

избыток пищи не убивает, но и хорошего в этом мало. Ведь ненасытность – это безрассудное транжирство, а это само по себе большой грех».

О сын мой, пусть эта притча преподнесет тебе еще один урок. Постарайся, уяснить для себя каждое слово этой книги.

Наставление двадцать шестое. Один бедняк впал в острую нужду. Его знакомый посоветовал ему: «Есть тут один богатый человек, если он прознает о твоем бедственном положении, то, наверное, поможет тебе». Бедняк сказал: «Может, ты и прав, но ведь я не знаю его». «Пойдем вместе, я покажу тебе его», – предложил ему знакомый. Так, они отправились в дом к этому богачу. Во дворе его дома сидел человек. Было видно, что он чем-то сильно огорчен. Бедняк, решив, что есть люди, нуждающиеся в помощи больше чем он, развернулся и отправился к себе домой.

Наставление двадцать седьмое. Однажды пророк Муса увидел нищего. Тот был настолько беден, что у него не было даже одежды, и чтобы скрыться от людских глаз, он лежал, зарывшись в песок. Увидев пророка, он обратился к нему: «О Муса! Помолись за меня. Пусть Всевышний ниспошлет мне благосостояние. Нет больше сил терпеть лишения». Пророк прислушался к нему и вознес молитву. Вскоре Всевышний даровал этому бедняку богатство. Спустя некоторое время Муса вновь встретил его. Увидев около него шумную толпу, пророк поинтересовался, что же случилось. Ему ответили: «Этот человек опьянел, устроил драку и убил человека. Сейчас его ведут на наказание». Пророк Муса, поразившись мудрости Всевышнего, раскаялся, что так необдуманно вознес молитву за нищего.

Сын мой, Всевышний кого-то одаривает богатствами, кого-то делает бедным, но в этом и заключается его мудрость. В этом мире надо быть смиренным и благодарным.

Наставление двадцать восьмое. Шейх Саади рассказывал: «Я никогда не жаловался на превратности судьбы. Однажды мне не во что было обуться. Босой я направился в мечеть Куфы и увидел там безногого калеку. Вознеся Всевышнему хвалу и благодарность, я решил смириться и терпеливо сносить свою бедность.

Сын мой, пусть эта притча станет для тебя уроком.

Наставление двадцать девятое. В сети одного рыбака попалась огромная рыба. Однако он оказался слишком слаб и не смог ее вызволить: сорвавшись с крючка, его добыча уплыла прочь. Другие рыбаки, наблюдавшие за происходящим, тут же начали ругать и стыдить горемыку: «Ведь такая рыбина попалось тебе в сети, как плохо, что упустил такой улов!» На что рыбак, вздохнув, ответил: «Эх, что ж поделать, значит она была суждена не мне. Я не в силах что-либо сделать, если дни ее еще не сочтены».

В сети рыбака никогда не попадется рыба, не предназначенная ему судьбой. Так уж повелось, что в жизни жалкий и бессильный сталкивается с упреками и насмешками людей.

Наставление тридцатое. Один купец потерпел убыток в тысячу золотых. Он сказал сыну: «Не стоит говорить об этом людям». «Пусть будет по-твоему, отец. Но зачем нам скрывать это?» – спросил сын. «Я не хочу, чтобы у нас было две беды. Ведь если первая – потеря тысячи золотых, то вторая – злорадство соседей», – ответил ему отец.

Злорадство – это злобная радость при несчастии другого. Сын мой, безнравственно и низко радоваться чужим неудачам, пожалуйста, берегись этого.

Наставление тридцать первое. Жил один умный и мудрый юноша. Но когда ему приходилось бывать среди мудрецов и ученых, он всегда сидел тихо и молча, не проронив ни слова. Однажды отец решил спросить его: «Сынок, почему ты не делишься своими знаниями?» На что юноша ответил: «Я боюсь, что люди, прознав про мои знания и приняв меня за ученого, начнут спрашивать о том, чего я не знаю, и мне будет стыдно».

Сын мой, из этой притчи тебе урок таков: никогда не заводи о чем-то разговор, если не уверен, что знаешь об этом все.

Наставление тридцать третье. Один падишах отдал своего сына наставнику, который с большим усердием принялся обучать ребенка. Учитель был очень строг и требователен: за любые провинности наказывал мальчика, а иногда мог и выпороть его. Сын падишаха, устав терпеть упреки и притеснения наставника, решил пожаловаться на него отцу. Падишах был сильно возмущен и приказал позвать к себе учителя. Он спросил: «Почему ты так суров с нашим сыном, ведь ты гораздо снисходителен и терпелив с детьми простолюдин?» Учитель ответил: «О падишах, наследники правителей своими поступками привлекают больше внимания, чем дети простых людей. Поэтому сын падишаха с самого детства должен познать и уяснить, что такое зло и несправделивость. Ведь если зло будет исходить от падишаха или его сына, слава о жестокости таких правителей быстро разлетится из одной страны в другую, где породит своих последователей».

Именно поэтому дети знатных родителей заслуживают большей строгости, чем остальные. При обучении и воспитании нельзя их баловать и позволять им большее лишь потому, что они из состоятельных семей.

Наставление тридцать четвертое. О сын мой, когда ты будешь обучать и воспитывать детей, постарайся приложить для этого все усилия, пока они малы. Ведь как гласит пословица, знания, полученные в детстве, подобны орнаменту, выбитому на камне. Прут легче гнется покуда тонок. Пока ребенок мал его следует обучать различным предметам, в том числе и математике. В следующий раз я разъясню тебе вопросы обучения более подробно.

Наставление тридцать пятое. Один падишах отдал своего сына наставнику, при этом выразив свое желание: «О учитель, я доверяю тебе сына, воспитай его и дай ему хорошее образование так, как считаешь нужным». Падишах с одинаковым усердием принялся обучать сына падишаха вместе с остальными детьми. Однако сын правителя так и не смог добиться успехов других учеников: он учился гораздо хуже, чем сыновья простолюдинов. Падишаху это не понравилось и он решил наказать наставника. Но тот ответил: «О падишах, обучение хоть и одно, да способности разные».

Сын мой, дети простых людей бывают порой куда проворнее и смекалистее, чем дети богачей. Поэтому обучение последних требует намного больше сил, так как часто они бывают слишком избалованы.

Наставление тридцать шестое. Один араб сказал сыну: «В Судный день тебя не спросят, чей ты сын, а спросят, какие деяния ты совершил».

Наставление тридцать седьмое. Шейх Саади рассказывал: «Жил один бедный человек, у которого не было детей. Он обратился к Всевышнему: «Если бы ты мне даровал ребенка, я продал бы даже последнюю одежду на себе и раздал бы деньги нищим». И Аллах подарил ему сына. Обрадовавшись, этот человек исполнил свой

обет: всем бедным оказал благодеяние и милость. Через несколько лет, возвращаясь из Дамаска, – продолжал свое повествование Шейх Саади, – мой путь пролегал через тот город. Я поинтересовался судьбой этого человека. Мне сказали, что он сидит в тюрьме. «За что его наказали?» – спросил я. И мне ответили, что его сын напился вина, убил в драке человека и сбежал из города. Его не смогли найти, и поэтому вместо него посадили отца».

Сын мой, и в наше время случаются подобные истории. Бывали богачи, которые вели свою торговлю сотнями тысяч, пока их дети были малы. Но они пребывали в крайней нужде и лишениях, когда их дети вырастали. Отчего это? А оттого, что не смогли они дать своим детям должного воспитания.

Наставление тридцать восьмое. Один мудрец сказал: «Если совершать благие деяния для своего врага, то он станет тебе другом. Однако чем больше потворствовать своим желаниям, тем ненасытнее они будут становиться».

Наставление тридцать девятое. Благосостояние необходимо человеку для спокойной жизни, чтобы не испытывать нужду и лишения, но оно не должно сводиться к корыстолюбию и накоплению материальных благ. У одного мудреца спросили: «Кто счастлив по-доброму и у кого счастье злое?» Он ответил: «Тот счастлив по-доброму, кто набожен и сдержан, немногословен, великодушен, щедр и милосерден. А злое счастье? Это алчность, необузданность, болтливость и злонравность, хитрость, жадность, бессердечность и неправедность».

Сын мой, здесь хороший для тебя урок: стремись к доброму счастью и берегись злого. Будь по-настоящему счастлив. Воспитай в себе все качества благого счастья.

Наставление сороковое. Пророк Муса дал наставление Каруну: «Всевышний одарил тебя – сделал богатым. Теперь и ты соверши благое дело. Однако Карун не послушался пророка, и его со всем добром поглотила преисподняя. Сын мой, если кто-то обратится к тебе с добрым наставлением, прислушайся к нему, и постарайся последовать его совету.

Наставление сорок первое. Сын мой, есть люди, жизнь которых бессмысленна и бесполезна. Одни всю свою жизнь накапливают состояние, но не тратят его с пользой. Другие получают знания, но не используют познаний. Постарайся, сын мой, не оказаться в числе таких людей.

Наставление сорок второе. Не стоит быть откровенным со своим другом и рассказывать ему все свои секреты, ведь может случиться так, что он когда-нибудь станет твоим врагом. Не причиняй зла своему врагу, может быть, однажды он станет тебе другом. Не забывай: нельзя доверяться и другу своего друга. Когда окажешься между двумя врагами, выбирай слова так, чтобы тебе не было стыдно, если вдруг они окажутся потом друзьями.

Наставление сорок третье. Беседуя с товарищем, говори шепотом, чтобы не мог подслушать недоброжелатель. Остерегаться стоит даже в разговоре у стены, ведь и за ними могут оказаться уши. Ошибка – следовать совету врага, но выслушать его полезно, чтобы поступить вопреки его совету.

Наставление сорок четвертое. Кто не творил добро при силе, столкнется с трудностями во времена бессилья.

Наставление сорок пятое. Избегай советов семи человек, сын мой. Во-первых, остерегайся советов невежды, так как из-за своей глупости он может направить тебя на неверный путь. Во-вторых, не доверяй советам недруга, он может погубить тебя. В-третьих,

берегись завистливых людей, они желают лишь причинения вреда твоему благосостоянию. В-четвертых, не советуйся с лицемером: ибо он заранее согласится с тобой. В-пятых, не обращайся за советом к трусливому человеку: у него не хватит смелости сказать правду. В-шестых, не принимай советов скупых людей, у них в голове одно стяжательство и нет верных мыслей. И, наконец, в-седьмых, не вздумай советоваться с алчным и жадным человеком: ведь он не в силах обуздать даже свою страсть.

Наставление сорок шестое. Кто не оказывал хлебосольства людям, того не вспомнят и после смерти. Кто не радовал других при жизни, не огорчит и своей кончиной.

Наставление сорок восьмое. Сын мой, не стоит гордиться своим здоровьем и успехами прошедших дней. Жизнь очень коротка, и невозможно всегда пребывать в благополучии и крепком здравии. Поэтому береги свое здоровье. Советов по сохранению здоровья много.

Наставление сорок девятое. Сын мой, что посеешь, то и пожнешь. Если будешь совершать только добрые деяния, то страдания и наказания будут обходить тебя стороной.

Наставление пятидесятое. Сын мой, скупой человек – это всего лишь страж своего богатства и хранитель для своих наследников. Он сторожит свое добро и ждет часа, чтобы передать его им. В моей книге «Плоды собеседований» подобные поучения есть на арабском языке.

Наставление пятьдесят первое. Сын мой, человека безнравственного следует воспитывать не столько словами и назиданиями, сколько своими добрыми делами и благородными поступками. Безусловно, ты и сам это прекрасно понимаешь.

Наставление пятьдесят второе. Сын мой, обходи стороной людей неблагодарных. Сделав кому-то благое дело, не вспоминай о нем. Но если добрую услугу оказали тебе, никогда не забывай об этом и расскажи о своем благодетеле другим.

Наставление пятьдесят третье. Сын мой, как бы ты ни был крепок телом, молод и бодр душой, не ложись спать, не покаявшись. Ведь человек никогда не знает, когда его может настигнуть смерть.

Наставление пятьдесят четвертое. Сын мой, человек, который не оказывает должного внимания своим соседям, никогда не будет уважаем. Тот, кто решит обделить в благосостоянии родных, и сам не познает радости от своего богатства. Только благонравный и добрый человек заслуживает в этой жизни уважение других людей.

Наставление пятьдесят пятое. Сын мой, если кто-нибудь обидит и оскорбит тебя своим злым нравом, не терзай себя мыслями о наказании и мести, вместо этого с благоразумностью и осторожностью рассуди обидчика... Умение прощать – самое прекрасное из человеческих качеств.

Наставление пятьдесят шестое. В оказании помощи больше всех нуждается тот, кто осторожен в своих просьбах. И если ты знаешь, что кто-то пребывает в нужде, и, возможно, надеется на твою поддержку, не жди, когда он сам попросит, а протяни ему руку помощи первым.

Наставление пятьдесят седьмое. Сын мой, если ты совершишь для кого-то доброе дело и потом будешь попрекать его этим, не надейся на благодарность людей и милость Аллаха. О твоих благородных поступках знают и без напоминаний.

Наставление пятьдесят восьмое. Сын мой, у нерадушного хозяина и угощения несладки. Нужно быть великодушным и

снисходительным. Искренний человек привлекателен в глазах окружающих. Человек, верный в слове и деле, всегда будет вызывать восхищение и уважение людей.

Наставление пятьдесят девятое. Честно заработанное добро уйдет на добрые дела. Оно сосредоточится у своего хозяина, который до конца своих дней не познает, что такое нужда и бедность. И, наоборот, состояние, добытое неправедным путем, будет растрачено на неправедные дела... Нечестно нажитое богатство не принесет пользы. Не задерживаясь у своего хозяина, оно уйдет от него так быстро, что он совсем скоро будет пребывать в нужде и лишениях.

Наставление шестидесятое. Сын мой, никогда не причиняй зла тому, кто оказал тебе добрую услугу. Никогда не унижай того, кто поделился с тобой куском хлеба. Злонравный человек наживает много врагов и рано погибает. Остерегайся жестокости.

Наставление шестьдесят первое. Человек, поддерживающий несправедливых и жестоких, безнравственен так же, как и они. Однако, сын мой, несправедливость и жестокость могут проявляться не только в спорах за золото, но также и в словах, деяниях и поступках.

Наставление шестьдесят второе. Поучать провинившегося человека при людях – это все равно, что ударить его по голове. В его глазах ты будешь выглядеть обидчиком и недругом. Он не только не прислушается к твоим советам, но и задумает против тебя недоброе. Поэтому не стоит показывать свою благовоспитанность и праведность там, где это не совсем уместно.

Наставление шестьдесят третье. Сын мой, с близкими общайся по-родственному, но в делах будь с ними справедлив и беспристрастен. Никогда не проси для себя благоволения, даже если

ты приходишься этому человеку родственником. Но также и сам не потворствуй своему ближнему, делая для него исключение. Потому что родня родней, а дела делами. Снисхождение и потворство в делах вызывают вражду и обиду.

Наставление шестьдесят четвертое. Рана от злого языка страшнее и больнее, чем рана от меча. Скверные слова, слетевшие с необузданного языка, наносят куда более сильную боль, чем нанесенную кинжалом. Сын мой, никогда не обижай людей неосторожным словом. Порой тебе может показаться, что твои слова обычны, а кому-то они могут причинить страдания.

О сын мой, не будь злословным. Ведь в добром нраве и добром слове кроется ключ к благополучию. Ласковое слово греет душу. Ну а если не подумать и поспешить с ответом – оплошности не миновать.

Наставление шестьдесят пятое. Тот, кто задумывается о последствиях своих дел, не познает горечь сожаления. А тот, кто всегда спешит, не избежит раскаяния и сокрушения.

Наставление шестьдесят шестое. Сын мой, прежде чем куда-то войти, задумайся, как оттуда выйдешь. Открывая чью-то дверь, подумай, как ее закроешь. Занимая в долг, заранее позаботься, как ты его вернешь. А прежде чем взяться за какое-то дело, хорошо обдумай, сможешь ли довести его до конца.

Наставление шестьдесят седьмое. Человек, который прославился своим враньем, больше не сможет заслужить доверия людей, как бы его слова не были правдивы. Соврешь один раз – навсегда лишишься расположения окружающих.

Наставление шестьдесят восьмое. Если безнравственные люди добьются власти и величия, порядочных постигнет испытание: их перестанут ценить и уважать. Сын мой, избегай злонравных и

жестоких. Не разлучайся с добрыми и благонравными. Будь всегда честен и добропорядочен.

Наставление шестьдесят девятое. Сын мой, сказанное слово как выпущенная стрела: назад не возвращается. Сперва подумай, потом говори. Кто не спешит покаяться за свои маленькие грехи, обретает большие.

Наставление семидесятое. Если быть бережливым, то и малое может быть дорого. И, наоборот, расточителю и транжире не хватит огромных состояний. Сын мой, мудрый тот, кто бережет что имеет и не откладывает на завтра то, что может сделать сегодня.

Наставление семьдесят первое. Слава и успех добываются усердием и трудолюбием, а не высоким ростом и длинной бородой – все это бренно и далеко от величия. Снискивать себе хвалу внешностью и статью, но при этом быть безнравственным и недалеким, большая глупость. Знания и безупречный нрав – вот что приносит человеку истинное признание и уважение. Красование на добрых скакунах не добавит тебе чести. Сын мой, если хочешь быть почтенным человеком, не занимайся такими глупыми делами.

Наставление семьдесят второе. Общение с учеными мужами и мудрецами облагораживает душу. Дружба с образованным человеком сходна с тем, что побывать в лавке у торговца благовониями: если ты ничего и не купишь, все равно насладишься прекрасными ароматами. А общение с невежами – это как постоять в кузнице: тебя обожгут и засыпят искры – так повлияет на тебя знакомство с глупыми людьми. Сын мой, недостатки своего приятеля старайся не озвучивать, а уж тебя более, если они присущи и тебе.

Наставление семьдесят третье. Сын мой, увидев в словах или делах человека ошибку, не спеши указывать ему на это. Возможно,

он и признает твое замечание справедливым, но при этом затаит на тебя обиду. Я сам много раз сталкивался с этим: сколько раз я поправлял людей, столько и раскаивался в этом.

Наставление семьдесят четвертое. Природа человека такова: мы благосклонны к тем, кто сделал нам добро. И презираем тех, кто нас обидел. Сын мой, если ты не в с силах совершать для людей благие поступки, то, по крайней мере, не причиняй им зло. Будь ласковым, приветливым, и у тебя всегда будет много друзей.

Наставление семьдесят пятое. Сын мой! Добиться благосостояния можно разными путями. Но какой бы путь ты не избрал, он должен быть честным и праведным. Ведь самое надежное богатство – заработанное добросовестным трудом. Состояние, полученное запретными путями, не задержится у своего хозяина, а грехи и ответственность останутся. Заработанное праведно используй только для добрых дел. Ведь сберечь богатство намного сложнее, чем накопить его. Сколько состоятельных людей лишилось своего имущества из-за неумения сохранить его!

Наставление семьдесят шестое. Сын мой, свои расходы сопоставляй со своим достатком. Пусть твои расходы всегда будут меньше, чем доходы, так ты никогда не узнаешь, что такое бедность. А если будешь кое-что откладывать, твое благополучие еще более укрепится. Однако, став богатым, не забывай о былой нужде, когда ты говорил: «Этого на один день будет достаточно». Разбогатев, будь так же бережлив. Кто свои расходы ведет расчетливо и разумно, нуждаться никогда не будет.

Наставление семьдесят седьмое. Если кто-то из твоих друзей или родных передаст тебе на хранение свое добро, береги его как личное, словно ты приобрел его своим собственным трудом. Если честно выполнишь просьбу, Аллах благословит тебя, а люди увидят

в тебе человека, достойного доверия и уважения. Однако, сын мой, если случится так, что тебе самому придется отдать что-то на хранение, ни в коем случае не поручай это транжире, пьянице или любителю азартных игр.

Наставление семьдесят восьмое. Сын мой, не связывай себя с долгами. Не имей дело с ростовщиками, не бери деньги под залог. Все это унижает человека. Ведь если вдруг кому-то задолжаешь, станешь его рабом. А также не давай деньги в долг, в особенности – близкому другу. Если он не сможет вернуть свой долг вовремя, тебе придется напоминать об этом, он может обидеться, а это навредит вашим отношениям. Неумение ценить и дорожить дружбой – это удел глупых и недалеких.

Наставление семьдесят девятое. Сын мой! Если кто-то пожелает оставить тебе на хранение свою вещь, не принимай ее и не бери на себя такие хлопоты. Ведь хранение чужого имущества – большая ответственность, которая таит в себе три опасности. Во-первых, чужое добро ты должен беречь как свое собственное и в сохранности вернуть владельцу. Эта вещь тебе может понравиться, ты решишь оставить ее себе и заявишь, что ничего не брал. Может случиться и так, что чужое добро потеряется, и ты окажешься перед владельцем в неловком положении. Он не поверит твоим оправданиям, даже если скажешь, что потерял ее, так как случилось несчастье. Как видишь, сын мой, хранение чужого имущества – дело не из легких. Но уж если согласился на это, хорошо береги его и не злоупотребляй доверием. А если кто-то попросит тебя что-то продать, тотчас же верни хозяину вырученные деньги. Но если не сможешь выполнить эту просьбу, лучше не берись.

Наставление восьмидесятое. С ремеслом и раб не пропадет. Сын мой, любая работа обеспечит тебе благополучие, лишь бы ты

сам был хорошим человеком. Если есть хоть небольшие сбережения, выгодно заниматься торговлей. Однако торговать честно – дело не из легких. Но все же постарайся, сын мой, вести торговлю честно. Одна монета, заработанная правильным путем, дороже десяти, полученных обманом. При покупке товара бери самый лучший, именно такой принесет выгоду, а плохой – может залежаться и нанести убытки.

Наставление восемьдесят первое. Сын мой, никогда не занимайся куплей-продажей хлеба. Покупать зерно, когда оно стоит дешево, а затем хранить его, чтобы продать в засушливый и неурожайный год подороже, большое согрешение. Это – спекуляция. Кроме того, сын мой, в делах купли-продажи никогда не обманывай и не давай невыполнимых обещаний. Веди торговлю легко и открыто. А еще не соглашайся торговать в партнерстве, ведь справедливых людей в мире мало, и ты можешь столкнуться с разногласиями и ссорами.

Наставление восемьдесят второе. Сын мой, умный враг лучше глупого друга. Глупый человек не сгодится ни в дружбе, ни в вражде. Неспособный и бездарный человек также не может быть другом. Берегись и таких, которые ничего не знают и не умеют, но считают себя очень умными и способными. Если взявшись за какое-то дело, не сможешь довести его до конца, больше не берись за него. Никогда не приступай к той работе, которую ты не в силах осилить.

Наставление восемьдесят третье. Сын мой, правда хоть и горькая, тем не менее никогда не лги. Если хочешь скрыть тайну от врага, не доверяй ее и другу. Старших уважай, к младшим будь милосерден. Избегай глупых и бездарных. Не переделывай одно дело дважды.

Наставление восемьдесят четвертое. Лучше быть голодным, чем есть хлеб безработного. Не доверяй человеку, которого мало знаешь, если даже он оказал тебе тысячу знаков внимания. Старайся не зависеть от обездоленных, это из досадных дел. Берегись долгов, будешь чьим-то должником, станешь его рабом.

Наставление восемьдесят пятое. Сын мой, берегись краденых вещей. Своровать самому или приобрести вещь, при этом зная, что она украденная, – одно и то же. Поэтому если похищенное добро попадет к тебе, поспеши тут же вернуть его хозяину.

Наставлениие восемьдесят шестое. Однако, сын мой, берегись людей, которые дружелюбны внешне и завистливы в душе. Не особо верь и друзьям современности. Если кто-то расхваливает тебя перед людьми, подумай, не осуждает ли он тебя за твоей спиной?! Сперва всегда удостоверься в человеке, чтобы не допустить обмана и предательства.

Наставление восемьдесят седьмое. Сын мой, не думай, что добрым и ласковым словом сможешь наставить на верный путь злодея. Столько вреда не причинит разумный человек и своему врагу, сколько зла наносит сам себе невежа и глупец. Если, сын мой, тебя будут прилюдно хвалить и благодарить, не говори: «Спасибо, Вам, за похвалу», выслушай молча. Если хочешь, чтобы у тебя было много друзей, не лезь в чужие дела и никому не навязывайся – все будут к тебе добры и дружелюбны.

Наставление восемьдесят восьмое. Не нужно надеяться на несбыточное, сын мой. Если на что-то рассчитываешь, соизмеряй со своими поступками. Сделав доброе дело на десять копеек, не думай получить за свои благодеяния десять рублей. Не берись за работу, в которой ничего не смыслишь. Занимайся своими привычными делами.

Наставление восемьдесят девятое. Сын мой, не говори речей, которые могут ранить собеседника. Ты скажешь слово невзначай, а оно обидит человека. Не причиняй людям огорчений.

Наставление девяностое. Сын мой, никогда не стесняй человека и не говори о его провинностях прилюдно, это некрасиво и жестоко. Озвучивать недостатки человека перед людьми, то же самое, что дать обухом ему по голове. Тебе будет приятно, если будут судачить о твоих согрешениях?!

Наставление девяносто первое. Не огорчай людей, которые зависят от тебя: не обижай жену и слуг. Если должен им за работу плату, не задерживай ее, тут же отдавай, старайся угодить им. В торопях не хватайся за любое дело, чтобы не испытывать потом раскаяние и сожаление.

Наставление девяносто второе. Если хочешь быть уважаемым перед людьми, будь открытым, щедрым и благодушным. С щедростью твое богатство не убудет, может, наоборот, оно умножится. Но в то же время берегись быть зависимым от людской помощи. Не одевай на себя хомут из чужой милостыни. Довольствуйся тем, что имеешь.

Наставление девяносто третье. Ничего не бери у людей, не будь чьим-то должником. Возьмешь у кого-то в долг – станешь его рабом. Не имей дело с глупцами и невеждами, они могут унизить и опорочить тебя. Не вступай с ними в спор, всегда помни наставления мудреца Лукмана.

Наставление девяносто четвертое. Сын мой, есть много правил, касаемых еды. Человек их должен соблюдать. Пусть пища твоя будет добыта честным и праведным путем. Мой руки до и после еды, она будет более благодатной. Не торопись есть пищу, пока она горячая. В обжигающей еде меньше пользы. Не нюхай еду,

так делают только животные. Если пища горяча, не дуй на нее, это неприлично.

Наставление девяносто пятое. Перед едой прочитай молитву, и твои яства будут более полезными. Однако недозволенную пищу молитвой освещать нельзя. Перед принятием пищи молитву стоит вознести громко, чтобы и другим напомнить о ее необходимости. Но когда закончишь свою трапезу, поблагодари Всевышнего шепотом, чтобы не отвлекать от еды остальных.

Наставление девяносто шестое. Еду следует кушать правой рукой, никогда не набивая себе рот. Ешь небольшими кусочками, так она лучше усвоится. За обед садись сразу же, как накроют на стол, не заставляй себя ждать. Поев, не вставай, пока не уберут. А если к столу собралось много людей, и не явился один, не стоит заставлять ждать остальных.

Наставление девяносто седьмое. Не вертись за столом, смотри только перед собой. Не бросай взглядов на чужие тарелки. Никогда не бери на столе блюдо с середины, возьми только то, что с твоего края. Ешь аккуратно, не оброняя еды. Особенно тебе будет неловко и стыдно, если рядом с тобой будут сидеть почтенные люди. Не облизывайся и не чавкай. Не наклоняйся сильно к еде. Это некрасиво.

Наставление девяносто восьмое. Если за столом, сын мой, собрались почтенные люди старше тебя, не тянись к еде первым, это неприлично. А если другие закончили есть, ты также заверши свою трапезу. Обжорство постыдно. Оно недостойно человека и может повлечь за собой болезни. Умеренность в еде, напротив, приносит пользу: будешь силен телом, ясен умом, крепок памятью.

Наставление девяносто девятое. Сын мой, если соберешь гостей и их мало, кушай вместе с ними, а если много – обслуживай

их за столом. Никогда не оставляй гостей одних. И в то же время не стоит быть излишне настойчивым, потчуя гостей. Все свои угощения выставляй на стол с радушием и гостеприимством. При гостях не сердись на свою жену или слуг. Будь с гостями открыт и приветлив.

Наставление сотое. Сын мой, если случится пригласить гостей, не собирай за один стол недругов. Всех рассади по своим местам. Посади отдельно людей образованных, простолюдинов, богатых.

Наставление сто второе. Будь осторожен с незнакомыми людьми. Между людьми существуют большие различия в деле нравственности. Тщетно совершать добрые поступки для тех, кто их не ценит. А если окажешь благодеяние человеку нравственному, он будет тебе очень признателен. Сколько не совершай добра для невеж, они все равно будут недовольны и неблагодарны. Более того, если сделать для них доброе дело, они не поблагодарят тебя, а скажут, что этого им мало.

Наставление сто третье. Сын мой, с людьми следует быть приветливым и дружелюбным. Будь ко всем добр и обходителен. Этот человек плохой или хороший, мусульманин или иноверец – никогда не разделяй их. Всевышний повелел пророку Мусе: «Будь мягок с фараоном». Уважай старших, будь милосерден к младшим. Когда ты выучишь арабский язык, сможешь прочитать об этом в священных книгах.

Наставление сто четвертое. Всегда общайся с ближними и друзьями, не обрывай с ними связей. Не бывай у них слишком редко, а то забудут, но не ходи к ним часто, чтобы не надоесть. Сын мой, если дружить – то с людьми хорошими, если общаться – то с благодушными.

Наставление сто пятое. Один мудрец сказал своему сыну: «Дитя мое, если хочешь с кем-то общаться – общайся, дружи, ходи к нему в гости, зови его к себе сам. При этом избегай только пятерых. Во-первых, не имей дело со лжецом. Его слова словно написаны на воде, они очень зыбки и ненадежны. Он дальнее приблизит, близкое оттолкнет. Во-вторых, сторонись глупцов и невеж, если и покажется что они тебе помогают, на самом деле причинят один вред. В-третьих, не стоит иметь дело со скрягой, он ненасытен, и всегда будет рассчитывать только на тебя. В-четвертых, пусть тебе будет не попути с человеком жадным, он принесет тебе одни лишь неудачи. А если вдруг ты попросишь у него помощи, он только опозорит и опорочит тебя. В-пятых, не имей в приятелях людей трусливых, тебе с ними не будет покоя.

Наставление сто шестое. Если увидишь много людей, поздоровайся с ними, так как дело одного – поприветствовать всех, а дело остальных –ответить на его приветствие. Всадник должен поздороваться с пешим, а идущий – с сидящим. Однако, сын мой, и приветствовать, и отвечать на приветствие нужно громко. Ведь если тебя не расслышат, подумают, что ты не поздоровался или не ответил на приветствие.

Наставление сто седьмое. Есть советы, касающиеся приветствия детей. Если они и малы, то все равно приветствие их излишне.

Наставление сто восьмое. Сын мой, а если хочешь узнать мое мнение касательного того, как стоит одеваться, то мои советы таковы: пусть твои костюмы по простоте или по дороговизне будут примерно такими, как и одежда окружающих тебя людей. Не стоит одеваться лучше и роскошней, чем твое окружение, так как это может вызвать зависть и сплетни. Необходимо соблюдать меру: не

нужно одеваться и слишком дорого, но в то же время нельзя относиться к своему внешнему виду равнодушно и пренебрежительно.

Наставление сто одиннадцатое. Сын мой, если решишь построить дом, то не делай его слишком большим, достаточно чтобы хватило всем места. Ведь есть недостаток огромного дома: жизнь непостоянна, твои дела могут приостановиться и тебе придется заложить или продать свой дом. Однако сможешь ли ты найти покупателей по такой дорогой цене!

Наставление сто двенадцатое. Сын мой, есть три вещи, которые радуют человека: красивая женщина, вкусная еда и хороший друг. Но есть и четыре опасности, которые, если не знать меру, могут уничтожить человека. Первая опасность – волокитство, вторая – разврат, третья – пристрастие к азартным играм и , наконец, четвертая – привязанность к вину.

Наставление сто тринадцатое. Сын мой! Общение с порочными людьми обесчестит тебя, а если будешь хвалить и одобрять безнравственных, пропадет уважение к тебе среди людей.

Каюм Насыри

Трактат о нравственности

Трактат о нравственности[204]

Во имя Всевышнего и милосердного…

Эта книга «Трактат о нравственности» написана для наставления детей по образцу родительского воспитания. Как известно, человека от других живых существ отличает речь – умение говорить и объясняться. Для того, чтобы стать совершенным человеком, необходимо получать знания, различать добро и зло, прививать себе благородный нрав и не совершать безнравственных поступков.

Человек ест, пьет, спит... Все другие живые существа также могут есть, пить, спать... В этих способностях они абсолютно одинаковы. Но человека от других созданий отличает то, что у него есть разум – он умеет мыслить, у него есть язык – он умеет говорить. Благодаря языку и разуму человек получает знания: он спрашивает чего не знает, читает книги и познает мир. Однако, при всем отличии от других живых созданий, это все не позволяет еще стать человеку совершенным. Высокой нравственностью и безупречным поведением прививается человеку совершенство. Поэтому, как только дети начнут различать черное и белое, нужно приложить все усилия, чтобы научить их отличать доброе от плохого. Ведь дети словно молодые деревца: если даже они слегка искривлены, их легко подправить. Так и человек: в юном возрасте он очень хорошо усваивает основы воспитания. Однако повзрослев, особенно уже тогда, когда успеет получить удовольствие от пагубных привычек и

---

[204] Перевод выполнен по изданию 1911 года:
Насыйри Каюм. Әхлак рисаләсе. Казан: Өмет, 1911. – 24 б.

пристраститься к ним, направить его на праведный путь будет очень нелегко!..

Мудрость и глупость

Мой милый друг! Постарайся уяснить, что самое ценное и необходимое для человека – это знание. Знание – это обучение и просвещение, а невежество – это пребывание в неведении в отношении тех вещей, о которых человеку необходимо знать. Невежество весьма коварное качество, оно делает человека грубым и невоспитанным. Глупый человек, где бы он не оказался, везде будет бесполезен и невостребован. Поэтому, сын мой, настрой себя на верный путь и приложи все свои усилия, чтобы научиться читать и писать, обучаться ремеслу и знаниям. Благоразумный и мудрый человек всегда будет уважаем и почитаем среди людей, а необразованность будет вызывать сожаление и раскаяние. «Как быстро пролетела жизнь, а я так и не смог получить знания и остался безграмотным», – будешь горько вздыхать ты. Если поинтересуешься, вокруг таких сожалеющих очень много. А толку! Да, невежество это такое плохое и неприятное качество...

При обучении непонятные вещи повторно спрашивай у своего учителя, человек приобретает знания не только изучая предмет сам, но и спрашивая его у других. Никогда не оставляй свой урок неуясненным, ты можешь всегда спросить интересующие вопросы у наставника или кого-нибудь другого... Если даже ты замучаешь своего учителя распросами, он не будет серчать на тебя по этому поводу. Однако перед тем как задать вопрос, тщательно продумай его, иначе ты можешь опозориться и тебе будет стыдно.

Уважение и почитание родителей

Каждый человек должен почитать своих родителей и наставников. Унижение и порицание отца с матерью – большой грех. Если ты не будешь чтить родителей, уважать учителя, никогда не познаешь радости. Не возражай им, не обижай их словами и деяниями, всегда будь перед ними смирён и покорен. Прислушивайся к их словам, не смотри на них косо, не кричи на них. При обращении к родителям, говори с уважением: «отец, вы», «мама, вы», а не «отец, ты», «мама, ты» – это невоспитанность. Всегда будь с ними вежлив и обходителен.

Благословение родителей и учителей очень важно и значимо в этой жизни. Причиняющий им обиды не сможет попасть в рай. Если отец с матерью обратятся к тебе с какой-нибудь просьбой или поручат работу, со словами «пожалуйста, извольте», всегда приступай к выполнению их заданий с послушанием и покорностью.

Ложь и обман

Ложь – одно из самых недостойных и скверных качеств. Лгун и обманщик – недруг Всевышнего, берегись этого. Если даже ты рискуешь головой, все равно никогда не ври. Правда спасет тебя от погибели, а ложь зазорна и предосудительна. Человек, привыкший говорить неправду, часто оказывается в неловком положении: так как его обман всегда раскрывается, он теряет доверие окружающих, и со временем люди перестают верить даже его правильным речам.

Поэтому будь всегда честен, не приучай свой язык ко лжи и обману. Если тебя хоть раз уличат во лжи, тебе не поверят, даже если ты произнесешь тысячу правдивых слов.

Клевета и сплетни

Клевета, так же как и ложь, недостойное и низкое качество, недопустимое и сильно осуждаемое в нашей вере. Если вдруг ты узнаешь, как один человек говорит что-то нехорошее о другом, выставляя его в плохом свете, а ты поспешишь передать ему эти пересуды – в этом и будет заключаться сплетничество. С какой бы целью не распространялись клевета и сплетни, это всегда безнравственно и неприлично. Берегись таких дел. Не участвуй в судачествах. Остерегайся недостойными поступками запятнать свою честь.

Двуличие и лицемерие

Лицемерный человек, влезая в отношения двух друзей или, напротив, двух врагов, толкует с каждым из них по-разному, и тем самым наносит непоправимый вред дружбе приятелей или, наоборот, усиливает вражду между недругами. Ты сам должен не то что не допускать проявления таких качеств, но и не иметь никаких отношений с двуличными и лицемерными людьми, поскольку общение с ними может послужить тебе во вред. В нашей вере это недопустимое качество, которое не приветствуется Всевышним. Не приучай себя к таким зазорным делам. Если прослывешь двуличным и лицемерным, не будешь принят ни в одном из обществ.

Зависть

Чувство зависти может быть вызвано успехами и достижениями других, а также при виде чужого достатка: красивой

и дорогой одеждой, добротным скакуном, большим домом или нечто подобным этим вещам. Зависть вызывает у человека непреодолимое желание, чтобы все эти блага покинули своего хозяина. Это наиболее порицаемое и осуждаемое из всех злонравных качеств. Более того, это болезнь, которая наносит огромный вред завистливому человеку. Если кто-то заболеет недугом зависти, он не выздоровеет до тех пор, пока все то, чему он завидует не исчезнет или еще хуже: пока человека, который обладает этими благами, не настигнет смерть.

Берегись этого качества. Никогда не завидуй никому и ничему. Ведь если ты и будешь завидовать чему-то, эта вещь у тебя не появится. Нет никакого толка от чувства зависти.

Если что-то придется тебе по душе, не стоит завидовать, а, быть может, стоит попросить у Всевышнего, чтобы он и тебе даровал эти блага. Будь твой сосед купцом или ремесленником, не нужно ему завидовать из-за того, что у него хорошо идут дела. Не стоит испытывать желания навредить ему только из-за того, что он более успешен.

Будешь ты испытывать зависть, не будешь – все равно не получишь большего чем то, что предначертано тебе Всевышним.

Лень

Лень – это то самое качество, которое оставляет детей без знаний и ремесла. У детей, например, оно может проявиться так: ребенок может найти причину, чтобы не идти в школу, не упражняться над чтением и письмом и, таким образом, занимаясь бесполезными делами, проводить время без пользы. Иной раз сами родители могут послужить причиной лени у своего ребенка. Своими

неправильными мыслями и словами, такими как «сегодня можешь в школу не ходить, есть гость» или «сегодня можешь не идти учиться, нужно сходить туда-то, есть такая-то работа», или «сегодня не ходи на уроки, нужно пойти на ярмарку» сами родители развивают лень у своего ребенка, а особенно, если он уже и так лентяй и бездельник. Ленивый ребенок, чтобы пропустить свои уроки в школе, только и ждет от родителей таких слов, которые развивают в нем лень и праздность.

Мое дорогое и любимое дитя! Если будешь без пользы проводить свое дорогое время, которое предназначено для учебы, и заниматься бессмысленными делами, наступит час, когда ты будешь горько сожалеть из-за того, что потерял столько времени зря, так ничему и не научившись. Ты умный ребенок, и сам это понимаешь. Обучайся ремеслу и знаниям, читай, пиши, не проводи свою жизнь напрасно. Пусть это будет стихотворение или рассказ – читай. Пусть развивается в тебе любовь к чтению, что бы ни было – читай. Когда ты подрастешь и наберешься жизненного опыта, ты сам сможешь выбирать нужные для своего развития и общения книги.

Хитрость

У детей это качество обычно бывает связано с ленью. Так, ребенок, чтобы пропустить уроки в школе и заниматься посторонними делами, может прибегать к различным хитростям и обманывать своих родителей или учителей. Например, он может прийти домой и сказать: наставника не было дома, или у него есть гости, или у меня не было с собой тетрадки, чернил. Либо, чтобы не ходить на уроки, ребенок может вернуться домой заплаканным и сказать, что мальчики в медресе над ним смеются и издеваются.

Родители детей и учителя должны контролировать и следить за такими вещами. Хитрость – осуждаемое и порицаемое качество.

Мой дорогой, ты выслушал эти слова, если у тебя есть ум – поймешь. Не будь таким хитрым и лукавым.

Озорство и шалость

Это также одно из нехороших качеств. Озорной ребенок своими шалостями может доставлять неприятности не только себе, но и другим детям. Например, желая рассмешить ребят, он может кривляться, что-то изображать, или болтать то, что ему вздумается. Дорогое дитя, если ты прославишься как озорной мальчишка, тебя никто не будет любить. Ведь другие дети могут пожаловаться на тебя твоим родителям или наставнику, что ты проказничаешь, смешишь их и мешаешь им заниматься на уроках. А если из-за этого тебя накажут родители, отругает учитель, как ты все это стерпишь?! В школе тебя не будут любить твои товарищи, да и на улице они будут тыкать в тебя пальцем и говорить, что это тот самый мальчишка, который мешает им заниматься на уроках. И тебе будет стыдно. Ученики не должны заниматься подобными делами, берегись этого.

Сквернословие

То есть употребление нехороших слов. Нужно строго следить за детьми, чтобы они не приучались этой плохой привычке. Никогда не говори нехороших и неприличных слов школьным товарищам, а также другим людям, ведь это считается большим грехом. Не обижай и не оскорбляй своих приятелей. По дороге в школу,

откинув в сторону свои учебники, не озоруй и не балуйся с другими детьми. На уроках в школе такое поведение считается особенно зазорным.

Воровство

Это также одно из самых недостойных деяний. В нашей вере воровство – большой грех и недопустимый поступок. Человек, привыкший воровать, все равно однажды попадется, его посадят в тюрьму или отправят на каторгу в Сибирь. Не вздумай промышлять такими нехорошими делами. В школе никогда не бери без разрешения чужое перо или чью-то тетрадку. Даже ради шутки не бери чужие вещи, никогда не прячь их для забавы. В противном случае все твои товарищи отвернутся от тебя, никто не захочет быть тебе другом. Если в людской молве ты хоть раз прослывешь как воришка, тебе будет очень обидно. Ну а если все же пристрастишься к воровству, сначала ты украдешь чужое перо, затем чей-то платочек, а когда-нибудь ты решишься своровать и чужого коня. В конце концов тебя поймают и отправят в Сибирь. Воровство очень низкое деяние, берегись этого, не вздумай брать чужую вещь, если даже она будет размером с пылинку.

Болтливость

Или неумение хранить тайны. Такой человек увидев или услышав что-то сокровенное, тут же бежит рассказывать об этом другим. Это нехорошее качество. Особенно это бывает некрасиво, если человека попросят держать что-то в тайне, а он не прислушается и расскажет об этом каждому. В этих делах нужно

быть очень осторожным. Если люди узнают, что ты чрезмерно болтлив и не умеешь хранить тайны, тебе никто не будет доверять своих секретов. Твои товарищи будут умолкать и прекращать свою беседу тут же, как только ты начнешь приближаться к ним. Ты потеряешь уважение и внимание окружающих людей, которые не захотят принимать тебя в свое общество, зная о твоем неумении хранить секреты.

Унижение и оскорбление

Это также одно из порицаемых деяний. Унижение и оскорбление человека, будь он стар или молод, противоречит человеческой природе и нормам морали. Никто не заслуживает унижений и оскорблений. Никогда не унижай, не высмеивай, не говори оскорбительных слов никому, пусть этот человек будет младше тебя или бедным, или нищим попрошайкой. Кроме того, не высмеивай человека, у которого есть физические недостатки, не обзывай его «рябой», «хромой», «глухой» или другими обидными словами. Ведь это очень безнравственно и некрасиво. Если будешь таким, никто не будет к тебе благосклонен. Будь добродушен и снисходителен ко всем: к богатому или бедному, к старшему или младшему. Старайся всегда быть вежливым и милосердным.

Мстительность

Или желание мести и воздаяния. Это также одно из негативных свойств характера. Если кто-нибудь обидит тебя колким словом или сделает что-то неприятное, а ты, затаив в душе обиду, захочешь отомстить и нанести ему вред – знай, что такое поведение будет

неприемлемым для человека. Старайся делать как можно больше добрых дел тому, кто причинил тебе обиду. Мстить людям, сводить с кем-то счеты – немужское занятие, которое недостойно мусульманина. Не совершай безнравственных поступков, береги свое имя, не прослывь злым и невоспитанным.

Верность

Верность – признак истинного мусульманина. Быть верным в своих делах и речах – очень благородное и похвальное качество. Человек, честный в своих словах и поступках, всегда уважаем в обществе. Такому человеку нет цены. Если верность можно было бы взвесить золотниками[205], то за каждый давали бы одну золотую монету.

Мой дорогой, я рассказал тебе об этом похвальном качестве, а теперь постарайся воспитать его у себя. Ведь даже в самом слове “верность” есть какая-то особенность. Верность противоположна двум другим плохим качествам: лжи и воровству.

Преданность

Другими словами верность своим обещаниям. Это также признак совершенного человека и истинного мусульманина. Преданность – одно из добродетельных качеств. Никто не захочет дружить с человеком, который непоследователен в своих словах и поступках. Нужно стремиться быть верным и преданным. И каждый будет видеть в тебе товарища. Старайся совершать как можно больше добрых дел для своих друзей и близких. Благонадежный

[205] Старая мера веса.

человек всегда будет уважаем и почитаем в обществе. Сможешь ли ты называться человеком, если не воспитаешь в себе эти прекрасные качества?! Если ты разумный человек, то должен отличать белое от черного, доброе от плохого. У тебя достаточно ума, чтобы увидеть разницу. Не будешь ведь ты с возрастом становиться все глупее!

Благодарность

Благодарность – одно из прекрасных качеств, которое дает человеку ощущение счастья и покоя. Благодарность значит быть признательным за все, что даровал Всевышний: еду, питье, одежду и все остальное. Благодарный человек, не испытывая лишних трудностей и волнений, не будет гореть желанием обогащения, а проживет свою дорогую жизнь в счастье и спокойствии. Про неблагодарного человека говорят, что он алчный и ненасытный, а быть жадным – недостойно мусульманской веры. Умей быть благодарным даже малому, ведь если ты и будешь недоволен тем, что имеешь, все равно не получишь большего, чем предопределил тебе Всевышний. Благодарность – великое богатство. Однако следует иметь ввиду, что приветствуется получать знания, обучаться ремеслу, вести честную торговлю для того, чтобы накопить благосостояние и в дальнейшем приносить пользу обществу. Обогащение лишь с целью накопительства неприемлемо и осуждаемо. Ведь даже все земные богатства не насытят алчного человека.

Дружба с благородными людьми

Иными словами общение с добрыми людьми и избегание злонравных и жестоких. Благочестивое и похвальное качество. Поскольку человек, общаясь с умными и воспитанными людьми, часто бывая в их обществе, сам начинает приобретать их черты характера и манеры поведения. Окружение человека влияет на формирование его нравственности. Отсюда следует, что если твои товарищи необразованны и невоспитанны, то ты и сам станешь таким же как они. Берегись оказаться в обществе плохих людей. Со временем дружба с ними повлияет на тебя, ты оступишься и окажешься на пути безнравственности.

Поспешность и торопливость

Торопливость, совершение необдуманных поступков не одобряется мусульманской верой. Торопливость – качество лукавого. В каждом вопросе нужна осторожность и обдуманность, и в каждом деле необходима кропотливость и неспешность. Если произносишь речь – говори без спешки, если делаешь работу – не торопись. Если нужно будет о чем-то спросить, не спеши. Сначала хорошо обдумай свой вопрос, который ты хочешь задать. Подумай, будет ли он к месту или нет. Спрашивай то, что тебе действительно нужно и интересно. Не имей такой привычки, спрашивать что бы ни было при встрече с умным и образованным человеком. Сказанное слово не воротишь. Не к месту задавать вопросы бессмысленно и некрасиво, ты можешь оплошать и опозориться. Человек приобретает знания не только за чтением книг, но и общаясь с умными людьми. Если вдруг тебе будет непонятен какой-нибудь

вопрос, не возбраняется задать его повторно. Не спеши отвечать на вопрос другого, если ты до конца не расслышал или не понял его.

Возражение

То есть прекословие и возражение родителям и учителям, не прислушиваясь к их словам и наставлениям. Это очень некрасивая черта характера. Человек не может совершать лишь то, что ему захочется. Если твои родители порядочные люди, они никогда не будут учить тебя плохому. Какими бы они не были грозными и строгими, они ведь не скажут тебе: воруй, совершай плохие деяния. Ну а если окажется так, что родители не совсем добропорядочные люди, слушай наставления своего учителя. Он никогда не посоветует тебе плохого. Это как раз тот случай, когда говорят, что долг перед учителем выше, чем долг перед родителями.

Чистоплотность и аккуратность

Чистоплотность одно из качеств, которому наша вера обязывает уделять должное внимание. Всегда нужно быть чистым и опрятным. Чистота всегда похвальна. Она способствует здоровому человеческому нраву. Качество, противоположное чистоте – неряшливость, то есть несоблюдение правил гигиены и невнимательное отношение к опрятности своей одежды. Старая одежда – это не порок, однако большой недостаток – неаккуратность и неряшливость.

Ведь каждый человек умиляется при виде чистого, опрятно одетого ребенка. И напротив, грязная одежда ребенка, неприятные запахи вызывают у людей неприязнь и брезгливость. Тебе и самому

не понравится обросший, растрепанный, сопливый ребенок с неподстриженными ногтями и в грязной одежде.

Если ты заметишь у человека какую-то плохую черту характера, то сделай для себя выводы, и постарайся, чтобы это качество не проявилось у тебя самого. В противном случае, ты будешь вызывать насмешки и упреки окружающих. Человек, безусловно, должен иметь чистый и опрятный внешний вид, но и свой нрав ему необходимо держать в чистоте и порядке. Ведь Всевышний смотрит на душу, а не на одежду. Поэтому старайся держать в безупречности то, что привлекает взор Всевышнего.

Чтобы вызвать милость Всевышнего, береги свой нрав. А чтобы понравиться людям, будь внимателен к своему внешнему виду...

Щедрость

Щедрость – одно из лучших моральных качеств. Она заключается в способности бескорыстно делиться своими благами с другими людьми, оказывать им помощь не против своей воли, а с охотностью и по своему собственному желанию. Но если ты дашь кому-то деньги на покупку вина, это уже не щедрость, напротив, помогая совершать злодеяние другому, ты сам становишься грешником.

Не растрачивать напрасно свое благосостояние, которое даровал тебе Всевышний, быть щедрым к своим родным и друзьям, насколько позволяет тебе твое великодушие, – одна из заповедей в мусульманской вере. Дарить подарки, быть гостеприимным, уважать своих близких – это все предписания ислама, похвальные и благородные занятия.

Жадность

Жадность это качество, когда человек не хочет расставаться со своими благами, не желает помочь другому, при этом имея все возможности для оказания помощи. Жадность бывает от недостатка нравственности. Она не одобряется в мусульманской вере. Если будешь жадным, у тебя не будет друзей, а также не найдется человека, который захотел бы за тебя помолиться. От щедрости богатство не убудет, а от жадности благосостояние не приумножится.

Благодеяние и милость

Оказание помощи другим, милостивое отношение к окружающим – одно из главных предписаний в мусульманской религии, похвальное моральное качество. Если кто-то обратится к тебе за помощью с каким-нибудь вопросом, с которым он сам не может справиться, сделай для этого человека все, что в твоих силах. При этом не нужно смотреть на его веру, пусть он будет мусульманином или другой веры, выполни его просьбу, окажи ему милость. Сделаешь ли ты для него какую-нибудь работу своими руками, либо поможешь деньгами или словами – все это будет считаться благородным делом в нашей вере.

Если ты совершишь благодеяние для кого-нибудь сегодня, то настанет день, когда ты сам будешь нуждаться в чьей-то милости, и найдутся люди, которые захотят помочь тебе самому. А если ты откажешь кому-то в его просьбе, то в трудные для тебя дни также не найдутся люди, готовые вызваться к тебе на помощь. Если в школе кто-то из твоих товарищей будет нуждаться в поддержке, протяни ему руку помощи, сделай для него все возможное. Не рассуждай так,

что он бедный, а я сын богача, ведь этот мир очень изменчив. В течение четырех-пяти лет богатый может стать бедняком, а бедный – разбогатеть. Если ты и не нуждаешься в помощи сегодня, она может понадобиться тебе завтра.

Если кто-то совершит для тебя доброе дело, не забывай об этом до конца своей жизни. В этом заключается истинное мусульманство. Не говори о нуждающемся, что он стар или молод, будь милостивым к каждому. Если люди скажут тебе: «Спасибо, не болей, пусть твои руки-ноги всегда будут в здравии!» – этого будет достаточно.

Доброжелательность

Проявлять радушие и любезность к другим людям, быть вежливым и приветливым при общении с ними – одно из благочестивых моральных качеств. Старайся никогда не говорить людям обидных и колких слов. Не обижай человека ни своими словами, ни своими делами. Ведь если кто-то оскорбит тебя, ты сам на всю жизнь затаишь обиду. При разговоре с людьми нельзя громко кричать, словно оглушая их по голове тяжелым предметом. Это не согласуется с манерами мусульманина. Такое поведение обычно бывает вызвано высокомерием и гордыней.

Правила общения

Существуют определенные правила общения: всегда внимательно слушай своего собеседника, если тебе зададут вопрос, отвечай не спеша, пусть каждое твое слово будет понятно для всех остальных, не говори быстро и неразборчиво. Не стоит выражаться длинными фразами и оборотами, сложными для восприятия

собеседника, сперва всегда хорошо продумай свою речь, и только потом излагай свои мысли кратко и доходчиво.

Никогда не говори слов, не относящихся к теме разговора или вызывающих смех окружающих, – это некрасиво. Люди могут подумать: какой ты глупый. За разговором будь внимателен к словам остальных, не начинай говорить, перебив и не дослушав собеседника. Если будешь себя так вести, никто не будет прислушиваться к твоим словам.

Вежливость и уважение

Это те самые качества, которыми должны обладать и старшие, и младшие. С самых малых лет следует воспитывать у ребенка эти черты характера. Всегда с уважением и почтением относись к старшим, при встрече с людьми будь вежлив. Если скажут садись, с уважением к нормам приличия сядь, если начнешь разговор, говори вежливо, не размахивай руками, не показывай пальцем, не трогай свой нос и рот, не чешись и не вертись, это будет выглядеть очень некрасиво. Сиди так смирно, как при чтении намаза. Будь благовоспитанным, чтобы твои манеры всегда вызывали у людей похвалу и одобрение.

Честь

Это также положительное моральное качество, которое должно быть свойственно каждому человеку. Особенно необходимо уделять должное внимание привитию этого понятия подрастающим детям. Каждый человек должен беречь свою честь, чтобы не запятнать свое доброе имя плохими делами и поступками.

Особенно это качество пригодится тебе, когда ты повзрослеешь и станешь ученым или муллой. Ведь если человек, занимающий высокое положение в обществе, не будет вести себя достойно и оберегать свою честь от совершения безнравственных деяний, он очень быстро потеряет уважение в глазах окружающих людей.

С самого раннего возраста береги себя от постыдных поступков. Чему научишься, с тем и проживешь. Будь то хорошая привычка или плохая, если пристрастишься к ней, то затем она будет сопровождать тебя до самой старости. Свою честь оберегай словно свою душу, не вздумай совершать недостойных деяний сам, а также не стань поводом для совершения плохих поступков другими.

Уважение родных

Это также одно из похвальных моральных качеств. Человек должен уважать своих родных, не сплетничать за их спинами, жить в мире и согласии со своими братьями и сестрами, а также со всеми остальными родственниками. Если у твоих родных случилось какое-нибудь радостное событие, ты радуйся вместе с ними, не испытывай зависть, а если вдруг их постигнет беда, постарайся сделать все возможное, чтобы помочь им.

Беседуя с родными, а также с другими единоверцами, никогда не кричи, говори тихо и спокойно, и у тебя всегда будет много друзей. Если случится так, что после долгих дружественных отношений у тебя с кем-то из родных возникнут разногласия, не стоит забывать о добрых делах, которые были оказаны вами друг другу прежде.

Всегда помни о благодеяниях, совершенных для тебя кем-то другим, постарайся и сам сделать для этого человека приятное. Поддаваясь своему ребячеству, никому не говори обидных слов. Если вдруг узнаешь, что между двумя родственниками или друзьями испортились отношения, постарайся примирить их, это считается очень святым и благочестивым делом.

Сплетни

Вести пересуды за спиной человека запрещено и строго осуждаемо в мусульманской религии, это одна из низких черт характера. Сплетничество запретно в каждой вере, береги свой язык от этого. Ведь если чужие сплетни дойдут до самого человека, для него это будет очень унизительно, он может рассердиться и обидеться. Именно поэтому это запретно и неправильно. Даже в том случае, если он и не узнает об этих разговорах, все равно это безнравственно и нечеловечно. Кроме того, прознав о твоих судачествах, этот человек, возможно, захочет отомстить тебе и сделает что-то плохое. Поэтому никогда не участвуй в сплетнях, и даже не допускай мысли об этом, а также не слушай чужие пересуды – ведь это все запишется в грехи как сплетничество.

Высокомерие и гордыня

Высокомерие, надменность, хвастовство – это все осуждаемые моральные качества, ни в одной вере не восхваляется и не одобряется гордыня. Даже имея превосходство над другими людьми в образованности, учености и достатке, стоит быть скромным. Если ты и будешь в чем-то превосходить других, но вести себя при этом

кротко и сдержанно, все равно получишь высокую оценку окружающих.

Много скромных людей достигло высших положений в обществе. А высокомерные и горделивые стали жалкими и несчастными. Гордыня очень плохое качество, оно – от дьявола. С самых малых лет будь скромным. Скромный человек всегда приятен в общении, и никто не любит гордых и хвастливых...

Наставление

Мой дорогой ребенок! Если даже ты прочитал и понял все что было сказано выше, я все же еще раз повторюсь. Сейчас ты еще мал. Ты подрастешь, станешь взрослым. На тебя возложится много обязательств. Если будешь беспутным, то погрязнешь в грехах. Поэтому с самых ранних лет встань на путь нравственности.

...Всегда будь благодарен Всевышнему. Так приумножатся твои блага. Если что-то хочешь сказать, сперва хорошо подумай. Сказанное не воротишь. Ведь слово как выпущенная из лука стрела. Также нельзя вернуть испытания, посланные Всевышним. Если случится беда, нужно быть смиренным и терпеливым. В жизни будь предусмотрителен и осторожен, чтобы тебя миновали лишние неприятности. Прожитая жизнь безвозвратна. Хорошо помни об этом. Не трать свое драгоценное время зря...

По возможности не имей долгов. Если заработаешь, будь сыт, а если нет – то лучше остаться голодным... Никогда не обманывай. Если кто-нибудь скажет тебе что-то неприятное, не горячись, иначе ты быстро потеряешь уважение окружающих. Всегда оставайся верным своим обещаниям, держись подальше от предательства, так ты всегда будешь любим и уважаем в обществе.

Если хочешь иметь доброе имя, никому не говори обидных и колких слов. Даже имея небольшое состояние, будь щедрым, так к тебе возрастет уважение людей. Никогда не отчитывай человека за его провинности прилюдно, если захочешь дать ему какое-либо наставление, сделай это наедине. Не заставляй человека краснеть, озвучивая его недостатки перед всеми людьми. Другие также не будут смущать и стыдить тебя...

Будь благодарен даже малому. Благодарность – великое богатство. Неблагодарного человека не насытят все земные блага. Твое состояние не преумножится от твоего недовольства. И днем, и ночью бойся Всевышнего. И он одарит тебя неожиданными радостями.

Будь милосердным, относись с уважением к старшим, не будь гордым. Никто не любит высокомерных и горделивых. Не кичись своим богатством, оно ненадежно. Богатство утром прибудет, вечером убудет. Не гордись своей красотой. Она подобно цветку, который утром может расцвести, а вечером –завясть. Не бахвалься своими знаниями, есть ученые, намного умнее тебя...

Всегда старайся быть в обществе воспитанных людей, внимательно выслушивай их наставления. Пусть эти люди будут старше или младше тебя, делай для себя выводы. Общайся с учеными и мудрецами, если они и не будут поучать тебя, все равно их образованность окажет на тебя хорошее влияние. Ты стоишь в лавке с благовониями, если ты ничего и не купишь, все равно насладишься прекрасными ароматами. А общение с невежами словно постоять в кузнице: тебя обожгут и засыпят искры – так повлияет на тебя знакомство с глупыми людьми.

Можешь стать ученым, священником, купцом, ремесленником... Кем бы ты не стал, будь всегда скромным. Если

кто-то скажет тебе о твоих недостатках наедине, будь ему благодарен. Он хочет показать тебе верную дорогу, вывести из мрака в свет. Дорожи человеком, желающим наставить тебя на верный путь. Не завидуй чужому богатству. Завистливый человек лишится возможности увидеть блага рая. Не совершай поступки, запрещенные в нашей вере. Всегда будь вежлив и приветлив.

Не изводи себя тоской и грустными мыслями... Если на кого-то сильно обидешься, перетерпи обиду, не вздумай мстить. Сначала успокойся, и только потом приступай к своим делам. Умение прощать обиду – качество правителей. Не будь чересчур обидчивым.

Никогда не ходи туда, куда тебя не приглашали. Это унизительно. Если при разговоре тебя не будут слушать, молчи, если даже твои слова дороже золота. Говори только тогда, когда увидишь понимание и одобрение.

Ничего не проси у своего врага или бедняка, этим ты унизишь себя. Что бы ты не желал, проси у Всевышнего... Все свои дела доверяй ему. Пусть он никого не отлучит от своей милости. Не надейся на свое богатство: оно утром придет, вечером уйдет. Ты сам, твое благосостояние – все в руках Всевышнего. Никто никогда не сможет избежать его испытаний. Что бы не случилось в твоей жизни, будь смиренным и терпеливым. Всевышний никогда не желает тебе зла. Все в его собственности: захочет – даст, захочет – заберет.

Даже в свои беззаботные и радостные дни, никогда не забывай того, кто оказал тебе помощь в трудные времена. Ты и сам окажи поддержку этому человеку, когда его самого постигнет беда. Никогда не скупись делать людям добро. Если окажешь кому-то содействие, Всевышний сам станет тебе помощником. Увидев твою помощь другим, он повысит к тебе уважение окружающих.

Если придет гость, накрой на стол, поставь все свои угощения. За это ты сам станешь гостем в раю. Будь с гостем приветлив и гостеприимен. И для тебя откроются врата рая. Гостеприимный человек будет удостоен милости Всевышнего...

Прислушайся к этим благоразумным словам... Присмотрись к ним, дитя, будь добропорядочным, в столь короткой жизни не попадись в сети безнравственности.

Конец.

Kayum Nasyri

The Book of Upbringing

The Book of Upbringing

Upbringing touches aspects concerning not only cares about sustenance and growth of children. It deals with their perfection in actions and deed; it is also education, schooling of a child, and formation of those human qualities that would differ him/her from other human beings. At last, the goal of upbringing is to impart honesty and dignity in child's personality. Every parable, teaching and moral, every word of this composition serves to goals of upbringing. That is the reason why we decided to give the title 'The Book of Upbringing' for this work.

Teaching 1. One wise man taught: 'Dear children, listen to me! You should not rely on worldly goods and wealth. Study the craft. Gold and silver are dangerous both to a traveler and to a host in his house as they can be stolen by a thief or by fire. Craft is a credible wealth as a deepest river. A skilled craftsman will not face hardships even if he looses all his wealth. So, my son, learn crafts, educate yourself, and acquire knowledge'.

Teaching 2. Once someone complained to the wisest old man: 'One man insulted me. He told people about my vicious acts'. The wise old man answered: 'Tell people about his good acts, let him be ashamed'. This is one of my teachings, my son. If someone offends you, do the contrary – praise him. In case he is a reasonable man, he will immediately come round and feel ashamed.

Teaching 3. One padishah had several sons. One of them was weak and undersized. Others were strong and tall. Father treated the weak child with scorn and humiliation. However, this son varied greatly from his brothers with his savvy mind and intelligence. Once he asked his parent:

'My father, isn't an undersized smart man better than a tall fool? Value of a thing cannot always be measured by its size. A bath stone is very big, but the whole cart costs just a single coin. A pearl is so small, but even for a small pack you have to pay ten coins'. Padishah and his entourage started laughing and praised him for such a wit. Remember, my son, knowledge and intelligence are not measured by appearance and height.

Teaching 5. Once a wise man Lukman was asked: 'Who taught you wisdom?' The wisest man answered: 'Blind people, who walk on the road, don't know where their foot steps.' My son, think about these words. Blind people don't see their way, and it makes them stumble and even fall. That is how an ignorant man like being in darkness doesn't follow his words, starts the talk in a wrong moment, and doesn't think about consequences. That is how the wise man Lukman wanted to say that he reached wisdom observing behavior of fool people.

Teaching 6. One respected man decided to send his son to a mentor in order to give him education and upbringing. He asked him: 'Oh, the most superior teacher, give knowledge and upbringing to this child, let him become clever and educated'. For a period of time the teacher fostered and educated the boy trying to give him bases of knowledge. However he had to admit that all his efforts had been for nothing. Then the mentor sent the boy back to his father noticing: 'The child is in such a way unable to get knowledge that I started to feel myself stupid trying to educate him'.

Teaching 7. During a sea trip one padishah saw a young man who had never been on the ship before and was extremely afraid of water. All efforts to calm him down were useless: he was trembling and constantly crying. Padishah got very upset. There was a wise man in the retinue who witnessed the situation. He said: 'My Ruler, I know one trick. If you let me do it, I will calm down the boy'. 'Do as you know', – Padishah said.

The wise man ordered to tie the young man and to throw him overboard. They dipped him in the water twice and took back on board. After the boy had experienced the fear before death he set very quite. Padishah got surprised by it. ‘What’s your trick?’ – he asked the wise man. The answer was the following: ‘This young man had never been in the sea before, he hadn’t known how people drown, and that’s why he didn’t get joy from a safe sailing. Everyday life is just the same, my son, a man starts to value his health and welfare only when destiny faces him with serious ordeals.

Teaching 8. The son of one padishah inherited huge wealth. He was very generous and magnamious. He didn’t stint his wealth and gave it to everyone who served him. Once one of the closest advisers of padishah decided carelessly to warn him: ‘Oh, the prince, all this wealth had been saved up due to diligence of former rulers. May be you should not be so prodigal and you’d better keep it for the future?’ However, the prince didn’t appreciate this advice. ‘Wealth is given to me by Supreme Creator. I will eat and drink and give my goodness to people. What should I save it for?’ – he answered. As it follows from this, you should not, my son, behave greedy as well.

Teaching 9. There lived two brothers. One of them served the padishah and was rich. The second one, on the contrary, was poor, working hard for his living. Once a prosperous relative asked his brother: ‘Why don’t you go to serve the padishah? It would rescue you from poverty and from your hard work’. The brother answered: ‘And why don’t you live by your own labour? It would rescue you from shame and humiliation that you suffer at your service. Wise man said that it’s better to sit at home and have your own piece of bread than to serve somebody in a gold-embroidered belt’... Thus, even a penny earned by your own work is more expensive than thousand pennies that you got easily by someone’s help.

Teaching 10. There was a Counsil of wise men in the palace of Nushirvana. A vizier Bozarzhumkhur was among them. He set quite and kept silence. They asked him: ‘Why don’t you take part in our talk? We would like to listen to your opinion’. The wise man answered: ‘Viziers are like healers, they don’t give medicine to a healthy man. I see that your thoughts are reasonable, so there’s no need for my interference’.

My son, here’s the lesson for you: even wise men don’t interfere the conversation without a necessity. It is rude to interrupt the conversation partner. So if you want to say something, first wait when your partner finishes to talk.

Teaching 11. Alexander Makedonsky was asked: ‘How did you manage to conquer East and West? Former leaders didn’t stint their army and wealth for it but couldn’t achieve your victory’. Alexander Makedonsky answered: ‘I gained all my successes thanks to the help of the Almighty. I conquered countries but I had never offended the conquered people. And I talk about former rulers with good words only’.

My son, look, how godly a man can be. Kindness and meekness conquer countries. Always be kind and benevolent. You shouldn’t talk badly even of your enemies.

Teaching 12. One of wise men asked padishah: ‘What can you say about this dervish? People talk badly of him’. Padishah answered: ‘There’s nothing disreputable in his appearance. And you can’t see if there’s something hidden behind his soul. I can not make judgements about things I don’t see’.

Oh, my son, it is wrong to blame a person basing only on your own speculations. It is immoral. Avoid snap judgements.

Teaching 13. Sheikh Saadi said: ‘I saw Gabdelkadyr Gilyani in Mekka. Leaning his head to Kaaba, he read tearfully: ‘Oh, Almighty, please, forgive me! And if you decide that I deserve a punishment of hell,

banish me blind on a Judgement day from the grave, so that I couldn't see myself dishonoured in front of sinless'. Oh, my son, you feel shame of people's eyes in this world having done such a small misconduct. And where can you hide from universal shame when all your misdeeds and faults will become known to saints and prophets? Let it be a lesson for you: don't do such deeds that will make you feel shame in the other world. If such a holy man as Gabdelkadyr Gilyani is afraid of a Judgement day, so what should you and I expect? We should always stay righteous and pious.

Teaching 14. Once one of the saints saw a nightdream where padishah appeared to be in paradise and an old dervish in torments of hell. The saint asked: 'How did it happen that padishah was honored to be in paradise and why did the old man deserve the punishment? As we consider, it should be the opposite'. He received such an answer: 'Padishah was rewarded by goods of paradise for his love and condescension to poor people. As for the dervish, he ended up in hell because of his desire to be closer to the palace of padishah'.

Teaching 15. In province of China robbers attacked a trade caravan and stole enormous wealth. Merchants were deeply disappointed by the misfortune. They prayed to Almighty for help. But it didn't work. There was a wise man Lukman in the caravan. One of the merchants asked him: 'Oh, the wisest man, talk to these robbers with your clever speeches. May be they will listen to you and return us robbed things'. Lukman replied: 'Wise words will not touch them. No matter how hard you try, it's impossible to hammer in nails into stones. My exhortations can not influence their blacken souls'.

Teaching 16. Lukman was asked: 'Who taught you morality?' The wise man answered: 'Observing rudeness of ignorant people, I

understood foreignness of their behavior. I fostered morality and nobility in myself by not doing such actions'.

Oh, my son, look: there is so much wisdom and morality for a clever child all around. Do your best to benefit from it.

Teaching 17. They say that one seeker had had a big dinner in the evening and prayed all night to God. One wise man commented on the story: 'It would be much better if he had eaten just a bit in the evening and had gone to sleep'.

Oh, my son, gluttony or intemperance in eating is opposite to human mind.

Teaching 18. Sheikh Saadi told such a story: 'Once during our trip I woke up in the middle of the night from the noise: one of my companions was reading poems and singing songs very loudly. I was surprised and asked him: 'What does it mean?' The companion replied: 'I am observing nightingales: flying from twig to twig they burst into sonorous singing. I can hear wild animals in mountains. I started to think: isn't it a sin to sleep while all animals and birds are singing their prays not shutting up even for a moment?'

Teaching 19. For years there lived a righteous hermit in one forest who ate only leaves and herbals. Once padishah of these lands decided to go to the forest to visit him. 'Oh, honorable man, – padishah said to him, – if you want, you can live in the city. I would organise everything for you, so you could pray in quietness and stillness. It would be useful for us as well: trying to improve our mores, we would take an example from you and follow your blessings'. But the hermit didn't accept padishah's proposal. Nobles of padishah gave an advice to invite the hermit to the city for few days. So he might enjoy it and stay living the city. The hermit was taken to the city and accomodated in one of palaces. He was given such a cozy room that even the dead would be admired. They gave him a

beautiful young girl and a handsome boy to serve him. There hasn't gone too much time, but our hermit became addicted to delicious dishes, started to eat only the most tasteful fruits, to wear expensive clothes and to look at the beautiful slave girl. Once padishah decided to visit the saint hermit. And what did he see? There was not asceticism any more, his hands were white, face blushed and he became fatter. Recent hermit set falling on silk pillows, a beautiful slave girl served him, and a handsome boy stood at his headboard with a fan fan. Padishah became surprised and told: 'I treated both wise men and hermits with equal respect'. One of viziers replied: ' Oh, my padishah, don't stint gold or any other goods for scientists, so that other people would be attracted to knowledge. As for hermits, let them stay recluses, luxury is not their fate'.

Teaching 20. Egyptian Emir had two sons. One of them devoted his life to getting knowledge, while the other – to saving up wealth. The first one became a scientist, the second one – a minister of finances. The rich looked down at his academic relative, and once he told him: 'I became a sultan already, and as for you, you are still at the same place'. 'Oh, my brother, I got a heritage of a prophet, and you – a heritage of Pharaoh', – answered wise relative in defense of knowledge.

Oh, my son, remember: a man should be discreet and grateful. And knowledge is, by no means, a heritage of a prophet.

Teaching 21. One Persian Tsar sent his best healer to serve the prophet to Arabia. The healer had been living in Arabian area for many years. For all this time not a single person came to him to ask for healing. So being in despair he decided to complaint to the prophet: 'I have been living here for a long time. No one needed my help: no one even paid attention to me. The prophet answered: 'People in this area never eat until they get hungry, they put away their hand from the dish before they feel full, so they never saturate fill'. 'So that's why there are no illnesses

here!' – exclaimed the healer, worshipped at prophet's feet and went away.

Oh, my son, have you understood the meaning of this parable? Never eat plenty, so you will always be healthy. Teach to settle for less in this life.

Teaching 22. One man gave pledges many times in his life but every time he broke them. Once he decided to complaint to the wisest old man: 'I can't keep my promises'. The wise man answered: 'I think the problem is the following: you don't know the measure and you got used to eat a lot. It is very hard to conquer your own desires. But if you can't tame them in the future, they will easily rein you'.

So, my son, the more you support your endless desires, the stronger they will lead you to destruction. The real strong man is the one who can foster his will.

Teaching 23. One dervish was so poor that he lived starving and wore old mended clothes. His friend told him: 'There is a man in this city who always helps poor people. If he knew about your situation, he would help you'. 'Don't fuss, – the dervish said, – it's better to die in poverty than to lend a hand for help'.

Teaching 24. Once two dervishes from the province Khorasan set off to a far voyage. One of them was very weak, he fasted all the time and ate just once in two days. The other, on the contrary, was strong and stout and ate three times a day. In one city on their way dervishes were caught as spies and were put to a prison in order to judge them in the court. However, it was figured out in two weeks that they were not guilty. It was ordered to let them go. When the doors of prison were opened, everyone saw that the healthy traveller died, and the weak and feeble was alive. Everyone wondered. One of the judges explained: 'It would be surprising, if things happened in another way. The one who got used to eat a lot

couldn't stand long-lasting hunger, it killed him. The second one could live without food for a long time, was patient, and it saved him life'. Oh, my son, a man treating his desires too much is unable to resist life difficulties and ordeals.

Teaching 25. One wise man trying to disaccustom his son from excessive gluttony taught him: 'Oh, my son, don't eat too much, intemperance in eating attracts illnesses'. His son replied: 'Father, it's hunger that kills people. People usually say that someone died from hunger, but I have never heard that someone died from abundance of food'. Father answered: 'Anyway, son, you should be moderate in food. Even if oversupply of food doesn't kill, there's nothing good in it. Insatiability itself is a reckless waste of money, so it is a big sin'.

Oh, my son, let this parable teach you one more lesson. Try to clarify every word of this book.

Teaching 26. One poor man found himself in a deep need. His friend advised him: 'There is one rich man, if he knew your poor state, he would probably help you'. The poor man said: 'May be, you are right. But I don't know him'. 'Let's go together, I will show him to you', – proposed the man. So they went to the house of the rich man. There was a man sitting in the yard of his house. He looked very disappointed. The poor man decided that there were people who needed help more than he did, he turned and went back home.

Teaching 27. Once the prophet Musa saw a poor man. He was so poor that he even didn't have clothes, and to escape people's eyes he laid digged into the sand. He saw the prophet and asked him: 'Oh, Musa! Pray for me. Let the Almighty send me welfare. I can't stand it anymore'. The prophet listened to him and prayed for him. Soon the Almighty gave wealth to this poor man. After a while Musa met him again.The prophet saw a noisy crowd around him, and was interested what had happened.

He got an answer: ‘This man got drunk, started a fight and killed a man. He is on his way to be punished now’. The prophet Musa got amazed with wisdom of the Almighty, and regretted that he prayed for the beggar so thoughtlessly.

My son, the Almighty gives wealth to some people, he makes poor the others, but that is his wisdom. You should be meek and grateful in this world.

Teaching 28. Sheikh Saadi told: ‘I have never complained on vagaries of destiny. Once I didn’t have any shoes to wear. I went to the mosque Kufa barefoot and saw there a legless cripple. I praised the Almighty and thanked him, and decided to bear tolerantly my poverty.

My son, let this parable be a lesson for you.

Teaching 29. One fisherman caught a huge fish into his net. But he appeared to be too weak and he couldn’t get it: the fish went off the hook and swam away. Other fishermen that witnessed the situation started to scold and shame the unfortunate: ‘You had such a fish in your net. How bad that you missed such a catch!’ The fisherman sighed and answered: ‘Oh! What to do? It means that it wasn’t destined to me. I am unable to do anything, if its days are not over yet’.

A fisherman will never catch a fish in his net that is not destined to him. It happens so that a miserable and helpless man faces blames and mockery from people.

Teaching 30. One merchant suffered one thousand gold coins loss. He said to his son: ‘We shouldn’t tell people about it’. ‘Let it be as you say, father. But why should we conceal it?’ – asked the son. ‘I don’t want to have two disasters. If the first one is the loss of gold, the second one is glee of neighbors’, – replied his father.

Gloating is a malicious joy when someone is misfortunate. My son, it’s immoral and low to enjoy misfortunes of others, please, beware of it.

Teaching 31. There lived one clever and wise young man. But when he happened to be among wise men and scientists, he always set quite and silently without saying a word. Once his father decided to ask him: 'I am afraid that when people get to know about my knowledge and take me for a scinetist, they will start asking me about things I don't know and I will feel shame'.

My son, the lesson of this parable is the following: never start a conversation if you are not sure that you know everything about it.

Teaching 33. One padishah sent his son to a mentor who started to foster him with diligence. The teacher was very strict and exacting: he punished the boy for any faults and could whip him sometimes. The son of padishah couldn't stand accusations and opressions of the mentor and decided to complaint his father. Padishah was very indignant and ordered to call the teacher. He asked: 'Why are you so severe with our son while you are more gracious and patient with children of common people?' The teacher answered: 'Oh, padishah, heirs of rulers attract more attention by their deeds than children of common people. That's why the son of padishah must know and understand from childhood what evil and injustice is. If evil comes from padishah or his son, then fame about cruelty of such rulers will spread quicky from one country to another where it will generate its followers'.

That is the reason why children of noble parents deserve more strictness than others. You should not indulge them and let them do more while fostering and educating only because they are from rich families.

Teaching 34. Oh, my son, when you will foster and educate children, try to do your best when they are small. As the proverb says, knowledge received in childhood is like an ornament caved on the stone. It is easier to flex the rod while it is thin. When a child is small, you

should teach him different subjects, mathematics as well. Next time I will explain you questions of education more thoroughly.

Teaching 35. One padishah gave his son to a mentor with words: ‘Oh, teacher, I trust my son to you, foster him and give him good education so as you consider necessary’. Padishah started to foster the son of padishah together with other children with equal diligence. However, the son of the ruler couldn’t reach the success of other pupils: he studied much worse than sons of common people. Padishah didn’t like it and he decided to punish the mentor. But the mentor said: ‘Oh, padishah, the education is the same, but abilities are different’.

My son, children of common people can sometimes be much more prompt and smart than children of rich people. That’s why education of the latter demands much more efforts as they are often too spoiled.

Teaching 36. One Arab told his son: ‘They will not ask you on the Judgement day whose son you are, they will ask what actions you did’.

Teaching 37. Sheikh Saadi told: ‘There lived one poor man who didn’t have children. He asked the Almighty: ‘If you gave me a child, I would sell even the last clothes and give money to poor people’. Allah gave him a son. This man became happy and kept his words: he provided poor people with good deeds and kindness. ‘Few years passed, and on the way back from Damask , – Sheikh Saadi continued his story, – I was in that city. I started to enquire about the destiny of this man. They told me that he was in prison. ‘What did they punish him for?’ – I asked. They answered that his son drank wine, killed a man in a fight and ran away from the city. They couldn’t find him and that’s why they took his father into prison instead’.

My son, there are similar stories in our days. There were rich people that had been busy with their trade when their children were small. But they suffered extreme need and deprivation when their children grew up.

Why does it happen? That is because they didn't manage to foster their children properly.

Teaching 38. One wise man said: 'If you do good to your enemy, he will become your friend. But the more you indulge your desires, the more insatieble they will become'.

Teaching 39. A man needs welfare for a quite life, not to suffer need or deprivation but it shouldn't be reduced to greed and saving of material goods. One wise man was asked: 'Who is lucky in a good way and whose happiness is evil?' He answered: 'The one who is pious and discreet, laconic, generous and compassionate is happy kindly. And evil happiness? It is greed, uncontrollability, garrulity and sleevenote, cunning, avidity, callousness and unrighteousness'.

My son, here's a good lesson for you: strive for kind happiness and beware of evil one. Be truly happy. Foster all qualities of good happiness in your personality.

Teaching 40. The Prophet Musa taught Karun: 'The Almighty gifted you – he made you rich. Now do a good deed yourself. But Karun didn't listen to the prophet, and Hell absorbed him with all his goodness. My son, if someone addresses to you with a good teaching, listen to him, and try to follow his advise.

Teaching 41. My son, there are people whose life is meaningless and useless. Some of them save welfare all their life, but don't spend it with use. Others get knowledge but don't activate cognition. My son, try not to appeaer among such people.

Teaching 42. You shouldn't be open with your friend and tell him all your secrets. It can happen so that one day he will become your enemy. Don't do evil to your enemy, he might become your friend one day. Don't forget: you shouldn't trust your friend's friend as well. When

you happen to be between two enemies, choose the words so that you will not feel shame if they then appear to be friends suddenly.

Teaching 43. Talking with a friend, speak in a whisper so a foe couldn't hear you. Beware even talking near the wall, as there can be someone's ears behind it. It is a mistake to follow an advice of the enemy but it is useful to listen to him in order to act in contradiction with his advice.

Teaching 44. The one, who hadn't done good while he had power, will face difficulties in his powerless period.

Teaching 45. Avoid advices of seven people, my son. First of all, beware of the advice of ignoramus as he can lead you to a wrong way basing on his stupidity. Secondly, don't trust advices of an enemy as he can ruin you. Thirdly, beware of envious people, they only want to do harm to your wealth. Fourth, don't ask for an advice a hypocrite: he will agree with you in advance. Fifth, don't consult with a coward person: he is not brave enough to tell the truth. Sixth, don't take advices of stingy people, they have only greed in their mind and they don't have proper thoughts. Seventh, don't even think about taking an advice from an avaricious and greedy person: he can't restrain even his obsession.

Teaching 46. If you hadn't shown hospitality to people, they will not remember you after your death. If you hadn't brought happiness to people being alive, your death won't make people grieve.

Teaching 48. My son, you shouldn't be proud of your health and successes of former days. Life is so short; it's impossible to be always in well-being and good health. So you should take care of your health. There are many tips for keeping health.

Teaching 49. My son, a bad beginning makes a bad ending. If you do only good deeds, you will not meet miseries and punishments.

Teaching 50. My son, an avaricious man is just a guard of his wealth and a keeper for his heirs. He keeps watch his goods and waits for an hour to give it to them. You can see similar teachings in my book ‘Fruits of conversations’ in Arabian language.

Teaching 51. My son, an immoral man should be fostered not just with words and edifications but with good deeds and generous actions. You certainly understand it perfectly yourself.

Teaching 52. My son, avoid ungrateful people. Having done a good deed, don’t recall it. But if someone had done a good service to you, never forget about it and tell about your benefactor to the others.

Teaching 53. My son, doesn’t matter how strong your body is, how young and cheerful your soul is, don’t go to bed without a repentance. A man never knows when death can come.

Teaching 54. My son, a man who doesn’t pay proper attention to his neighbors, will never get respect. The one who decides to deprive his relatives in welfare will not receive joy from his wealth himself. Only well and kind person deserves respect of other people in this life.

Teaching 55. My son, if someone offends you and abuses you with an evil temper, don’t torment yourself thinking about punishment or revenge. Instead judge the offender with prudence and caution. An ability to forgive is the most wonderful human quality.

Teaching 56. The one who is very careful in his pleas needs to be helped most of all. And if you know that someone is in need and probably hopes for your help, don’t wait when he asks you, be the first and lend a helping hand.

Teaching 57. My son, if you do a good deed to someone and will reproach him by it, don’t expect people’e gratitude and Allah’s grace. They know about your noble acts without reminds.

Teaching 58. My son, non-hospitable owner has savoury treats. You should be benevolent and forgiving. A sincere person is attractive in the eyes of others. A man who is trusty in his words and deeds will always arouse people's admiration and respest.

Teaching 59. Honestly earned good will go to good deeds. It will concentrate at his owner's who will never meet need and poverty. And, on the contrary, welfare taken in the unjust way will be spent on unjust deeds. Dishonestly earned wealth will not bring any use. Not staying long at his owner, it will go away from him so fast that he will meet need and deprivation very soon.

Teaching 60. My son, never do harm to a person who had done a good service to you. Never humiliate a man who shared food with you. A malevolent person earns many enemies and dies early. Beware of cruelty.

Teaching 61. A man supporting unrighteous and cruel people is as immoral as they are. However, my son, injustice and cruelty can show themselves not only in conflicts concerning gold but in words, deeds and actions as well.

Teaching 62. To teach a guilty man in public is the same as to hit his head. You will be an offender and enemy in his eyes. He won't listen to your advices, moreover he will conceive evil against you. Therefore you shouldn't show your good manners and goodness where it is not very appropriate.

Teaching 63. My son, talk to your close people not forgetting that they are your relatives but be fair and unbiased with them in business. Never ask for a favor for yourself, even if you are a relative of this person. But don't indulge your relative yourself as well making an exception for him. Relatives are relatives, and business is business. Leniency and pandering in business causes hatred and grudge.

Teaching 64. A wound from an evil tongue is worse and more painful than a wound from a blade. Foul words that came out from a wild tongue hurt much more pain than a knife does. My son, never offend people with careless words. It may seem to you sometimes that your words are usual but they can hurt someone.

Oh, my son, don't be slanderous. The key to well-being is hidden in good manners and kind words. A tender word warms up soul. But if you don't stop and think and hurry up with an answer, you can't avoid a mistake.

Teaching 65. The one who thinks about consequences of his deeds will not know the bitterness of regret. And the one who is always in a hurry will not avoid repentance and destruction.

Teaching 66. My son, before you enter some place, think how you will go out from it. Opening someone's door, think how you will close it. Borrowing money, take care in advance how you will return it. And before starting a new deed, think well if you can lead it to the end.

Teaching 67. A man who became popular for his lie can't deserve people's trust anymore, no matter how true his words are. You lie once and lose people's trust forever.

Teaching 68. When immoral people achieve power and magnitude, then moral people face an ordeal: people no longer appreciate and respect them. My son, avoid malevolent and cruel people. Don't separate with kind and well people. Always be honest and decent.

Teaching 69. My son, a word is like an arrow: once you let it go, it won't come back. First think, then speak. The one who is in a hurry to repent for his small sins, acquires big ones.

Teaching 70. If you are thrifty, then even a small thing can be dear. And, on the contrary, a waster and a spender will not be satisfied with

immense fortune. My son, the person is wise when he takes care of what he posseses and doesn't put off until tomorrow what he can do today.

Teaching 71. Fame and success are reached by diligence and hard-working and not by tall height and long beard – it is temporal and far from grandeur. It is a great folly to find praise for your appearance and physique being immoral and dull-witted. Only knowledge and impeccable manners bring a man true recognition and respect. Showing off on good runners doesn't add you honor. My son, if you want to be an honorable man don't be engaged into such folly deeds.

Teaching 72. Communication with men of science and wise men ennobles soul. Friendship with an educated man is like a visit to a shop with incenses: even if you don't buy anything, you will enjoy wonderful fragrances. And communication with ignorant people is like to stand in a forge: you will get burnt and get filled with sparks – that is how an acquaintance with silly people influences you. My son, try not to articulate faulties of your friend and yours as well if you possess such.

Teaching 73. My son, if you noticed a mistake in someone's words or deeds, don't hurry to point him on it. Probably, he will accept your remark fair but anyway he will keep an offense on you. I faced it many times myself: the more I corrected people, the more I repented it.

Teaching 74. The nature of a man is the following: we are favorable to those who did good to us. And we despise those who offended us. My son, if you can't do good deeds to people, try at least not to do them harm. Be tender, friendly and you will always have many friends.

Teaching 75. My son! You can reach welfare in differnet ways. It doesn't matter what way you've chosen, it should be honest and righteous. The most reliable wealth is the one that you earned by diligent work. Fortune obtained by prohibited ways wil not stay long but sins and responsibility will remain. Use things that you earned justly only to good

deeds. It is much harder to preserve riches than to save them. Many affluent people lost their property as they couldn't preserve it!

Teaching 76. My son, match your expenses with your income. Let your expenses always be smaller than income, so you will never know poverty. And if you save some money, your welfare will strengthen more. But when you become rich, don't forget about the former need when you had said: 'It will be enough for one day'. Be thrifty even when you are rich. The one who takes care about his expenses prudent and reasonable will never be in need.

Teaching 77. If some of your friends or relatives give you for storage their good, keep it as if it was your personal, like you obtained it by your own labor. If you do it fairly, Allah will bless you, and people will treat you like you are a man worthy of trust and respect. But, my son, if it happens so that you will need yourself to give something for storage, in no circumstances entrust a spender, a drunkard or a fan of gambling.

Teaching 78. My son, don't link yourself with debts. Don't deal with lenders, don't borrow money. It humiliates a man. If it happens that you owe somebody, you will become his slave. Don't lend money, especially to your closest friend. If he can't return it on time, you will have to remind him, he can get offended, and it will spoil your relations. Inability to value and appreciate friendship is a destiny of stupid and dull-witted.

Teaching 79. My son! If someone asks you to take his thing for storage, don't take it and don't take the hussle. Storage of the property of another man is a big responsibility that hides three dangers. First, you should take care of someone else's thing like your personal and give it back to the owner safely. You can like this thing, you will decide to leave it to yourself and will tell him that you hadn't taken anything. It can happen so that you will lose this thing and you will find yourself in an akward position before the owner. He will not believe your justifications,

even if you tell him that you lost it, and a misfortune happened. As you can see, my son, storage of someone else's property is a very hard job. But if you agreed, take care of it well and don't take advantage of the trust. And if someone asks you to sell something, give money from selling to the owner at once. But if you can't fulfill this request, you'd better not even take it.

Teaching 80. You will not get lost if you are good in craft, even if you are a slave. My son, any work will provide you well-being if you are a good person yourself. If you have any savings, it is profitable to trade. But it is very hard to trade honestly. But anyway, my son, try to trade honestly. One coin earned fairly is more expensive than ten coins obtained by fraud. While choosing goods for selling, take the best one, it will bring you benefit, and the worst one can find no market and bring losses.

Teaching 81. My son, never get involved into sale and purchase of bread. It is a big sin to buy grain when it costs cheap, and then to store it in order to sell it more expensive in dry and lean year. This is speculation. Besides, my son, in sale and purchase business never deceive and don't give promises that you can't keep. Trade easily and open. And don't agree to trade in partnership, as there are very few fair people in the world, and you can face it in disagreements and conflicts.

Teaching 82. My son, a wise enemy is better than a silly friend. There is no use of a silly person neither in friendship, nor in enmity. Unable and untalented man can't also be a friend. Avoid those who can't do anything and don't know anything but consider themselves very wit and talented. If you have started to do something and you can't lead it to the end, don't ever take it again. Never start work that you can't master.

Teaching 83. My son, the truth is bitter but don't ever lie anyway. If you want to hide the truth from the enemy, don't trust it to a friend as

well. Respect old people, be merciful to younger ones. Avoid silly and untalented people. Don't redo one and the same work twice.

Teaching 84. It is better to stay hungry than to eat bread of an unemployed. Don't trust a man whom you don't know well even if he paid you thousand of signs of attention. Try not to depend on destitute people, it's unfortunate. Beware of debts, if you are someone's borrower, you wil become his slave.

Teaching 85. My son, avoid stolen property. It is the same thing to steal the thing yourself or to buy a thing knowing that it is stolen. So if you get stolen goods, hurry up to give it back to the owner.

Teaching 86. However, my son, avoid people who are externally friendly but are jealous in their soul. Don't believe too much to your friends as well. If someone praises you publicly, think if he might condemn you behind your back? First, always verify a man not to let deceit and betrayal come into your life.

Teaching 87. My son, don't think that you can guide a villian to a true way just by kind and tender words. A reasonable person can't do more harm even to his enemy than an ignorant man does to himself. If, my son, someone praises you publicly and thanks, don't tell 'Thank you for your praise', listen silently. If you want to have many friends, don't be nosey and don't impose yourself – everyone will be kind and friendly to you.

Teaching 88. Don't hope that unfeasible will happen, my son. If you rely on something, match it with your deeds. If you have done a good deed that costs ten pennies, don't expect to get ten pounds for your deed. Don't take work if you don't understand it at all. Do your usual business.

Teaching 89. My son, don't pronounce speeches that can hurt your companion. You will say a word occasionally but it will offend the person. Don't bring sorrow to people.

Teaching 90. My son, never embarrass a man and don't tell about his faults publicly, it is ugly and cruel. When you announce person's faulties in public, it is like to give him an ax head. Would you like it if someone gossips about your sins?

Teaching 91. Don't disappoint people who depend on you: don't offend your wife and servants. If you have to pay them money for their work, don't delay it, give it immediately, try to please them. Don't grab any work in a hurry not to feel repentance and regret later.

Teaching 92. If you want to be respected by people, be open, generous and benevolent. You won't lose your wealth being generous, and probably you will even multiply it. But at the same time avoid to depend on people's help. Don't dress clip from stranger's charity. Enjoy what you have.

Teaching 93. Don't take anything from people, don't be anyone's debtor. If you borrow money from somebody, you will become his slave. Don't deal with fools and ignorant people, they can humiliate and slander you. Don't argue with them and always remember teachings of a wise man Lukman.

Teaching 94. My son, there are many rules concerning food. A man should follow them. Let your food be found honestly and righteously. Wash your hands before and after food, it will be more favorable. Don't hurry to eat food when it's hot. Burning food has less use. And don't smell food, only animals do it. If food is hot, don't blow on it, it's indecent.

Teaching 95. Pray before you eat, and your dishes will be more useful. But you can't sanctify prohibited food. Before you eat, pray loud so to make others remember about this necessity. But when you finish your meal, thank the Almighty in a whisper not to distract others from dishes.

Teaching 96. You should eat food with a right hand and never fill your mouth. Eat with small pieces, so it will be easier digested. Sit at lunch as far as the table is ready, don't make people wait you. After you finished the meals, don't stand up until the table is cleared. And if there are many people at the table, and someone is late, don't make others wait for him.

Teaching 97. Don't twist sitting at the table, look only in front of you. Don't look at other's plates. Never take a dish from the middle of the table, take only the one that is close to you. Eat tidily, and don't drop food. You will feel shame if respectable people sit close to you. Don't lick and don't slurp. Don't bend too close to food. It's ugly.

Teaching 98. If there are respectable people at the table, my son, who are older than you, don't be the first who stretches hands to food, it's ugly. If other people finished eating, you should stop having food as well. Gluttony is embarrassing. It is not worthy a man and can lead to illnesses. Temperance in food, on the contrary, brings use: you will have stronger body, clearer mind and better memory.

Teaching 99. My son, if you gather guests, and there are not many of them, you should eat with them. But if there are plenty of guests – serve them. At the same time, you shouldn't be too insistent serving your quests. Put all your treats with hospitality and welcome. Don't get mad at your wife and servants publicly. Be friendly and open to your guests.

Teaching 100. My son, if you happen to invite guests, you should not call enemies to sit at one table. Find a proper place for everyone. Educated, common and rich people should have their own places.

Teaching 102. Be careful with strangers. There are great differences in morality between people. It's useless to do good deeds fro those who don't appreciate them. But if you do a good deed to a moral man, he will value it a lot. No matter how much kindness you show to an ignorant

man, he will stay displeased and ungrateful. Moreover, if you do a good deed for him, he will not thank you and will say that it is not enough.

Teaching 103. My son, you should be friendly and affable with people. Be kind and polite to anyone. Don't ever differ people for bad and good, Muslim or a man of another religion. The Almighty told the prophet Musa: 'Be tender with Pharaoh'. Respect elder people, and be gracious to younger people. When you learn Arab language, you can read about it in holy books.

Teaching 104. Always keep in touch with relatives and friends, don't break ties with them. Don't visit them too rare, so they can forget you, but don't go to them too often not to make them tired of you. My son, if you make friends – choose only good people, and if you communicate – do it with benevolent only.

Teaching 105. One wise man told his son: 'My child, if you want to have a friend – communicate, be friends, go to visit him, call him yourself to visit you. But avoid five people. First, don't get in touch with a liar. His words are like written on the water, they are not stable and are shaky. He will make closer something that stands far, and will put off something that is close. Second, beware silly and ignorant people. If it seems to you that they help you, in fact they just do you harm. Third, don't deal with a cheapskate, he is insatiable, and he will always rely on you only. Fourth, don't go on one way with a greedy man, he will bring you only disasters. But if you ask him for help, he will dishonor and denigrate you. Fifth, don't communicate with a coward person; he will bring you only troubles.

Teaching 106. If you see many people, greet them. As you are by yourself alone, your task is to greet everyone, and theis task is to give back the greeting. A rider should greet a pedestrian, the one who walks should greet the one who is sitting. However, my son, you should greet

and reply a greeting loudly. If someone doesn't hear you, he will think that you either hadn't greeted him or hadn't reply the greeting.

Teaching 107. There are advices concerning greeting children. Even if they are small, greeting them is unnecessary.

Teaching 108. My son, if you want to know my opinion concerning the way to dress, it is the following: let your clothes be as simple or as expensive as clothes of the people who surround you. Don't get dressed better and more luxury than your surrounding; it can make people envy you and bring gossips. You should know measure: don't get dressed too rich, but you shouldn't be indifferent and neglectful to the way you look.

Teaching 111. My son, if you decide to build a house, you shouldn't make it too big. It's sufficient to make enough space for everyone in it. There is a disadvantage of a big house: life is not stable, your business can stop one day, and you will have to pawn or sell your house. However, you may not find a homebuyer for such a high price!

Teaching 112. My son, there are three things that make a man happy: a pretty woman, tasty food and a good friend. But there are four dangers that can ruin a person if he doesn't know measure. First, is courtship; second, is debauchery; third – addiction to gambling; forth – addiction to wine.

Teaching 113. My son! Communication with vicious people will disgrace you. If you start praising and approving immoral people, you will lose people's respect.

Kayum Nasyri

Morality treatise

Morality treatise

In the name of the Almighty and merciful…

This book 'Morality treatise' was written to teach children like parents bring up their kids. As you know, a man differs from human beings by his ability to talk and explain. To become a perfect man, you should get knowledge, distinguish good from evil, impart yourself a noble character and do righteous deeds only.

A man eats, drinks, sleeps… All other human beings can also eat, drink, sleep… These abilities unify them. But a man differs from others by having mind – he can think, he has a language – so he can speak. Due to language and mind a man gets knowledge: he asks what he doesn't know, reads books and learns the world. However, having differences from other human creatures doesn't make a man perfect. Perfection is imparted by high morality and excellent behavior. Therefore as soon as children start distinguishing black from white, all efforts should be taken to teach them to see the difference between good and evil. Children are like young trees: even if they are a little twisted, it is easy to fix them. The same is with a man: when he is young he learns bases of upbringing very well. But when he grows up, especially when he has already got a pleasure from pernicious habits and became addicted to them, it is quite hard to send him on a righteous path!..

Wisdom and stupidity

My dear friend! Try to understand that knowledge is the most valuable and necessary thing for a man. Knowledge is education and

enlightment, and ignorance is being in nescience concerning those things that a man must know. Ignorance is a very coward quality; it makes a man rude and uncultured. A silly man will be useless and unwanted wherever he is. Thus, my son, choose a proper path and put all your efforts to learn reading and writing, craft and knowledge. A reasonable and wise man will always be respected and honored among people, and lack of education will provoke regret and remorse. 'How fast has life passed, and I haven't succeeded to get knowledge and stayed illiterate', – you will sigh bitterly. If you are curious, you will figure out that there are many people like you who regret it. But there's no sense in it. Ignorance is such a bad and unpleasant quality…

When you learn, ask your teacher to repeat things that you don't understand, a man acquires knowledge not only studying the subject himself but also asking other people questions about it. Never leave your lesson unclear, you can always ask your teacher or somebody questions that interest you… Even if you tire out your teacher with questions, he won't be angry at you in this case. However, before asking a question, think it carefully not to feel shame.

Respect and worship before parents

Every man must worship his parents and teachers. Humiliation and expressing censure on father and mother is a big sin. If you don't honor your parents, your teacher, you will never know joy. Don't oppose them, don't offend them with words and deeds, always be gentle and obedient to them. Listen to their words, don't look sideways, and don't cry at them. Talking to parents, always talk with honor: 'father, You', 'mother, You', not just 'father, you', 'mother, you' – it is considered ill breeding. Always be polite and amiable with them.

Parents' and teachers' blessing is very important and significant in this life. The one who causes them resentments won't have a chance to go to paradise. If father and mother ask you to do something or commit to work, you must say 'all right, of course' and do their tasks with obedience and submission.

Lie and deceit

Lie is one of the most indecent and bad qualities. A liar and a cheat is an enemy of the Almighty, beware of it. Even if you risk with your head, don't ever lie anyway. The truth will save you from death, and the lie is shameful and blamable. A man who got used to tell lies often finds himself in an awkward situation because his deceit always comes out, he loses trust of the surrounding, as time goes by people stop to believe even his righteous speeches. Therefore always be honest, don't make your tongue get used to lies and deceit. If you are caught in lies once, people won't believe you even if you tell thousand of true words.

Slander and gossips

Slander, just as lies, is a worthless and low quality, unacceptable and strongly damnable in our religion. If only you find out that somebody tells something bad about another person, representing him in unfavorable light, and you hurry to share rumors with him – that is the sense of gossips. Doesn't matter what is the goal of spreading slander and gossips, it is always immoral and indecent. Beware of it. Don't participate in judgments. Be careful and don't tarnish your honor with indecent deeds.

Duplicity and hypocrisy

A hypocritical man interfering in relations of two friends or on the contrary of two enemies has a different type of conversation with each of them. Thus he does irreparable harm to their friendship or strengthens enmity between foes. You must not let yourself be involved in such matters. Don't have any affairs with duplicitous and hypocritical people because communication with them can do you harm. Our religion doesn't accept this quality, and the Almighty doesn't support it. Don't make yourself get used to such shameful deeds. If you gain fame of a duplicitous and hypocritical man, none of the societies will accept you.

Envy

Some people feel envy when they see success and achievements, wealth, beautiful and expensive clothes, good horse, big house and things like that belonging to other people. An envious man desires that all these goods will leave their owner. It is one of the most disfavored and deprecated from all malevolent qualities. Moreover, it is an illness that brings a big harm to an envious person. If somebody catches this illness, he will not get cured until everything that arouses his envy disappears or even worse: until their owner dies.

Beware of this quality! Never envy somebody or something. You will not possess the thing by making yourself envious. There is no use from the feeling of envy.

If you like something a lot, you shouldn't envy. May be you should ask the Almighty to give you these goods. If your neighbor is a merchant or a craftsman, don't envy that his business is going well. You should not suffer from a desire to do him harm only because he is more successful.

It doesn't matter if you feel envy or not – you will not get more than the Almighty decided to give you.

Laziness

Laziness is a quality that leaves children without knowledge and craft. For example, a child can find a reason not to go to school, not to do reading and writing exercises, and thus being involved into useless deeds he will spend time for nothing. Sometimes parents themselves can become a reason of laziness for their children. Parents can promote laziness by their wrong thoughts and words such as 'you can stay at home today and don't go to school today because we have guests', or 'you can miss the school today as you need to go to one place, there is a task for you'. These words develop laziness of their child, especially if he is already a lazy-fellow and an idler. A lazy child just waits for this kind of words from his parents in order to miss school lessons.

My dear and lovely child! If you spend your time that is aimed to study for nothing and do senseless actions, there will come a day when you regret bitterly because you lost so much time in vain and hadn't learnt anything. You are a smart child and you understand it yourself. Learn a craft and knowledge, read, write, don't waste your life. Read – let it be a poem or a story. Read as often as you can – make yourself like reading. When you grow up and have life experience, you can choose yourself books necessary for your development and communication.

Cunning

This quality goes together with laziness when we talk about children. A child can use different tricks and deceive his parents and

teachers in order to miss lessons at school and do unrelated actions. He can come home, for example, and say: the educator was not at home, or he had guests, or I didn't have an exercise book and ink with me. A child can also come back home in tears and say that boys in madrasah laugh at him and mock just not to attend lessons. Parents and teachers should control and watch such matters. Cunning is a deprecated and blameworthy quality.

My dear, you've listened to my words and if you have mind you will understand. Don't be so cunning and evil.

Naughtiness and mischief

This quality is also a bad one. A naughty child can trouble with his pranks not only himself but other children as well. Trying to make children laugh, for example, he can ape, mimic, and chatter whatever he wants. Dear child, if you become famous for being mischief, nobody will love you. Other children can complain their parents or educators that you prank and make them laugh or disturb them at lessons. And how will you bear if your parents punish you and your educator criticizes you? Your schoolmates will not like you, and they will finger at you in the street and say that you are the boy who bothers them during lessons. You will feel shame. Pupils should not behave like this, watch out for that.

Profanity

It is a use of bad words. It is necessary to look after children strictly, not to make them get used to this bad habit. Never tell bad and indecent words to your school fellows and to other people. It is considered a big sin. Don't offend and abuse your fellows. Don't mischief on your way to

school throwing away textbooks. Such behavior is considered very shameful during school lessons.

Theft

It is one of the most unworthy deeds. Our religion treats theft as a big sin and an unacceptable action. A man who got used to stealing will be caught once anyway, he will be put into prison or sent to Siberia to servitude. Don't even think to do such bad things. Never take someone's pen or exercise-book without permission. Don't take things of other people even for fun, and never hide them for an entertainment. In other case all your friends will turn away from you, nobody will want to be your friend. If you gain a fame of a thief in public opinion once, it will hurt you. And if you get addicted to theft, you will start from stealing someone's pen, then someone's handkerchief, and later you will venture to steal somebody's horse. Finally you will be caught and sent to Siberia. Theft is a very low act, watch out for that, and don't even think about taking things of other people even if it is very small.

Talkativeness

It is the same as inability to hold secrets. Such a person starts telling everyone as soon as he sees or hears something confidential. It is a very bad quality. It is especially disgusting when a person is asked to keep something in secrecy but he doesn't listen and tells it to everyone. You should be very careful with it. When people get to know that you talk too much and you can't keep secrets, they will stop sharing intimate things with you. Your friends will stop talking immediately as soon as you come closer to them. You will lose trust and attention of the surrounding people

who will escape to include you into their society as they know your inability to keep secrets.

Humiliation and abuse

It is also one of blameworthy acts. Humiliation and abuse of an old man or a young man contradicts human nature and moral norms. Nobody deserves humiliation and abuse. Never humiliate, mock, tell offensive words to anybody whether this man is younger than you or poor, or a beggar. Besides, don't mock a man who has physical disabilities, don't call him 'pocked', 'crippled', and 'deaf', and don't use other insulting words. Such behavior is very immoral and ugly. If you act like this, nobody will be favorable to you. Be friendly and lenient to everybody: to rich and poor, to the elder and to the younger one. Try to be polite and merciful.

Vindictiveness

It is in other words a desire of revenge and retribution. It is also one of negative qualities of a character. If somebody abuses you with a stinging word or does something unpleasant, and you desire to revenge and do him harm – you should know that such behavior is unacceptable for a man. Try to do as many kind deeds as you can to the person who caused resentment to you. It is not a male business to revenge, to settle the score; a Muslim doesn't act like this. Don't do immoral deeds, take care of your reputation, don't gain fame of an angry and uncultured.

Faithfulness

Faithfulness is a characteristic of a genuine Muslim. It is very noble and praiseworthy to be faithful to your deeds and words. A man who is honest in his words and deeds is always respected in society. Such a man is very valuable. If it was possible to weigh faithfulness by golden measure, you would get a golden coin for each.

My dear, I told you about this praiseworthy quality, now try to foster it yourself. The word 'faithfulness' has its own peculiarity. Faithfulness is opposite to two other qualities: lie and theft.

Fidelity

In other words it is faithfulness to your own promises. It is also a characteristic of a perfect man and genuine Muslim. Fidelity is one of virtuous deeds. Nobody wants to have a friend who is inconsistent in his words and deeds. You should aim to be faithful and devoted. So everyone will see a fellow in you. Try to do as many kind deeds for your friends and relatives as you can. A trustworthy man will always be respected and honored in society. Can you consider yourself a man if you don't develop these wonderful qualities in your character?! If you are a reasonable man, you should differ white from black, good from bad. You are wise enough to see the difference. You can't become sillier as you grow older!

Gratitude

Gratitude is one of wonderful qualities that give a person feeling of happiness and peace. Gratitude means to be thankful for everything that the Almighty gave you: food, drinks, clothes and everything else. A

grateful man will not desire to get rich if he doesn't suffer many difficulties and worries, he will live his precious life in peace and quietness. People say that an ungrateful person is greedy and insatiable, and it is unworthy of Muslim faith to be avaricious. You should appreciate even small things because if you are not satisfied with what you already have, you will not get more than the Almighty predetermined to you anyway. Gratitude is a great wealth. However you should bear in mind that it is highly supported to get knowledge, study craft, and have fair trade in order to save welfare and benefit to society in future. Enrichment with the goal of hoarding only is unacceptable and blamable. All the world wealth will not satiate a greedy man.

Friendship with noble people

In other words it is communication with kind people and avoidance of malevolent and brutal ones. It is a righteous and praiseworthy quality. A man starts to acquire traits of their character and manners of behavior as he spends time communicating with clever and educated people. Man's surrounding influences formation of his morality. It follows that if your fellows are uneducated and uncultured, you will become like them yourself. Beware of finding yourself in a company of bad people. As time passes friendship with them will influence you, you will misstep and find yourself on an immoral path.

Haste and hurry

Muslim faith doesn't support haste and doing rash acts. Haste is a quality of an evil man. Every question demands caution and deliberation, and every matter needs diligence and unhurried. If you make a speech –

talk slowly, if you do some task – don't hurry. If you need to ask some question, don't hurry. First think carefully what you want to ask. Decide if it is adequate or not in this situation. Ask only those things that you really need and that interest you. Don't have a habit to ask a clever and educated man silly questions. A pronounced word cannot be returned. Every question should be asked in a proper situation, and in another case it is senseless and ugly. You can fail and be shamed. A man acquires knowledge not only by reading but also communicating with clever people. If you feel that some question stays unclear, don't feel shame to ask it once again. Don't hurry to answer the question yourself if you haven't heard it till the end or haven't totally understood it.

Objection

It is a protest to parents and teachers, when children don't listen to their words and teachings. It is a very ugly feature of a character. A man can't do only those things that he wants. If your parents are decent people, they will never teach you bad things. Doesn't matter how stern and strict they are, they won't tell you to steal and do bad deeds. If it happens that your parents are not very good people, listen to your teacher's advices. He will never teach you bad things. This is the case when people say that the duty to a teacher is more significant that one to parents.

Neatness and tidiness

Neatness is one of qualities that are highly appreciated in our faith. You should always be clean and tidy. Cleanness is always praiseworthy. It fosters healthy human morals. A quality opposite to cleanness is

untidiness that is poor hygiene and inattention to neatness of your own clothes. Old clothes are not vices but inaccuracy and slovenliness are great shortcomings.

Everybody is touched when he sees a clean and tidy child. On the contrary, dirty clothes of a child, unpleasant smells arouse people's dislike and disgust. You don't like yourself a child with unkempt hair, snot, uncut nails and in dirty clothes.

If you see some bad feature of a character of a man, make conclusions for yourself and try not to develop this trait in your own personality. In other case, you will arouse people's mockery and blames. A man, by no means, should keep himself tidy and clean, but he should care about his manners as well. The Almighty looks at the soul not at your clothes. So try to keep perfect everything that the Almighty sees.

To invoke the mercy of the Almighty, take care of your temper. And to make people like you, be attentive to your appearances…

Generosity

Generosity is one of the best moral qualities. It is an ability to share your goods unselfishly, to help them not against the will but voluntarily. But if you give somebody money to buy wine, it cannot be considered generosity, on the contrary, helping to do an evil deed, you become sinner yourself.

One of Muslim faith commands proclaims not to waste in vain wealth that the Almighty gave you, to be as generous to your relatives and friends as your nobility allows you to be. Islam prescribes that it is a commendable and noble deed to give presents, be hospitable and respect your close people.

Greediness

Greediness is a quality when a man doesn’t want to leave his goods, doesn’t want to help another man while having all opportunities to do it. Greediness can be caused by lack of morality. It is not supported in Muslim faith. If you are greedy, you won’t have friends and there will be nobody willing to pray for you. Being greedy doesn’t make your wealth grow, and your wealth won’t decrease from your generosity.

Goodness and mercy

One of the main precepts in Muslim religion, a commendable moral quality is to help other people, treat them mercifully. If somebody asks for your help with the matter he can’t manage to do himself, do your best to assist him. You shouldn’t differ if this person who needs your help is Muslim or of another faith, show him mercy. You can make something with your own hands for him or help him with money or words – everything will be considered noble in our faith.

If you do goodness for somebody today, there will come a day when you need somebody’s mercy yourself, and there will be people who will help you. But if you reject somebody’s plea, you will face similar situation yourself when you need somebody’s help and there will be no people willing to help you in a difficult situation. If some of your classmates needs your support, lend him a helping hand, do your best for him. Don’t think that he is poor and you are a son of a rich man, everything changes in this world. A rich man can lose his wealth in 4-5 years, and a poor man can gain rich for the same period. You can easily live without help today, but you can need it tomorrow.

If somebody does goodness for you, don't forget about for life. That is how true Islam treats it. Don't tell the one who is in need that he is old or young, be merciful to everyone. If people say: 'Thank you, be healthy, and take care!' to you, that will be enough.

Benevolence

It is one of pious moral qualities to show hospitality and courtesy to other people, to be polite and friendly communicating with them. Try not to tell people offensive and sharp words. Don't offend them with words or deeds. If somebody offends you, you will nurse a life grievance against him. Talking to people you must not shout loud like stunning his head with a heavy thing. It contradicts Muslim's manners. Such behavior is usually caused by arrogance and pride.

Rules of communication

There are definite rules of communication: always listen attentively to your interlocutor. If you are asked a question, answer without hurry. Let your every word be clear to everyone, don't talk quick and unintelligible. You should not use long phrases and tokens that are difficult for interlocutor's perception. Think carefully your speech first and only then express your thoughts shortly and understandably.

Never tell words that are not related to the topic of conversation or that can arouse people's laughter. It is very ugly. People can consider you silly. Be attentive to words of other people while talking, don't start talking by interrupting somebody or before somebody hasn't finished his speech. If you behave like this, nobody will listen to your words.

Politeness and respect

These are those qualities that elder and younger people should possess. It is necessary to foster these features since childhood. Always treat elder people with respect and honor, be polite while meeting people. If they tell you to sit down, do it following norms of decency with respect. Don't wave your hands, don't point with your finger, and don't touch your nose and mouth. It looks ugly. Sit as quiet as you do reading the Koran. Be well-bred so that your manners always arouse people's praise and approval.

Honor

This positive moral quality should characterize every man. It is very important to impart it rising children. Every man must take care of his honor not to breath on hid good name by bad deeds and actions.

You will need this quality when you grow up and become a scientist or a mullah. If a man standing on a high society position doesn't behave himself with dignity and takes care of his honor from doing immoral deeds, he will quickly lose respect of people.

Beware yourself of dishonorable actions since childhood. You will live your life with what you have learnt. If you get addicted to this habit, is it a good one or a bad one, it will accompany you all your life. Keep your honor like your soul, don't even think to do evil deeds yourself, and don't become a reason for doing bad actions by others.

Respect to the family

This is one of commendable moral qualities. A man should respect his relatives, live in peace and consent with his brothers and sisters and with all other relatives, should not gossip behind them. If your relatives have some joyful event, share their joy, don't feel envy, and if they face a disaster, try to do everything possible to help them.

Never shout talking with your relatives and with other fellow believers, talk quiet and peaceful, so you will always have many friends. If it happens so that after long friendly relations you have some disagreements with someone of your relatives, don't forget about good deeds that you had done to each other before.

Always remember about goodness that somebody had done to you, try to do something pleasant for him yourself. Don't be childish and don't tell offensive words to anybody. If you find out that two relatives or friends have tense relations, try to reconcile them. It is considered a very saint and pious deed.

Gossips

It is prohibited and strongly condemn in Muslim religion to hold gossips behind somebody, it is one of lowest features of character. Gossips are forbidden in every religion; keep your tongue away from it. If a man hears gossips about himself, it will humiliate him, he can become angry and hurt. That is why it is forbidden and improper. And even if he doesn't know about these talks, it is immoral and inhuman anyway. Besides, when this man finds out about your strangeness, he might desire to revenge you and will do something bad to you. Never participate in

gossips, and don't even think about it, and don't listen to gossips of other people. It will be considered a sin.

Arrogance and pride

Arrogance, hauteur, boasting are condemnable moral qualities. No religion approves and praises pride. You should be modest even having supremacy over other people in intelligence, education and wealth. You can surpass other people in some spheres but you must behave yourself gentle and modestly, so you will get a high appraise from the surrounding anyway.

Many modest people reached high positions in society. At the same time arrogant and proud people became miserable and unfortunate. Pride is a very bad quality, it comes from a devil. Be modest from your childhood. A modest man is always agreeable in communication, and nobody likes proud and boastful people…

Precept

My dear child! Even if you have read and understood everything that had been said above, I will repeat anyway. You are young now. You will grow up, become an adult. You will meet many obligations. If you are dissolute, you will wallow in sins. So stand on a moral path since childhood.

… Always be grateful to the Almighty. It will make your wealth grow. If you want to say something, first think carefully. You can't return the word you have said. A word is like an arrow shot from the bow. And you can't return ordeals sent to you by the Almighty. If a disaster happens, you should be meek and tolerant. Be precautionary and careful

in life to escape unnecessary troubles. The life you have lived is irreversible. Remember it. Don't waste your precious time in vain…

Try to escape debts. If you work, be satisfied; if not, stay hungry. Never deceive. If somebody tells you something unpleasant, don't be out of yourself, so you will not lose respect of the surrounding. Always stay faithful to your promises, stand away from treason, so you will always be welcome and respected in the society.

If you want to have a good reputation, never tell insulting and sharp words. Be generous even having a small wealth, so people will respect you more. Never scold a person publicly for his faults. If you want to give him a teaching, do it privately. Don't make a person blush, expressing his failings publicly. So other people won't confuse and shame you…

Be grateful even for small things. Gratitude is a great wealth. World goods can't satisfy an ungrateful person. You will not enlarge your wealth by showing discontent. Be afraid of the Almighty during a day and night. And he will give you unexpected joy.

Be merciful, treat elder people with respect, and don't be proud. Nobody likes arrogant and proud people. Don't boast with your wealth, it's not stable. Wealth can come in the morning, and leave in the evening. Don't be proud of your beauty. It is like a flower that can blossom in the morning and fade in the evening. Don't boast with your knowledge, there are scientists much wiser than you…

Always try to be in a company of educated people, listen to their teachings carefully. These people can be elder or younger than you, make conclusions for yourself. Communicate with scientists and wise men, even if they won't teach you, their intelligence will influence you positively. You are standing in a fragrance shop. Even if you don't buy anything, you will enjoy wonderful aroma anyway. And communication

with ignorant people is like to stand in a forge: you will get burnt by sparks – that is how you will be influenced by talking to silly people.

You can become a scientist, a priest, a merchant, a craftsman… Doesn't matter who you have become, always be modest. If somebody points at your failings privately, be grateful to him. He wants to show you a proper path, to bring you out of the darkness into the light. Value a person who wants to direct you on a proper path. Don't envy wealth of other people. Envious man loses a chance to see goods of paradise. Don't do actions prohibited in our religion. Always be polite and friendly.

Don't torture yourself with melancholy and sad thoughts… If you are hurt by somebody, endure it, don't think about revenge. First calm down, and only then start to do your business. An ability to forgive the offense is a feature of rulers. Don't be too touchy.

Never go to places you haven't been invited to. It's humiliating. If people don't listen to you during a conversation, keep silence even if your words are more expensive than gold. Talk only when you meet understanding and approval. Let him not exclude anybody from his mercy.

Don't ask anything from your enemy or a poor man, you will humiliate yourself by it. Whatever you wish, ask the Almighty… Trust all your deeds to him. Don't rely on your wealth: it comes in the morning and goes away in the evening. You and your wealth are in the hands of the Almighty. Nobody will ever escape his trials. Whatever happens in your life, be meek and tolerant. The Almighty never wishes you evil. Everything depends on him: he will give or take back as he wishes.

Even during your careless and joyful days never forget the one who helped you in a difficult situation. Support this person yourself when he meets a trouble. Be generous making good to people. If you promote

somebody, the Almighty will help you. He will see your help to other people, and he will increase respect of people to you.

If you have a guest at home, set the table and put all your treats. You will be a guest in paradise yourself then. Be friendly and hospitable with the guest. So gates of paradise will be opened to you. A hospitable man will be awarded by the mercy of the Almighty…

Listen to these prudent words… Examine them, my child, be good, and don't be caught into immoral nets as life is too short.

The end.

Сүзлек – Словарь – Vocabulary

Агяһ – белеп торучы, хәбәрдар булучы – знающий, осведомленный – knowledgeable

Асла – һич, һичбер вакыт – совсем, никогда – at all, never

Әгъла – иң югары – высокий, высший – the highest

Әда кылу – үтәү – выполнение – implementation

Әманәт – сакларга бирелгән әйбер – вещь отданная на хранение, заклад – deposit thing

Батыйн – эчке, яшерен – внутренний, скрытый – implicit

Бәс – шулай булгач, димәк – таким образом, значит – thus

Бәһанә – сылтау, ялган сәбәп – повод, ложный предлог – false pretense

Бинагяһ – көтмәгәндә – неожиданно – suddenly

Борадәр – ир туган – брат – brother

Важиб – үтәлергә тиешле дини эш – обязательное религиозное предписание – mandatory religious precept

Вәбал – авыр нәтиҗә, гөнаһ, язык – тяжелое последствие, грех, проступок – sin

Гавам – халык, кара халык – народ, толпа, масса – crowd

Гадавәт итү – дошманлык, ачу итү – враждебность, ненависть – hostility

Гаип – күз алдында булмау, сер – скрытый, невидимый – hidden

Гам – гомуми, һәркемгә караган, күмәк – всеобщий, общественный – public

Гатыр – ислемай, хушбуй – благовоние – fragrance

Гафиять – тәннең сәламәтлеге, исәнлек, саулык – здоровье, здравие, сила – health

Гокубәт – азап, җәза, авырлык – наказание, возмездие, тяжесть – retribution

Гөман – уй, фикер, шик – мысль, мнение, предположение, подозрение – suspicion

Гыйззәт – кадер, хөрмәт – слава, почет – honor

Гыйкаб – җәза, газап – наказание – punishment

Данишмәнд – белгеч, галим, белем иясе – ученый, мудрец – wise man

Дәрд – теләк, омтылыш, кызыгу – желание, стремление, намерение – intention

Дәстәрхан – ашъяулык, табын – обеденная скатерть – dining tablecloth

Дилкәш – күңелне үзенә тартучы – привлекательный, заманчивый – attractive

Дар – җир, ил – земля, страна – country

Җаһил – надан, белемсез – невежественный, неграмотный – ignorant

Җәмал – матурлык, гүзәллек – красота, привлекательность – appeal

Җәһрән – тавыш белән – громко – loudly

Заегъ – югалган, һәлак булган – потерянный, пропавший – lost

Заһид – дөнья эшләреннән ваз кичеп, гыйбадәт белән генә шөгыльләнүче ир кеше – отшельник – hermit

Заһирән – тышкы яктан, тыштан караганда – внешне, снаружи – outside

Зәбун – вак, начар – мелочный, плохой – petty

Зәхмәт – борчу, мәшәкать – тягость, беспокойство – burden

Зинданханә – төрмә – тюрьма – prison

Зиядә – күп, артык – более, больше – more

Зоһур – барлыкка килү – появление – appearance

Зыяфәт кылу – кунак итү, сыйлау – гостеприимство, радушие – hospitality

Иҗтиһад – тырышлык – старание, усердие – effort

Икрам – хөрмәт – почтение, уважение – respect

Ингам-ихсан кылу – ярдәм, булышлык, изгелек итү – совершение добрых дел, благодеяние – good deed

Инкыйляб – алмашыну – изменение – change

Интикам – үч алу, ачу кайтару – месть, отмщение – revenge

Ирадә – теләк – намерение, желание – intention

Истигъдад – сәләтлелек, зирәклек, үткенлек – способность, находчивость – ability

Истигъфар – гафу үтенү, ярлыкауны сорау – просьба о прощении – plea for forgiveness

Ихтикяр – спекуляция – speculation

Ихтиляф – каршылык – разногласие, противоречие – contradiction

Иһанәт – кимсетү, хурлау – унижение, оскорбление – humiliation

Касд – явыз ният – злой умысел – evil intention

Кахт – яңгырсызлык, корылык – засуха – drought

Кәбир – зур – большой – big

Кәзалик – шуның кебек – так, так же, таким образом – so

Кәсафәт – начарлык – вред – harm

Кифая – җитәрлек – достаточность – adequacy

Кобых – начарлык – отвратительность – nastiness

Комарбаз – отыш уенын бирелеп уйнаучы – азартный игрок – gambler

Көнһ – бер әйбернең нигезе, асылы – сущность, значительность – significance

Кыйсем – өлеш, бүлек – доля, часть – part

Кязиб – ялган – ложь – lie

Ләтыйф – гүзәл, мөлаем, нәфис – красивый, милый, изящный – beautiful

Локмә – өлеш – доля – share

Мәгашәрәт – аралашу – общение – communication

Мәгърур – масаю, горурлану – надменный, гордый – arrogant

Мәгъруф – танылган – известный – famous

Мәзмүм – начар, хурланган – порицаемый, осуждаемый – disfavored

Мәзһәб – бара торган юл – путь – path

Мәкам – урын – место – place

Мәкруһ – начар күрелгән – неодобряемый – unapproved

Мәкярим – мактаулы, күркәм – почитаемый, уважаемый – honored

Мәлямәт – шелтә, орышу – упрек, порицание – reproach

Мивә – җиләк-җимеш – фрукты – fruits

Миннәт – бирәүгә иткән яхшылыкны һаман искә төшереп сөйләү – требование признательности, благодарности – the demand for gratitude

Могатәб – хурланган – осуждаемый – condemned

Мокабил – кара-каршы – противоположный – opposite

Мокарин – якын – близкий – close

Монафикъ – ике йөзле, эчкерле – двуличный, лицемерный – hypocritical

Морад – теләк, теләнгән әйбер – цель, желание – goal

Мосахиб – иптәш – друг, собеседник – interlocutor

Мотыйг – буйсынучы, баш июче – покорный, послушный – obedient

Мөддәт – вакыт – время – time

Мөҗазат – җәзалау, җәза – наказание – punishment

Мөкаддәм – элеккеге – прежний – former

Мөрәүвәт – кешелек, галиҗәнаплык – humanity

Мөсриф – әрәм-шәрәм итүче, исраф итүче – расточительный – wasteful

Мөстәхикъ – хаклы, лаеклы – заслуживающий, достойный – worthy

Мөтәгалликъ – бәйле, мөнәсәбәтле – зависящий – dependable

Мөттасил – өзлексез, туктаусыз – беспрерывно – continuously

Мөхаль – булмый торган, мөмкин булмаган – невозможный, невероятный – incredible

Мөштак – омтылучы – желающий – willing

Нәдамәт – үкенү, тәүбә – сожаление, раскаяние – regret

Нәдим – иптәш – приятель – friend

Нәҗасәт – пычраклык – грязь – mud

Нәммам – әләкче, сүз йөртүче – сплетник, клеветник – slanderer

Нәфел – яхшы эшләр – благие дела – good deeds

Нәһи эш – тыелган эш – запрещенные дела – forbidden deeds

Нифак – икейөзлелек – двуличие – hypocrisy

Носрәт – ярдәм – помощь – help

Пәст – түбән – низкий, подлый – mean

Рәгыйять – бер дәүләт кешеләре – state servants

Рәи – караш, фикер – взгляд, мнение – mind

Рәһен – заклад, закладка салу – заклад – pledge

Ригаять – олылау, игътибар итү, хөрмәтләү – уважение, почтение – honor

Риязият – математика – mathematics

Сагыйрь – кечкенә – маленький – small

Садир булу – барлыкка килү – осуществляющийся – implemented

Сәбат – ныклык, даимилек – устойчивость, постоянство – sustainability

Сәдакать – дуслык, туры сүзлелек – дружба, правдивость – friendship

Сәрмая – капитал, акча – капитал, деньги – capital

Сихәт – исәнлек, сәламәтлек – здоровье – health

Сөкүт – дәшми тору, сөйләшми тору – молчание – silence

Такать – көч, чыдамлык – сила, выносливость, терпение – patience

Тамгы – комсыз, саран – жадный, скупой – greedy

Тәәнни – ашыкмау, уйлап эш итү – неторопливость, обдуманность – deliberation

Тәвазыйглык – түбәнчелек, түбән дәрәҗәле итеп күрсәтү – принижение, умаление – belittling

Тәвәкъкыф – тоткарлык – задержка – delay

Тәдбир – эшне ахырын уйлап эшләү – предусмотрительность – prudence

Тәкрар – кабат, кабатлау – повторение – repetition

Тәмәрред – үзсүзлелек, каршылык – упрямство, сопротивление – persistency

Тәнавел – авыз итү, татып карау – проба, принятие (пищи) – test, eating

Тәнәззел – кимсетелү – самоунижение, преклонение – worship

Тәсхир – яулап алу – завоевание, покорение – conquest

Тәфрикъ – аеру, бер-береннән аерым итү – разделение, различение – separation

Тәфрыйт – чиктән тыш түбәнәйтү – занижение – underestimation

Төһмәтле – шикле – подозрительный – suspicious

Фазыйль – яхшы холыклы, кешелекле – благонравный, человечный – human

Фасикъ – әхлагы бозык кеше – беспутный, порочный – vicious

Фәсад – бозыклык, әшәке эш – непристойные поступки – obscene acts

Халән – хәзер – сейчас, немедленно – immediately

Хали – буш – пустой – empty

Хасыйл – табыш – поступление, прибыль – profit

Хасыять – үзенчәлек – особенность – peculiarity

Хат – юнәлеш – направление – direction

Хәкарәт кылу – хурлау, кимсетү – оскорбление, унижение – humiliation

Хәсис – әшәке, түбән, саран кеше – низкий, подлый, жадный – greedy

Хәфиән – яшерен, сиздермичә – скрытно, тайно – secretly

Хидмәт – йомыш, эш – просьба, работа – request

Хилаф – каршы, кире, тискәре – противоречие, разногласие – contradiction

Хилем – йомшаклык, ачусызлык – кротость, мягкость – meekness

Хирка – дәрвишләрнең өс киеме – одежда дервишей – dervish’s clothes

Хитаб кылу – эндәшү, мөрәҗәгать итү – обращение – appeal

Хифыз – саклау – хранение – storage

Хосус – үзенчәлек – особенность – peculiarity

Һәляк – бетү, үлү – гибель, смерть – death

Һәнүз – һаман – всегда, все время – all the time

Һиммәт – тырышлык – усердие – effort

Чабек – өлгер, җитез – быстрый, проворный – quick

Шәматә – кеше кайгысына сөенү – злорадство – malice

Шәрик – иптәш, катнашучы – товарищ, партнер – friend

Шәэн – эш, үзенчәлек – дело, особенность – peculiarity

Эчтәлек – Содержание – Contents

Кереш 5

Тәрбия китабы 9

Әхлак рисаләсе 43

Предисловие 71

Книга о воспитании 77

Трактат о нравственности 109

The Book of Upbringing 133

Morality treatise 159

Сүзлек-Словарь-Vocabulary 180

Научное издание
Рекомендовано Ученым советом
Центра семьи и демографии АН РТ

Перевод на английский язык выполнила:
к.с.н. Ильдарханова Ч.И.

Kayum Nasyri

The Book of Upbringing

The book represents the third part from the series ‘Tatar educators about family and fostering’. It is dedicated to a Tatar scientist and educator Kayum Nasyri and contains the most significant by its educational value compositions of the writer. Nowadays these literary works remain their cognitive and esthetic relevance despite there had passed almost two centuries since they had been written. They contribute, by no means, to formation of moral outlook of a contemporary reader.

СЕМЬЯ – ОСНОВА НАЦИИ

Татарские просветители о семье и воспитании

3 том

Каюм Насыри

Воспитание

Научный редактор: д.с.н. Ильдарханова Ф.А.

Центр семьи и демографии АН РТ
420111, г. Казань, ул. Лево-Булачная, д. 36а
Тел.: 8(843)292-38-59
e-mail: gailj_07@bk.ru

Подписано в печать 15.04.15.
Форм. бум. 70x100 1/16. Печ. л. 11,75.
Тираж 500. Заказ № 1806.1.

Отпечатано в типографии ООО «ПРИНТ».
426035, г. Ижевск, ул. Тимирязева, 5.